

QARABAĞNAMƏ

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR
İQTİSADİ RAYONLARINDA POST-KONFLİKT
QURUCULUĞU

“ BİZ
QARABAĞI VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZURU
CƏNNƏTƏ ÇEVİRƏCƏYİK. ”

İLHAM ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan Respublikası
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 20 aprel tarixli
879 nömrəli Fərmanına əsasən respublikada aparılan
iqtisadi islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsini və
bu sahədə işlərin səmərəli əlaqələndirilməsini təmin etmək məqsədi ilə
yaradılmışdır. Mərkəz Nizamnaməsinə uyğun olaraq ölkənin dayanıqlı
iqtisadi inkişafının təmin edilməsi istiqamətində makro və
mikro səviyyədə iqtisadi təhlil və tədqiqatlar aparır,
analitik məlumatlar əsasında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi
üçün təkliflər, habelə orta və uzun müddətli dövr üçün
proqnozlar hazırlayır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan post-konflikt quruculuğu ilə bağlı kitabın hazırlanmasında aşağıdakı qurumların məlumatlarından istifadə edilmişdir:

**Azərbaycan Respublikasının
İqtisadiyyat Nazirliyi**

**Azərbaycan Respublikasının Əmək və
Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi**

**Azərbaycan Respublikasının
Ekologiya və Təbii Sərvətlər
Nazirliyi**

**Azərbaycan Respublikasının
Energetika Nazirliyi**

**Azərbaycan Respublikasının
Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi**

**Azərbaycan Respublikasının
Mədəniyyət Nazirliyi**

**Azərbaycan Respublikasının
Dövlət Turizm Agentliyi**

**Azərbaycan Respublikasının
Dövlət Statistika Komitəsi**

**Azərbaycan Respublikasının
Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı
Agentliyi**

**Azərbaycan Respublikası
Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin
İşləri Üzrə Dövlət Komitəsi**

Kitabın ərəsəyə gəlməsində göstərdikləri köməyə görə
bu qurumların hər birinə təşəkkür edirik!

Elmi redaktor
və ön söz müəllifi:
İqtisad elmləri doktoru,
professor V.Ə.Qasımlı

Kitabın postkonflikt quruculuğu və Azərbaycan modeli bölməsi Günay Quliyeva,
təzminat və kompensasiya məsələləri bölməsi Məsumə Talibova,
ərazi və yenidənqurma fəaliyyəti bölməsi Ramil Hüseyn,
nəqliyyat, rabitə və informasiya bölməsi Coşqun Cəfərov,
əhali və sosial xidmətlər bölməsi Mətanət Rəsulova,
Zəngəzur dəhlizinin geostrateji əhəmiyyəti bölməsi Ayaz Müseyibov və Ayhan Satıcı,
kənd təsərrüfatı bölməsi Firdovsi Fikrətzadə,
sənaye sektoru və sahibkarlıq fəaliyyəti bölməsi Yusif Səfərov,
turizm və mədəniyyət bölməsi Aminə Bayramova tərəfindən
hazırlanmış və yazılmışdır.

**“YENİ QARABAĞNAMƏ:
QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA
POST-KONFLİKT QURUCULUĞU”**
Bakı, 2022, “AzPrint” nəşriyyatı, 217 səh.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Böyük Elmi Şurasının 12 sentyabr 2022-ci il tarixli (protokol № 01) qərarına əsasən monoqrafiya nəşrə tövsiyə edilmişdir.

Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə rəşadətli Azərbaycan Ordusu 44 gün sürən hərbi əməliyyatlar zamanı düşmən üzərində tarixi zəfər çalaraq torpaqlarımızı işğaldan azad etdi. Vətən müharibəsindən dərhal sonra işğaldan azad ərazilərimizdə bərpa-quruculuq işləri başlandı. Bu zaman bir daha aydın oldu ki, Ermənistan Respublikası Azərbaycan torpaqlarını işğal altında saxladığı 30 il ərzində şəhər və kəndlərimizi qəsdən dağıdaraq, 9 şəhəri və yüzlərlə kəndi yer üzündən silib. Ermənistan mədəni və dini abidələri talan edərək həmin əraziləri urbisid və kultursidin bariz nümunəsinə çevirib. Hətta Ağdam şəhərini dağıntıların miqyasına görə mütəxəssislər, “Qafqazın Xirosiması” adlandırılıblar. Kitab işğaldan azad edilən ərazilərimizdə aparılan bərpa və yenidənqurma işlərindən və Böyük Qayıdış prosesindən bəhs edir.

Kitabdan hər kəs faydalana bilər.

**Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi**

**YENİ QARABAĞNAMƏ:
QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA
POST-KONFLİKT QURUCULUĞU**

Bakı - 2022

MÜNDƏRİCAT

• QISALTMALAR	9
• ÖN SÖZ	10
• BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ POST-KONFLİKT BƏRPA STRATEGİYALARI	17
• TƏZMİNAT VƏ KOMPENSASIYA MƏSƏLƏLƏRİ: BEYNƏLXALQ HÜQUQ ASPEKTİNDƏN	33
• ƏRAZİ VƏ YENİDƏNQURMA FƏALİYYƏTİ	49
• NƏQLİYYAT, RABİTƏ VƏ İNFORMASIYA TƏMİNATI	73
• ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN GEOSTRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ	91
• ƏHALİ VƏ SOSIAL XİDMƏTLƏR	103
• İŞĞALDAN AZAD OLUNAN ƏRAZİLƏRDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ BƏRPASI MƏSƏLƏLƏRİ	123
• QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA SƏNAYE	135
• ENERJİ İSTEHSALI: ELEKTROENERGETİKA SEKTORU	147
• QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA MƏDƏNİ OBYEKTlər	153
• QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA TURİZM	185
• ƏLAVƏLƏR	200
• İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	207

QISALTMALAR

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları

Aİ – Avropa İttifaqı

AİB – Asiya İnkişaf Bankı

ATƏT – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı

ASC - Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

BRI - “Bir kəmə, bir yol”

BTC - Bakı-Tbilisi-Ceyhan

BTQ - Bakı-Tbilisi-Qars

BMT – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

CAREC – Mərkəzi Asiya Regional İqtisadi Əməkdaşlıq Korporasiyası

CQBK - Cənubi Qafqaz Boru Kəməri

ÇXR – Çin Xalq Respublikası

İTİ – İstanbul-Tehran-İslamabad

QİBK- Qərb İxrac Boru Kəməri

MMC - Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət

NATO - Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı

NK – Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti

NSTC - Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi

SSRİ – Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı

TEU - İyirmi fut ekvivalentində konteyner

UTLC - Birləşmiş Nəqliyyat və Logistika Şirkəti

UNCC – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təzminat Komissiyası

UNESCO - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Elm, Təhsil və Mədəniyyət Təşkilatı

VÜSAL QASIMLI

**İqtisad elmləri doktoru, professor,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktoru**

Bu kitab Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri – 2020-ci ildəki 44 günlük Vətən müharibəsində Ermənistan üzərində Qələbəmizin iki illiyinə həsr olunub. Hazırda Azərbaycanın canlı orqanizm kimi bərpa etdiyi hissəsi – işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə regenerasiya və reinteqrasiya dövrü yaşanır. Qumilyovun təbrincə desək, passionarlığımız – daxili enerjetikamız Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun inkişaf səbəbi, “Dədə Qorqud” dilində təpərimiz isə daxili enerjini işə çevirən yetənəyimizdir. Azərbaycan təkcə

beşinci nəsil müharibə aparmaqla torpaq bütünlüyünü təmin etməyin çağdaş nümunəsini deyil, həm də ekosid, urbisid və etnosid cinayətlərinə rəğmən post-konflikt quruculuğunu daxili imkanları hesabına və daha yüksək səviyyədə təşkil etməklə quruculuğun yeni bir modelini də ortaya qoydu.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında post-konflikt quruculuğunun əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

I Azərbaycanın hərbi meydanında möhtəşəm qələbəsinin digər, o cümlədən, siyasi və diplomatik müstəvilərdə möhkəmləndirilməsi

Ərazi bütövlüyünün tanınması da daxil olmaqla Azərbaycanla Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanması, kommunikasiyaların açılması və regional inteqrasiyanın gücləndirilməsi bölgədə sülh, əmin-amanlıq və davamlı inkişaf üçün təməl şərtidir;

2 Şəhid ailələri və müharibə iştirakçılarının sosial müdafiəsinin təşkili

“Şəhid ailələri üzvlərinin, müharibə ilə əlaqədar xəsarət almış hərbi qulluqçuların və əliliyi müəyyən edilmiş şəxslərin müraciətləri üzrə vahid əlaqələndirmə mərkəzləri” Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi və ərazilərin işğaldan azad olunması uğrunda aparılan hərbi əməliyyatlar zamanı şəhid olmuş şəxslərin ailə üzvlərinə, müharibə ilə əlaqədar xəsarət almış hərbi qulluqçulara və əliliyi müəyyən edilmiş şəxslərə əmək, məşğulluq, sosial müdafiə, tibbi-sosial ekspertiza, reabilitasiya, müalicə, müayinə,

eləcə də digər sahələrdə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, vətəndaş məmnunluğunun təmin olunması, dövlət orqanlarının fəaliyyətində səmərəliliyin, şəffaflığın artırılması, habelə xidmətlərin vahid məkandan təxirəsalınmaz və operativ icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 iyun 2021-ci il tarixli 1380 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Postmüharibə dövründə sosial dəstək tədbirləri çərçivəsində 100 min unikal şəxsə 191 min xidmət göstərilmiş, o cümlədən, 3,6 min mənzil və 264 avtomobil verilmişdir;

3 İşğaldan azad edilmiş ərazilər üzrə yeni dövlət idarəetmə modelinin tətbiqi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərmanına əsasən, Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır. Eyni zamanda, Qərargahın nəzdində katiblik və kommunikasiya funksiyasının yerinə yetirilməsi və zəruri analitik-təşkilati dəstək göstərilməsi məqsədilə İdarələrarası Mərkəz formalaşdırılmışdır. Qarabağ iqtisadi rayonu, Şuşa, Zəngilan üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri təsis edilmişdir. Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi yanında Qarabağ Regional Memarlıq və

Şəhərsalma Baş İdarəsi təşkil olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa, tikinti və idarəetmə xidməti göstərmək üçün müvafiq publik hüquqi şəxslər yaradılmışdır. Qarabağ Dirçəliş Fondu isə işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafı üçün maliyyə dəstəyinin göstərilməsini və sərmayələrin cəlb edilməsini, bu sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişaf etdirilməsini, habelə ölkə daxilində və xaricində zəruri təşviqat işlərini həyata keçirən publik hüquqi şəxsdir;

4 Ərazilərin minalardan və partlamamış hərbi sursatlardan təmizlənməsi

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli məqsədilə yaradılmış Əlaqələndirmə Qərargahının nəzdində fəaliyyət göstərən İdarələrarası Mərkəzin Minalardan və partlamamış hərbi sursatlardan (PHS) təmizlənməsi üzrə İşçi Qrupu mövcuddur. Nazirlər Kabineti tərəfindən minatəmizləmə fəaliyyətinə dair təsdiq edilmiş illik tədbirlər planı üzrə ərazilərin mina və partlayıcı qurğulardan təmizlənməsi işlərini Minatəmizləmə Agentliyi (ANAMA), Müdafiə Nazirliyi, Fövqəladə Hallar Nazirliyi və Dövlət Sərhəd Xidməti həyata keçirir. Bu sahədə beynəlxalq inkişaf partnyorları və vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlıq mövcuddur;

5 İqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması

İşğaldan azad olunan ərazilərdə infrastrukturun şəkilləndirilməsi və bunun üzərindən iqtisadi inkişafın təmin olunması fəlsəfi iki təməl prinsip üzərində qurulur: dairəvilik və düyünlər – təmərküzləşmə

mərkəzləri. Məsələn, azad olunmuş ərazilərdə yeni yaradılan kritik infrastruktur dairəvi xarakter daşıyır. 760 kilometrədən artıq avtomobil yolu, 340 kilometrədən çox dəmir yolu, üç hava limanı, həmçinin 40-dan çox SES, Xudafərin və Qız Qalası generasiya gücləri, yarımstansiya və ötürücü qurğular elə təşkil olunub ki, fasiləsiz və qırılmaz xidmət təmin olunsun;

6 Sənaye parkları, aqroparklar, vergi-gömrük güzəştləri, kreditlərin və investisiyaların sığortalanması mexanizmi və digər dövlət təşviqlərindən istifadə etməklə iqtisadiyyatın canlandırılması

“İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” 10 dekabr 2021-ci il tarixli Prezident Sərəncamı işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi canlanmanın sürətləndirilməsi və investisiya cəlbediciliyinin artırılması, müasir və effektiv istehsal, ticarət və xidmət infrastrukturunun yaradılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi, sənaye potensialının reallaşdırılması, optimal güzəştlərin və stimullaşdırıcı mexanizmlərin hazırlanması və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradılması məqsədi daşıyır;

7 Yaşayış məntəqələrinin planlı şəkildə bərpası

Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 16 avqust tarixli qərarı ilə “İşğaldan azad edilmiş ərazilərin Ümumi planı” təsdiq edilib. Bu əsasda şəhər və kəndlərin bərpası plana uyğun aparılır. Artıq Şuşa, Ağdam, Cəbrayıl, Zəngilan, Füzuli, Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər şəhərlərinin Baş planı hazırdır;

8 Əhalinin böyük qayıdışı

2022-ci ildə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa – Zəngilan rayonunda “Ağıllı kənd” konsepsiyası əsasında yenidən salınmış Ağal kəndinə sakinlərin köçürülməsilə başlandı. Mərhələlərlə məcburi köçkünlərin qayıdışı davam edəcək;

9 Ermənistanın işğal dövründə törətdiyi cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb edilməsi

Ermənistanın beynəlxalq hüquqi məsuliyyəti - mütləq məsuliyyət hesab olunmaqla Azərbaycana qarşı beynəlxalq hüquq öhdəliyinin pozulması nəticəsində vurduğu ziyanı aradan qaldırmaq və vurulmuş ziyanı ödəmək öhdəliyidir. Bu məsuliyyət həm maddi, həm də qeyri-maddi olmaqla müxtəlif formalara malikdir: reparasiya, restitusiya, təzminat və ya kompensasiya və satisfaksiya.

10 Münaqişənin fəsadları barədə məlumatların yayılması

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən "Karabakh.Center" layihəsi Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin səbəbləri və Ermənistanın təcavüzünün nəticələri barədə obyektiv məlumatların sistemləşdirilməsi və geniş ictimaiyyətə çatdırılması məqsədilə yaradılmışdır. Bu internet resursunun çoxsaylı materialları konkret nümunələr əsasında Azərbaycan xalqının Qarabağda maddi-mədəni irsinə, bu regionun biomüxtəlifliyinə və təbii sərvətlərinə dəyən ziyanın miqyası ilə tanış olmaq imkanı yaradır.

“Azərbaycan Respublikasının 2022—2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”na uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdış” Dövlət Proqramı icra ediləcəkdir. İşğaldan azad olunan ərazilərdə bərpa-quruculuq işlərinə isə hətta Vətən müharibəsinin gedişində başlanılmışdır və ötən müddətdə təxminən beş milyard manat vəsait xərclənmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadiyyatın altı əsas istiqamət üzrə inkişafı gözlənilir: kənd təsərrüfatı, ərzaq sənayesi, dağ-mədən sənayesi, “yaşıl enerji”, nəqliyyat-logistika və turizm. Təbii-iqlim şəraiti, tarixi ənənə, coğrafi yerləşmə və demoqrafik potensiala uyğun olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilərin əsas inkişaf drayverləri də müəyyənləşir. 100 min nəfərlik Ağdam şəhəri yüngül sənaye və xidmət mərkəzi, Araz boyunca düzülən Füzuli, Cəbrayıl və

Zəngilan rayonları nəqliyyat-logistika qovşağı, “yaşıl enerji” və əkinçilik, Kəlbəcər və Laçın rayonları dağ-mədən sənayesi, “yaşıl enerji”, turizm, heyvandarlıq və Şuşa isə mədəniyyət paytaxtı olaraq yaradıcı sənayesi ilə bölgənin qravitasiya mərkəzlərinə çevrilir. Bizim hesablamalar göstərir ki, 2030-cu ilə qədər Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələri Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun 5-10 faizi həddində iqtisadiyyata malik ola bilər.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə həyatın geri qayıtması Dördüncü Sənaye İnqilabı və Davamlı İnkişaf Məqsədləri ilə həmahənglik təşkil etməklə bölgəni – SMART regiona çevirməyi hədəfləyir.

Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının sabit qaldığı şəraitdə Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə kapitalın - əsas fondların çoxalması kapitaltutumlu iqtisadi artımı sürətləndirir. Yaradılan yeni əsas fondlar müasir texnologiyalara əsaslandığından daha çox fondverimliliyi, yəni hər manat kapitalla düşən məhsulu artıracaq. Digər tərəfdən də, Solou modelinə görə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə kapital qoyuluşu

sıfırdan başladığına və tarazlıq nöqtəsinə (steady-state level) məsafə çox olduğuna görə daha çox dəyər yaradacaq. Necə ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və Yaponiya dağıntıların üzərində rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat qurdu. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda dövlət sərmayələri katalizator, qeyri-dövlət sərmayələri isə drayver olacaq.

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzində aparılmış “xərclər-buraxılış modeli” - əsasında hesablamalar Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvələri barədə təsəvvür yaradır. Burada iki yanaşma var: birincisi, multiplikator yanaşması, digəri isə sektorun özündən əvvəl (backward linkage) və özündən sonra

(forward linkage) gələn sektorlara nə dərəcədə təsir göstərməsidir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda dirçəldilən iqtisadiyyat sahələri dörd əsas multiplikator üzrə effekt yaradır: buraxılış multiplikatoru, əmək gəliri multiplikatoru, məşğulluq multiplikatoru və əlavə dəyər multiplikatoru. Məsələn, aqrar və turizm sahələri daha çox məşğulluq, dağ-mədən sektoru daha çox əlavə dəyər, maliyyə-bank sektoru kimi sektorlar isə daha çox əmək gəliri yaradır. Eyni zamanda, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda iqtisadi inkişaf ÜDM-in tərkibində xarici komponentin – qoyuluşun (input) optimallaşdırılmasına da xidmət edir, o cümlədən, ərzaq təhlükəsizliyini gücləndirir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda başlayan tikinti bumu ölkənin bütün iqtisadiyyatına təsir göstərir. Məsələn, Azərbaycanda tikinti məhsulundan 84 sahə (downstream) faydalanır, tikinti özü isə 44 sahənin (upstream) məhsulundan və xidmətindən yararlanır. Beləliklə, tikinti elə bir həlqədir ki, onun vasitəsilə bütün zənciri tərptəmək, eyni zamanda, həm tələb, həm də təklif yaratmaq mümkündür.

2022-ci ilin “Şuşa ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti 5 yanvar 2022-ci il tarixində Sərəncam imzalamışdır. Nazirlər Kabinetinin “Şuşa ili” ilə bağlı Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi barədə Sərəncamında qeyd olunur ki, bu mövzuda elmi nəşrlər, audiovizual və çap materialları hazırlansın. "Yeni Qarabağnamə" kitabı da ali rəhbərliyin müəyyənləşdirdiyi çərçivədə tərtib olunmuşdur. Əziz oxucu, təməli 1752-ci ildə Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən qoyulan və bu il 270 illiyi qeyd olunan Şuşa şəhərinin yubileyi münasibətilə Sizi təbrik edir və "Yeni Qarabağnamə" kitabına xoş səyahət arzulayırıq!

Bizə yaşatdıqları böyük qələbə sevincinə görə Müzəffər Ali Baş Komandanımıza təşəkkür edirik, şəhidlərimizin ruhu qarşısında baş əyirik, əsgər və zabitlərimizə “Var olun!” deyirik.

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ POST-KONFLİKT BƏRPA STRATEGİYALARI

1

Post-konflikt bərpa strategiyalarının əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş əraziləri yenidən qurmaqla həmin bölgələrdə dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaqdır.

Müharibədən sonra yaranan iqtisadi problemlər

Bir çox post-konflikt ölkələrinin o cümlədən İraq, Əfqanıstan, Kosova, Xorvatiya kimi ölkələrin iqtisadi bərpasının tədqiqi göstərir ki, keçmiş münaqişə ölkələri çox ciddi problemlərlə üz-üzə qalırlar. Bu problemlərə iqtisadi daralma, yüksək inflyasiya, xroniki fiskal defisit, yuxarı dövlət borclanması, dağıdılmış fiziki kapital, insan kapitalı və sosial kapital, məhv olmuş iqtisadi stimulyator, yoxsulluq və kütləvi işsizlik aiddir.

*Ağdamda Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xanın sarayının yerləşdiyi imarət kompleksi, 28 may 2021
Mənbə: www.president.az*

Post-konflikt iqtisadi bərpa planına hərtərəfli baxış

Bərpa strategiyaları hazırlanarkən ilk olaraq daxili insan kapitalı qiymətləndirilməlidir. Bura, əsasən, keçmiş münaqişə zonası əhalisi daxildir. Bu iqtisadi iştirakçılar öz torpaqlarının bərpasında xarici agentlərin maliyyələşdirilməsini passiv şəkildə gözləmək yerinə, daha qətiyyətli, daha çox çalışqanlıq və innovativlik göstərərək özləri də əlavə dəyər yarada bilərlər. Bir sıra elmi tədqiqatlarda inkişaf strategiyaları sosial dinamikliyə və institusional proseslərin tam dərk edilməsinə əsaslanarsa, daha dayanıqlı olacağı nəticəsi ortaya qoyulmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramına əsasən, yerli iqtisadi iştirakçılar bərpa planında əsas rol oynamalıdırlar (23).

Post-konflikt dövrünün əsas vəzifələri

Tədqiqatlar göstərir ki, post-konflikt dövründə qarşıda duran əsas vəzifələrə aiddir:

- sosial və iqtisadi infrastrukturun bərpa olunması;
- keçmiş hərbcilərin cəmiyyətə inteqrasiyası;
- keçmiş münaqişə ərazilərində iqtisadi institutların yenidən qurulması;
- bütün bunlar üçün maliyyə resurslarının cəlbə.

Bərpa prosesində iqtisadi inkişaf strategiyalarının əsas məqsədləri

İqtisadi inkişaf strategiyasının əsas məqsədləri ev təsərrüfatlarının təhlükəsizliyini, eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək, əhaliyə zəruri sosial xidmətləri göstərmək, işsizliyi azaltmaq, məhsuldar investisiyanı təşviq etməkdir.

Beynəlxalq təcrübəyə baxsaq, görürük ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Fransa və İtaliya iqtisadi bərpanı Marşal planı əsasında həyata keçirmişdir (17). Digər post-konflikt yardımları kimi Marşal planı çərçivəsində verilən yardımın idxal olunan mal və xidmətlərlə bağlılığı var idi və eyni zamanda yardımdan istifadə ABS-ın büdcə və xərcləri təsdiqləməsi ilə şərtlənirdi. İtaliya və Fransa proqramın şərtləri və gözləntilərindən kəskin kənarlaşmalarla ölkənin prioritet sahələrini daha çox maliyyələşdirməklə uğurlu post-konflikt bərpa siyasətləri həyata keçirmişlər.

Bütün bu mərhələlərdə post-konflikt bərpa modelinin qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayan beynəlxalq qurumların təcrübəsindən istifadə etmək zəruridir. Effektiv post-konflikt modelinin həyata keçirilməsi üçün yüksək keyfiyyətli institusional mühit, əlçatan maliyyələşmə mənbələri, islahatların mərhələliliyi zəruri amillərdəndir.

Beynəlxalq Təzminat Komissiyalarının yaradılmasının bərpa prosesində əhəmiyyətliliyi

Azərbaycan-Ermənistan arasındakı hərbi münaqişə artıq başa çatdığından, BMT-nin təcili olaraq məcburi köçkünlərin əmlakına dəymiş maddi ziyanla bağlı iddiaları nəzərdən keçirmək üçün təzminat komissiyası yaratması vacib məsələlərdəndir.

Körfəz müharibəsi zamanı (İraq-

Küveyt arasında 17 yanvar 1991-28 fevral 1991) tərəflərin bir-birinə vurduğu ziyanın ödənilməsi üçün BMT tərəfindən komissiya yaradılmışdır. Beləliklə, Azərbaycana Ermənistanın vurduğu maddi ziyanın miqyasını və potensial iddiaçıların sayının bir milyonu keçdiyini nəzərə alaraq, hərbi təcavüz nəticəsində yaranan həm əmlak, həm də infrastruktur iddiaları üçün BMT-nin İraq və Küveyt Təzminat Komissiyasına bənzər beynəlxalq komissiya yaradılması zəruridir. Qeyd edək ki, İraq və Küveyt Təzminat Komissiyasının iddiası ilə İraq 1990-1991-ci illərdə Küveyt iqtisadiyyatına və vətəndaşlarına vurduğu ziyana görə 50 milyard dollardan çox təzminat ödəmişdi (12).

Dünyada post-müharibə dövründə reparasiya və restitusiya təcrübələrinin bərpa prosesində rolu

Dünya tarixində baş vermiş müharibələrdən sonra kompensasiya, reparasiya və digər təzminat növləri ilə bağlı müxtəlif təcrübələr olmuşdur.

Fransa-Prussiya müharibəsindən sonra, Frankfurt müqaviləsinin şərtlərinə görə (10 may 1871) Fransa 5 il ərzində 5 milyard qızıl frank müharibə təzminatı ödəmək məcburiyyətində qalmışdı (13). Təzminatın maraqlı tərəflərindən biri bu idi ki, bu məbləğ 1807 -ci ildə Napoleonun Prussiyaya qoyduğu təzminata tam bərabər idi. 1873 -cü ilin sentyabrında təzminatın son hissəsi ödənilənə qədər, Alman qoşunlarının bir hissəsi Fransada qalmışdı.

Birinci Dünya Müharibəsindən sonra bağlanan Versal müqaviləsi yalnız Almaniyanı müharibədə günahlandırmaqla kifayətlənməyərək, eyni zamanda onu 132 milyard qızıl marka və ya bu günün dəyəri ilə təxminən 269 milyard dollar məbləğində maliyyə ödənilməsi tələbi qarşısında qoydu. Bu təzminatın ödənişi 92 il davam etdi (22).

ABŞ Almaniyaya təzminatı ödəmək üçün borc vermişdi və eyni zamanda təzminatı toplayan ölkələr bu pulları ABŞ-a olan kreditlərini ödəmək üçün istifadə etmişdilər. Nəticədə bu kompensasiyadan ən çox qazanan ölkə ABŞ oldu.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə də fərqli təzminat nümunələri olub. Sovet İttifaqı, Oder-Neisse'nin şərqindəki alman ərazilərini ilhaq etdi və 12 milyon almanı qovdu.

Fransa, kömür yataqlarından istifadə etmək və bəlkə də daimi olaraq Fransaya birləşdirmək niyyəti ilə 1947-1956 -cı illərdə Saar protektoratına nəzarəti öz üzərinə götürdü. Saar ərazisində yerləşən həmin mədənlər Birinci Dünya Müharibəsinin sonundan 1935 -ci ilə qədər Fransanın nəzarətində idi. Fransa yalnız 1 Yanvar 1957 -ci ildə Saar bölgəsindəki nəzarətindən əl çəkməli oldu (21).

İkinci Dünya Müharibəsində sonra müttəfiqlər, təxminən 10 milyard (1948) dollar dəyərindən çox Alman patentinə, müəllif hüquqlarına və ticarət nişanlarına əl qoymuşdular.

Milyonlarla alman, düşürgələrdə, mədəngilidə, məhsul yığımında və ya sənayedə müttəfiqlər üçün çalışmaqdan ötrü bir neçə il məcburi əməyə məcbur edilmişdi.

Müharibədən sonra Yunanıstan, Müttəfiqlərarası Təminat Agentliyi tərəfindən tətbiq olunan 1946-cı il Paris Reparasiya Müqaviləsi çərçivəsində Almaniyanın Müttəfiqlərə ödədiyi təzminatdan payını aldı. Yunanıstan təxminən 25 milyard dollar dəyərində pul və sənaye malları şəklində təzminat əldə etdi.

Maraqlı təcrübələrdən olan Morgenthau Planı, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Almaniyanın silah sənayesini ləğv edərək və onun hərbi gücünün əsasını təşkil edən digər əsas

sənaye sahələrindən çıxararaq müharibə qabiliyyətini ortadan qaldırmaq üçün bir təklif idi (18). Bura Rurdaki bütün sənaye müəssisələrinin və avadanlıqlarının çıxarılması və ya məhv edilməsi daxil idi. Bunlar ilk dəfə Amerika Birləşmiş Ştatlarının maliyyə naziri Henri Morgentaunun 1944-cü ildə Almaniya üçün təklif olunan "Post-təslim proqramı" adlı bir memorandumunda öz əksini tapmışdı. Morgentau planı, 10 iyul 1947 -ci ilə qədər müttəfiqlərin planlaşdırmasına müəyyən təsir göstərsə də, qəbul edilmədi.

Potsdam konfransında, müttəfiqlər Almaniyanın həyat səviyyəsinin, müharibə etdiyi Avropa qonşularının orta həyat səviyyəsini keçməməsi şərtini qoydular. Almaniyanın həyat şəraiti 1932 -ci ildə mövcud olan həyat standartına endirildi. 1946 -cı ildə imzalanan ilk "Sənaye səviyyəsi" planında, Almaniya ağır sənayesinin 1500 istehsal fabrikinin bağlanması ilə 1938-ci ilin səviyyəsinin 50% -ə endiriləcəyi ifadə edilmişdi (14).

1951-ci ildə İsrail hakimiyyəti, Almaniyaya təzminat üçün iddia qaldırdı. Hesablamalara görə, kompensasiya adambaşına 3000 ABŞ dolları (2020 -ci ildə 29.900 dollar) olduğundan Almaniyanın onlara 1.5 milyard dollar (2020 -ci ildə 15 milyard dollarına bərabər) borcu yaranmışdı. İsrail hökuməti nasistlərin 6 milyard dollarlıq yəhudi mülkünü qarət etdiklərini də hesablasalar da, ancaq almanların yəhudilərə etdiklərini heç bir maddi təzminatla kompensasiya edə bilməyəcəklərini vurğulamışdılar.

Almaniyanın təslim olmasından başlayaraq sonrakı iki il ərzində Amerika Birləşmiş Ştatları, Almaniyanın bütün texnoloji və elmi nou-hauları, bütün patentləri və bir çox aparıcı elm adamını (Paperclip Əməliyyatı olaraq da bilinir) toplamaq üçün güclü bir proqram həyata keçirdi. Tarixçi John Gimbel, "Elm,

Texnologiya və Reparasiyalar: Mühəribədən Sonrakı Almaniyada İstismar və Talan" kitabında, "intellektual təzminatların" (Alman alimlərinə istinad edərək) təxminən 10 milyard dollar məbləğində olduğunu iddia edir (15).

Post-konflikt bərpa prosesində maliyyə institutlarının rolu

Post-konflikt yenidənqurmanın ilkin mərhələlərində beynəlxalq maliyyə institutlarının iştirakı mühümdür. Bu institutlar mühəribədən sülhə keçiddə vacib məsələ olan xarici yardımın koordinasiyasında xüsusi rol oynaya bilərlər. Həmçinin, bu maliyyə institutları

sülh danışıqlarında iştiraka dəvət olunarlarsa, bu prosesə də effektiv töhfə vermək potensialına malikdirlər.

1990-cı illərdə artan konfliktlərin mənfi nəticələri beynəlxalq ictimaiyyətin iqtisadi, fiziki, insan və sosial kapitalın dağıdılması ilə mübarizə qabiliyyətini yoxlamaq üçün bir sınaq rolu oynamışdı. 1980-ci ildən başlayaraq Dünya Bankı post-konflikt ölkələrinə verdiyi kreditlərin həcmi 800 faizdən çox artırmışdı. Dünya Bankının yenidənqurma proqramları konflikt baş verən hər bir regionu və iqtisadi sektoru əhatə edirdi. Lakin həmin dövrdə Bankda münaqişədən sonra yenidənqurma prosesinə yardım prosesini koordinasiya etmək üçün aydın Əməliyyat Siyasəti institutları yox idi. Yardımlar

*"Shusha Boutique Hotel" in yerləşəcəyi ərazidə,
10 may 2022*

Mənbə: www.president.az

əsasən təbii fəlakətlərdən sonra yenidənqurma ilə eyniləşdirilərək, ona aid olan Əməliyyat Siyasəti (ƏS) 8.5-nə əsaslanırdı. 1997-ci ilin aprelində Dünya Bankı ilk dəfə münaqişədən sonrakı prosesdə ölkələrə yardım layihələrini idarə etmək üçün “Post-Konflikt Yenidənqurmada İştirak” Çərçivəsini müəyyənləşdirdi. Sonradan, baş verən münaqişələri və konflikt ölkələrinin fərdi xüsusiyyətlərini dərinlən öyrənmək üçün bankın strukturuna Post-Konflikt Vəziyyət Bölməsi əlavə edilmişdi (24).

Dünya Bankının ekspert məsləhət qruplarından istifadəsi resursların səfərbər edilməsində, o cümlədən borcların ödənilməsinin asanlaşdırılmasında, makroiqtisadi məsələlərə əlaqələndirilmiş yanaşmanın axtarışında, bərpa ehtiyacları və yardım axını haqqında məlumatın verilməsində xüsusilə müsbət təsir göstərmişdir.

Iqtisadiyyatın yenidən qurulması

Post-konflikt bərpa prosesində Dünya Bankının ən güclü dəstəyi təklif etdiyi makroiqtisadi sabitləşmə proqramları olmuşdur. Bretton Vud institutlarının hökumətlərlə müzakirə etdiyi monetar və fiskal sabitləşdirmə paketləri post-konflikt xərclərinin aşağı salınmasında mühüm rol oynamışdır.

Münaqişədən sonrakı ölkələrə xas olan digər ən mühüm problem minaların təmizlənməsidir. Təbii ki, beynəlxalq maliyyə institutlarının minatəmizləmə əməliyyatlarında birbaşa iştirakı müzakirə mövzusu olmasa da, bu prosesə maddi dəstəklərinin dəyəri ölçülməzdir. Bu prosesə dəstək məqsədilə Dünya Bankının “Post-Konflikt Yenidənqurmada İştirak” Çərçivəsində minatəmizləmə üzrə təlimat da öz əksini tapmışdır. Bu aspektdə bank,

ilk növbədə, koordinasiya, vasitəçilik, minatəmizləmə institutlarının qurulması kimi fəaliyyətlərə diqqət yetirməlidir. Minaların təmizlənməsinə dəstək həmişə konkret inkişaf fəaliyyəti ilə birləşdirilməlidir (məsələn, yol tikintisi).

Post-konflikt quruculuğunda Azərbaycan modeli

2020-ci il sentyabr ayının 27-dən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri qətiyyətli əks-hücum əməliyyatları ilə yeni bir tarix yazdı. Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında ordumuz Vətən müharibəsini böyük zəfərlə bitirdi. Bu qələbə 20 ildən artıq müddətdə davam etdirilmiş güclü iqtisadi siyasətlə şərtlənən hərbi və diplomatik üstünlüyün nəticəsidir (58).

Azərbaycan artıq yeni bir mərhələyə - post-konflikt dövrünə qədəm qoyub. Bu mərhələnin əsas hədəfi Azərbaycan iqtisadiyyatının nəinki münaqişədən əvvəlki vəziyyətə qaytarılması, yeni iqtisadi inkişaf modelinin qurulması ilə əvvəlkindən daha çox inkişaf etdirilməsidir.

Bununla bağlı post-konflikt dövründə iqtisadi bərpa planının ən qısa müddətdə hazırlanması qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir. İlkin mərhələdə post-konflikt dövründə bərpa planı əsasında münaqişə nəticəsində yaranan dağıntıların aradan qaldırılması, işğaldan azad olunan torpaqlarda zəruri infrastruktur layihələrinin icra olunması, müharibə zamanı zərər çəkmiş mülki əhalinin problemlərinin həlli, hərbcı və şəhid ailələrinə dövlət dəstəyinin göstərilməsi həyata keçirilir. Artıq Ermənistanın Azərbaycan ərazisində mülki əhaliyə, dövlət əmlakına, o cümlədən infrastruktur obyektlərinə, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinə vurduğu ziyanın

qiymətləndirilməsini və aradan qaldırılmasını təmin etmək məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradılıb. Komissiyanın yekun hesablamalarından sonra iqtisadi bərpa planı ilə bağlı dəyərləndirmələr aparılacaq.

İqtisadi bərpa planının ikinci mərhələsi insanların hissə-hissə həmin ərazilərə köçürülməsi və iqtisadi fəaliyyətin yenidən canlanmasını, bununla da həmin ərazilərə həyatın qaytarılmasını əhatə edir. Post-konflikt əraziləri iqtisadi və resurs cəhətdən çox zəngin ərazi olduğu üçün orada sənaye, kənd təsərrüfatı, turizm kimi müxtəlif sahələrin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulub. Azərbaycan, Rusiya, Ermənistan arasında imzalanmış birgə bəyanata əsasən, Naxçıvana yeni nəqliyyat xətti olan Zəngəzur dəhlizinin nəzərdə tutulması gələcəkdə beynəlxalq daşınma xərclərini və müddətini aşağı salacaq, eyni zamanda regionlararası turizm və tranzit əlaqələrinin inkişafını təmin edəcək. İqtisadi bərpa planı yerli və xarici birbaşa investisiyaların cəlb olunması, yüksək texnologiyaların tətbiqi və güclü insan kapitalının səfərbər olunması ilə bərabər uzunmüddətli səmərəliliyin artırılmasını zəruri edir. Bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatının yaxın zamanda daha da şaxələndirilməsinə şərait yaradacaq.

Bu gün milli birliyimiz və zəngin maliyyə ehtiyatlarımız cəmi 44 gündə hər b və diplomatiya müstəvisində əldə etdiyimiz uğurlar kimi, iqtisadi bərpa planının da çox qısa zamanda icra etməyə imkan verir. Düzgün qurulan fiskal və monetar siyasətin kombinasiyası makroiqtisadi sabitliyi və inklüziv iqtisadi inkişafı təmin edəcək. Azərbaycan regionun ən güclü iqtisadi mərkəzi kimi mövqeyini daha da gücləndirəcək.

Post-konflikt quruculuğuna institusional yanaşma

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 24 noyabr 2020-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında” sərəncam imzalamışdır (2). Həmin sərəncama əsasən, Əlaqələndirmə Qərargahının tərkibinə bir sıra dövlət qurumları daxil edilmişdir. Əlaqələndirmə Qərargahı post-konflikt bərpa dövründə iştirak edəcək bütün aidiyyəti dövlət orqanlarını əhatə etməklə idarəetmənin representativlik funksiyasına uyğun şəkildə qurulub.

Beynəlxalq təcrübədə post-konflikt bərpa dövründə mərkəzləşdirilmiş dövlət idarəetməsinin rolu

Post konflikt dövrünün ilkin mərhələsində keçmiş münaqişə ərazilərində aparılacaq bərpa planının icra olunmasına nəzarət edəcək dövlət orqanlarını özündə cəmləşdirən yeni bir institutun yaradılması durur. Həmin institut ilk növbədə hüquqi bazanın yaradılmasını təmin etmək; nəzarət funksiyası daşıyacaq qurumları müəyyənləşdirmək; ədalət və cinayət mühakimə komissiyalarını yaratmaq; yerli idarəetmə strukturlarının qurulmasını təmin etmək; sosial təhlükəsizliyin təminatçılarını müəyyənləşdirmək; həyata keçiriləcək layihələrin icraçılarını müəyyən etmək və s. bu kimi bir sıra funksiyalara malik ola bilər.

Afrika qitəsində yerləşən Sierre Lione ölkəsində post-konflikt dövründə bununla bağlı “super komissiya” adı altında tanınan “Yenidənqurma, Yerləşdirmə və Reabilitasiya üzrə Milli Komissiya” yaradılmışdı (19). Komissiyanın sədri və İdarə

Heyəti hər hansı bir nazirliyə deyil, birbaşa Prezident Aparatına tabe olmuşdu. Bərpa prosesi ilə bağlı Dünya Bankı Tədqiqatının əsas tövsiyələrində də ənənəvi nazirliklərin yenidən qurulması yerinə, daha çox xüsusi xidmət göstərən bir agentliyin yaradılması əksini tapmışdı.

Azərbaycanda Əlaqələndirmə Qərargahının idarəetmə strukturunun əsas üstün cəhətləri

Azərbaycanda yaradılmış Qərargah eyni zamanda həm hüquq-mühafizə, həm də sosial-iqtisadi, xarici siyasət məsələlərini əhatə edən funksionallığa malikdir. Funksional idarəetmə nümunəsi olan Qərargah, konkret məsələlər üzrə ayrı-ayrı vəzifələri yerinə yetirən institutları ən yüksək səviyyədə əlaqələndirən mərkəz rolunu oynayır.

Əlaqələndirmə Qərargahının təşkilati strukturuna baxsaq, qurumun Prezident Administrasiyası və Nazirlər Kabinetinin hər ikisini əhatə etməsi post-konflikt ərazilərində aparılan bütün işlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada ən ali səviyyədə nəzarət mexanizminə malik olmasını təmin edir.

Əlaqələndirmə Qərargahı mərkəzləşdirilmiş struktura malik olmaqla bərabər, həm də ierarxi idarəetmə prinsipinə uyğun qurulub. Eyni zamanda həm mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarını, həm də yerli icra hakimiyyəti orqanlarını əhatə edərək, qurumlar arası

körpü funksiyasını yerinə yetirir. Bu, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılacaq sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli zamanı çevikliyi və səmərəliliyi təmin edir. Qərargahın bu tərkibi cari işlərlə bərabər, strateji planlaşdırmanı yüksək səviyyədə yerinə yetirməyə imkan verir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə hərbiçilərin və mülki şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək bu gün qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir. Qərargah bütün hüquq-mühafizə orqanlarımızı əhatə etməklə bu vəzifənin də yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsinin təminatçısı kimi çıxış edir. Beynəlxalq təcrübədə bəzi post-konflikt ölkələrində təhlükəsizliyin təmini ilə bağlı xarici agentlərin dəstəyinə müraciət olunub. Məsələn Sierre Lionedə Böyük Britaniyanın dəstəyi ilə hərbi təlimlər keçirilib, texniki və maliyyə yardımı edilib. Sierre Lione Müdafiə Nazirliyi bu məsələlərdə məsul orqan rolunu oynamışdır (20). Beynəlxalq təcrübədə təhlükəsizlik sektorunun xaricdən dəstəklənməsi halları, əsasən Balkanlar da daxil olmaqla Orta və Cənubi Şərqi Avropa ölkələrində müşahidə olunmuşdur. AB, NATO və ATƏT müraciət edən dövlətlərin və keçid cəmiyyətlərinin təhlükəsizlik sektoru elementlərinin yenidən qurulmasına kömək etməkdə kritik rol oynayıb. Amma bugün Azərbaycanın hərbi-müdafiə sistemi, hüquq-mühafizə sisteminin mövcud gücü heç bir beynəlxalq dəstəyə müraciət etmək ehtiyacı olmadan təhlükəsizliyimizin əsas təminatçısı rolunu oynayır. Biz Ermənistanla aparılan 44 günlük müharibə zamanı da bunun şahidi olduq.

Qərargahın nəzdində katiblik və kommunikasiya funksiyasının yerinə yetirilməsi və zəruri analitik-təşkilati dəstək göstərilməsi məqsədilə İdarələrarası

“

**Hazırda
biz işğaldan azad edilmiş ərazilərdə tamamilə
yeni idarəçilik modelini təqdim edirik.**

**Prezident hakimiyyətinin,
Prezident Administrasiyasının fərqli idarəçilik
modeli olacaq və inkişafa çox müasir yanaşma
olacaq, təkcə bərpa zamanı deyil,
həm də bərpadan sonra.**

”

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

*Şuşa şəhərində “Azərişiq” ASC-nin
Şuşa Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzinin açılışı,
10 may 2022
Mənbə: www.president.az*

Mərkəz yaradılıb. Növbəti mərhələdə yaradılmış 11 alt işçi qrup öz növbəsində sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli zamanı iştirakçı dövlət qurumları arasında əlaqələrin səmərəli şəkildə qurulmasını təmin edir.

Qərargah əsliində idarəetmənin bütün prinsiplərinə uyğun şəkildə qurulmaqla, qarşısında qoyulan vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlir. Bununla demək olar ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionlarının bərpası ilə bağlı çox əhəmiyyətli və zəruri addım artıq atılıb.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni idarəçilik modelinin tətbiqi nəzərdə tutulub. Qeyd edək ki bir neçə ərazidə, həmin ərazilərdə mərkəzi idarəetməni həyata keçirmək üçün artıq Prezidentin xüsusi nümayəndələri fəaliyyət göstərir. 2022-ci ildə ölkə başçısı daha bir rayona – Zəngilan rayonuna özünün xüsusi nümayəndəsini təyin edib. Prezident azad edilmiş ərazilərdə tətbiq edilən xüsusi nümayəndəlik institutunun simasında yeni idarəçilik modelinin sınaqdan keçirildiyini və gələcəkdə digər regionlarda da bu modelin tətbiq olunacağını anons edib: “Qarabağda sınaqdan keçirdiyimiz yeni sistem fərqli olacaq və düşünürəm ki, yekun

sınaqlar bitəndən sonra bu sistemi Azərbaycanın digər ərazilərinə də tətbiq etmək, regionlarda dövlət idarəçiliyini təkmilləşdirmək mümkün olacaq. Çünki Bakıda qəbul etdiyimiz qərarların hamısı insanların həyat şəraitinin və infrastrukturun yaxşılaşdırılması, iqtisadi inkişaf məqsədi daşıyır, amma bəzən onlar regionlarda icra edilmir və insanlar bunu görmür” (27).

Digər tərəfdən, regional idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ölkə Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə Azərbaycanda iqtisadi rayonların sayı 10-dan 14-ə çatdırılmışdır. Yeni iqtisadi rayonların ikisi işğaldan azad olunan ərazilərimizdə yaradılıb (28). Bu qərar regionlarımızda idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üçün mühüm addımdır.

Maliyyələşmə mexanizmi

Post-konflikt ərazilərinin bərpası müxtəlif maliyyə mənbələri, o cümlədən, dövlət büdcəsi, SOFAZ, xarici kredit təşkilatları tərəfindən ayrılan maliyyələşmələr, qrantlar və ianələr, özəl sərmayələr, qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına

həyata keçirilə bilər. Azərbaycan haqlı davasında qələbə qazandıqdan sonra keçən müddətdə bir çox beynəlxalq təşkilatlar, xarici dövlətlər, iri və orta biznes nümayəndələri post-konflikt quruculuğunda iştiraka maraq göstərirlər. Hər bir beynəlxalq təşkilat öz mandatına və hər bir biznes öz profilinə uyğun olaraq azad edilmiş ərazilərdə sərmayə yatırmağa hazırdır. İsraildə olduğu kimi, Azərbaycanda da diaspor investisiya modelindən geniş istifadə etmək mümkündür. Münaqişədən sonrakı dövrdə ərazilərdə texnologiya sahəsinə cəlb edilməsi düşünülmən sərmayələri vençur kapital, kraudfandinq və kraudinvestinq yolu ilə artırmaq olar. İlkin mərhələdə böyük həcmdə sərmayə qoyuluşu çətin olduğundan, kiçik və orta biznes səviyyəsində sərmayələrin cəlb edilməsi sonrakı dövrdə böyük investisiya qoyuluşlarına dəstək olacaq. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı vasitəsilə bir çox sahələrə sərmayə cəlb edilə bilər. İnfrastruktur layihələrinin dövlət-özəl tərəfdaşlığı vasitəsilə həyata keçirilməsi özəl sektorun canlanmasına, səmərəliliyin artmasına və dövlət büdcəsinə düşəcək yükün azalmasına gətirib çıxarır.

Prezident İlham Əliyevin “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Fərmanı bərpa prosesində könüllülük və bərabərhüquqluluq prinsipi əsasında iştirak etmək istəyən bütün vətəndaşlarımız üçün yaradılmış vahid instituttur (29). Beynəlxalq təcrübədə post-konflikt bərpa fondları münaqişə nəticəsində dəymiş ziyanın təhlili, post-konflikt ərazilərinin minalardan təmizlənməsi, infrastrukturun bərpası, səhiyyə və təhsil kimi xidmətlərin bərpası, məcburi köçkün icmalarının evlərinə qaytarılması, iqtisadi bərpa kimi bir çox məsələləri əhatə edir. “Qarabağ Dirçəliş

Fondu” bütün bu məsələləri əhatə etməklə geniş funksionallığa malikdir. Fondun yaradılmasında əsas məqsəd işğaldan azad olunmuş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşma üçün müasir və layiqli həyatın təmin edilməsi, bütün sahələrdə quruculuq-bərpa və abadlıq işlərinin aparılması, habelə təhlükəsiz yaşayışın, səmərəli fəaliyyətin və rifahın davamlı artmasının dəstəklənməsidir.

Post-konflikt dövrünün bərpası böyük maliyyə vəsaiti və resursların səfərbərliyini tələb edən uzunmüddətli prosesdir. Buna görə, bu mərhələdə iqtisadi güclərin birləşdirilməsi bu prosesin sürətli, şəffaf və səmərəli formada həyata keçirilməsinə şərait yaradacaq. Post-konflikt dövründə dövlət və özəl əməkdaşlığının (public-private-partnership) Qarabağın dirçəlişinə töhfəsi böyük ola bilər. Belə ki, dövlətin maliyyə və iqtisadi resurslarının sərhədsiz olmadığını nəzərə alsaq, müxtəlif layihələrdə özəl institutların bu prosesə cəlb olunması iqtisadi bərpa prosesini həm tezləşdirir və eyni zamanda qurulan infrastruktur layihələrinin müasirliyini və rəqabət qabiliyyətliyini artırır.

“Qarabağ Dirçəliş Fondu”nun əsas maliyyə vəsaitləri fiziki və hüquqi şəxslərin ianələri, grantlar və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına formalaşır.

2021-ci ilin dövlət büdcəsində əsaslı xərclər üçün nəzərdə tutulan vəsaitin 2,2 milyard manatı işğaldan azad olunan tarixi ərazilərimizə böyük qayıdışın təmin edilməsinə xərclənmişdir. Məlum olduğu kimi, erməni vandallarının 30 il ərzində yaşayış və ictimai binaları yerlə-yeksan edərək dağıtması, bütün infrastruktur obyektlərini, maddi-mədəniyyət abidələrini məhv etməsi, yeraltı sərvətlərimizi vəhşicəsinə talan etməsi nəticəsində dəymiş ziyanın aradan qaldırılması və həmin ərazilərə yenidən

həyatın və iqtisadi inkişafın qayıtması böyük vəsait tələb edir. Dövlət büdcəsinin resurslarının məhdud olduğunu nəzərə alsaq, bu prosesdə büdcədən kənar vəsaitlərin də cəlb olunması Qarabağa qayıdışımızı sürətləndirəcək. Qarabağı yenidən qurma proqramı beynəlxalq maliyyə qurumlarının, yerli və xarici investorların, kommertiya banklarının vəsaitlərinin bu prosesə cəlb olunmasını tələb edir.

Dünya təcrübəsinə əsasən, post-konflikt ərazilərinin bərpası proqramlarında keçmiş münaqişə zonalarının yenidən canlandırılmasında əsas mənbə daxili hərəkətverici qüvvələrin səfərbər olunmasıdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramına əsasən yerli iqtisadi iştirakçılar bərpa planında mühüm rol oynamalıdır. Onlar daha qətiyyətli, daha çox çalışqanlıq və innovativlik göstərərək özləri də əlavə dəyər yarada bilərlər. Bu zaman Fond ən yaxşı vasitəçi rolunu oynayır. Belə ki, yerli sahibkarların, investorların Qarabağa yatırmaq istədikləri vəsaitlərə koordinasiya funksiyasını yerinə yetirir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, beynəlxalq təşkilatlar, özəl sektor, qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyətləri və s. kimi qurumlar münaqişə sonrası dövrdə ərazilərin bərpasında maraqlı tərəflər kimi çıxış edir. Bu aspektdən iqtisadi bərpa prosesinə xarici donörələri də cəlb edə bilərik. Bir çox beynəlxalq maliyyə qurumlarının post-konflikt bərpa dövrü ilə bağlı proqramları var. Maraqlı məsələlərdən də biri budur ki, bu maliyyə qurumlarının dəstək paketlərinin hər biri özünəməxsus sahələri əhatə edir. Qarabağın bərpa prosesi də çoxşaxəli olduğu üçün biz müxtəlif qurumların maliyyə dəstəyini dəyərləndirə bilərik. Məsələn, Beynəlxalq Valyuta Fondu daha çox post-konflikt ölkələrində iqtisadi

artımın təmini və yoxsulluqla mübarizə proqramları həyata keçirdiyi halda, Dünya Bankı infrastruktur layihələrinə, təhsil və səhiyyə sahəsinin bərpasına daha çox fokuslanır. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı daha çox nəqliyyat, bank sektoru və kiçik sahibkarlığa maliyyə dəstəyi verir. Asiya İnkişaf Bankı isə məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qaytarılması, post-konflikt ərazilərində səhiyyə məsələləri və yoxsulluqla mübarizə proqramlarının əsas maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış edə bilər.

Qarabağın bərpası prosesində bir çox ölkələrdə tətbiq olunan diaspora-investisiya modelindən də istifadə edə bilərik. Bu investisiya modelinin əsas üç - "maliyyə gəliri", "sosial status" və "emosional motiv" adlı motivləri Azərbaycan diaspor üzvlərinin bir çoxunda var. Vətən müharibəsi zamanı diaspor üzvlərinin informasiya müharibəsində verdikləri dəstəyin davamı olaraq, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar Qarabağın bərpasında da yaxından iştirak etmək istəyirlər. Qarabağ Dirçəliş Fondu bu dəstəyin mərkəzləşmiş, koordinasiyalı və şəffaf formada idarəetməsini həyata keçirir.

Fondun maliyyə mənbələrindən biri də dövlət təminatı ilə dövrüyyəyə buraxılması nəzərdə tutulan Qarabağ istiqrazları ola bilər. Xalq üçün mənəvi dəyərini də nəzərə alsaq, istiqrazların tədavüldə uğurlu olacağı gözləniləndir. Qarabağ istiqrazlarının satışından əldə olunan vəsait bərpa prosesində əhəmiyyətli rol oynayır.

Dövlət Qarabağın bərpası ilə bağlı baza tədbirlərinə - ərazilərin minalardan təmizlənməsi, təhlükəsizliyin təminatı, ilkin mərhələdə zəruri infrastrukturun qurulması, o cümlədən yolların çəkilməsi, kommunikasiya xətlərinin bərpası və s. kimi proseslərə hələ müharibə tam

Zəngilanın Ağal kəndində sakinlərlə görüş, 19 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az

bitmədiyi günlərdən başlayıb. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidənqurma proqramının yalnız dövlətin iqtisadi resursları hesabına icrası, bu prosesi uzada bilər. Ona görə də işğaldan azad olunmuş ərazilərə həyatın qaytarılması prosesində dövlət-dövlət, dövlət-özəl, dövlət-vətəndaş və dövlət-donor əməkdaşlığı zəruridir.

2020-ci ilin 21-24 yanvar tarixlərində İsveçrənin Davos şəhərində keçirilmiş Dünya İqtisadi Forumunda iqtisadiyyatın yeni mərhələsinə steykholder kapitalizmi - maraqlı tərəflər kapitalizmi mərhələsinə keçid haqqında fikirlər səsləndirilmişdi. Bu gün Qarabağ Dirçəliş Fondunun timsalında post-konflikt bərpa prosesinə bütün maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi elə bu qlobal çağırışlara cavabdır.

Qarabağın bərpa prosesinə cəlb

olunan hər bir manat multiplikativ effektlə özündən daha böyük dəyər yaratmaqla, nəinki həmin ərazilərdə, ümumilikdə ölkə üzrə iqtisadi aktivliyin, məcmu tələbin artmasını və nəticədə iqtisadiyyatın inklüziv inkişafını təmin edəcəkdir.

İşğaldan azad olunmuş torpaqların bərpa prosesinin əsas mərhələləri

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpa prosesi mərhələli şəkildə həyata keçirilir. İlk olaraq bu mərhələləri aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

1. Ərazilərin minalardan təmizlənməsi;
2. Ən zəruri infrastrukturun qurulması;
3. Sosial-iqtisadi infrastrukturun qurulması;
4. Özəl sektorun həmin ərazilərə cəlb olunması.

Bərpa prosesinin ilkin mərhələsində

işğaldan azad edilmiş ərazilərin dekontaminasiyası və orada bərpa prosesində iştirak edəcək insanların təhlükəsizliyinin təmin olunması həyata keçirilir. Növbəti mərhələ orada ən zəruri infrastruktur hesab edilən yollar, elektrik, qaz, su, kanalizasiya və s. sistemlərinin yaradılması və bərpa edilməsi prosesi ilə davam edir. 7 noyabrda açılışı edilən Zəfər yolu qısa müddətdə belə infrastrukturun bərpasına bariz nümunədir. Başlanğıcını Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolundan götürən 101 kilometrlik Zəfər yolu Qarabağın mədəniyyət paytaxtı olan Şuşa şəhərinə qədər uzanır. Füzuli, Xocavənd, Xocalı və Şuşa rayonlarının ərazisindən keçməklə inşa edilən Zəfər yolu Füzuli və Şuşa şəhərləri də daxil olmaqla bu rayonların onlarla yaşayış məntəqəsini əhatə edir (30).

Qarabağ və Şərqi Zəngəzura əhalinin köçürülməsi

Bərpa prosesinin əsas hərəkətverici qüvvələri, təbii ki, ora köç edəcək insan kapitalıdır. İnsanların Qarabağa geri qayıtmasını da müəyyən kateqoriyalar üzrə qruplaşdırmaq olar. Bu kateqoriyalara aşağıdakılar aiddir:

- Zəruri miqrasiya;
- Könüllü miqrasiya;
- Beyin axını miqrasiyası;
- Sahibkar miqrasiyası.

Zəruri miqrasiya dedikdə daha çox ilk mərhələdə post-konflikt ərazilərində əsas sahələr üzrə tələb olunan işçi qüvvəsi axını nəzərdə tutulur. Müharibədən sonra təhlükəsizliyin təminatçıları olan hərbi və polis orqanlarında xidmət edənlərin post-konflikt ərazilərinə miqrasiyası artıq baş vermişdir. Dövlət başçısının da qeyd etdiyi kimi, Şuşada yaşayan əhalinin əsas hissəsi hərbcilər və polis işçiləri, onların ailə üzvləridir. Zəruri miqrasiyanın digər tərkib

hissəsi yenidənqurma prosesində iştirak edən bərpa-tikinti sektoru işçilərinin həmin ərazilərə köç etməsidir. Xüsusən uzunmüddətli tikinti prosesi orada daimi yaşayan işçi qüvvəsinin olmasını zəruri edir.

Zəruri miqrasiyanın digər əsas tərkib hissəsi orada göstərilən dövlət, təhsil, tibbi, və ictimai iaşə xidmətləri təqdim edən əhali qrupudur. Bu tip miqrasiya həmin ərazilərdə bu xidmətləri göstərmək üçün ilkin şərtləri tələb edir. Məsələn təhsil və ya tibb müəssisələrinin mövcudluğu və s.

Könüllü miqrasiya əsasən həmin ərazilərdən birinci Qarabağ müharibəsi zamanı öz doğma torpaqlarından didərgin düşmüş əhalinin həmin ərazilərə könüllü olaraq qayıtmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Fuad Hüseynovun bildirdiyinə görə, məcburi köçkünlərlə aparılan sorğunun nəticəsinə əsasən məcburi köçkün ailələrinin böyük əksəriyyəti, yəni 90 faizi geri qayıtmaqda maraqlıdırlar. Həmin əhalinin post-konflikt ərazilərinə köçürülməsi mərhələli şəkildə həyata keçiriləcək. Köçürmə prosesinin 4 mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub (59).

Ümumiyyətlə, məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qaytarılması məskunlaşma zonasının minalardan tam təmizlənmə müddəti, ərazinin miqyası və iqtisadi potensialı kimi xüsusiyyətlərdən asılı olaraq müəyyən mərhələlərlə həyata keçiriləcək. Birinci mərhələdə Zəngilan, Şuşa şəhəri, Ağdam, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarına, ikinci və növbəti mərhələlərdə isə Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Xocavənd rayonlarına köçürülmə nəzərdə tutulub.

Beyin axını miqrasiyası artıq növbəti mərhələdə post-müharibə ərazilərində aparılacaq bərpa-quruluculuq işlərində ən son texnologiyaların tətbiqindən daha çox asılı olacaq. Orada tətbiq olunan "Ağıllı

şəhər”, “Ağıllı kənd” layihələri, Ağdamda tikiləcək “Qarabağ” Universiteti, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda tikiləcək son texnologiyalı sənaye-parkları və aqroparklar təbii ki, ora yüksək bacarıqlı kadrların cəlbini də zəruri edəcək. Bu isə, öz növbəsində, yüksək ixtisaslı kadrların ora miqrasiyasını şərtləndirəcək.

Qruplaşmaya əsasən, son miqrasiya növü də sahibkarların və investorların həmin ərazilərə köçməsi ilə bağlıdır. Belə ki, orada yaradılacaq investisiya şərtlərinin

cəlbediciliyi, aşağı vergi dərəcəsi, güzəştli kredit kimi faktorlar və sektorial klasterləşmə ora sahibkarların miqrasiyasını daha da sürətləndirəcək.

Qeyd olunan bütün miqrasiya növləri biri-biri ilə əlaqəli, bir-birinə qarşılıqlı təsirli şəkildə tam vəhdət təşkil edəcək. Bununla da Qarabağa böyük qayıdış prosesi uğurla həyata keçiriləcək.

*Laçın şəhərində inşa ediləcək
“Laçın” qovşağ yarımstansiyasının
təməlqoyma mərasimi, 21 sentyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

TƏZMİNAT VƏ KOMPENSASIYA MƏSƏLƏLƏRİ:
BEYNƏLXALQ HÜQUQ ASPEKTİNDƏN
ERMƏNİSTANIN MƏSULİYYƏTİ

2

Ermənistan Azərbaycan torpaqlarında anti-humanist və beynəlxalq hüququn normalarını ciddi şəkildə pozan davranışlar nümayiş etdirmişdir. İkinci Qarabağ müharibəsində döyüş meydanında gücsüz və aciz olan düşmənin azğın şəkildə mülki vətəndaşlara hücumu ilə atılan raket və mərmilər nəticəsində 12-si uşaq və 28-i qadın olmaqla 94 mülki vətəndaşımız həyatını itirmiş, 51-i uşaq, 104-ü qadın olmaqla 423 nəfər xəsarət almış, 9300-ə yaxın fərdi yaşayış evi, 92 çoxmərtəbəli yaşayış binası və 423 mülki obyekt qismən və ya tamamilə dağıdılmışdır. Xüsusi diqqət ayrılmalı məsələ düşmənin döyüş zonası olmayan Bərdə, Gəncə və digər yaşayış məntəqələrinin insanların sıx topladığı ərazilərini hədəfə alaraq orada terror aktları törətməsidir. Digər önəmli fakt: Ermənistanın maksimal dərəcədə çox insan itkisi və dağıntıya nail olmaq məqsədi ilə bu ərazilərə beynəlxalq konvensiyalara görə istifadəsi qadağan olunmuş kaset tipli raketlər yağdırmışdır. İlk dəfələrdə hər zamankı kimi öz çirkin əməllərini başqalarının, xüsusən də zərərçəkən tərəfin - Azərbaycanın üzərinə atmaq cəhdləri olsa da, son törədilmiş terror aktlarında bu kimi yalanlar olmadan öz gerçək üzlərini bütün dünyaya tanıtmaqdan çəkinmədilər. Diplomatik korpus nümayəndələri və humanitar layihələri həyata keçirən şəxslərin ərazidə olmasına da məhəl qoymayaraq atəşkəsi pozmağa davam edərək bütün dünyaya öz azğın terrorçu xarakterlərini sübut etmiş oldular. Ermənilər məğlubiyyətlə barışa bilməyərək affekt vəziyyətində açıq-aşkar və bütün dəlillər ortada olan cinayətlər törətməklə beynəlxalq arenada öz hökmlərini özləri verdilər. Şübhəsiz ki, onlar bütün dünyanın şahidi olduğu bu amansız cinayətlərə görə beynəlxalq hüquq və bütün dünya qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Talış kəndində ermənilər tərəfindən dağıdılmış alban-udi kilsəsi, 4 oktyabr 2021
Mənbə: www.president.az

I. Müharibə cinayətlərinə dair beynəlxalq hüquq və Azərbaycan üzrə onun tətbiqinin qiymətləndirilməsi

Beynəlxalq hüquq prizmasından baxış

Müharibə zamanı insanlara dəyən zərərə görə təqsirləndirilən tərəf həm humanitar hüquq, həm sülh hüququ, həm də insan hüquqları kimi hüququn fərqli istiqamətləri üzrə məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Humanitar hüquq ümumi hüququn bir qolu olaraq insan hüquqlarını tənzimləyən hüquqi bazadan daha əvvəl formalaşmışdır. Hümanitar hüququn əsasını 1949-cu ildə imzalanmış Cenevrə Konvensiyalarına dayanan “Cenevrə hüququ”, Haaqa Konvensiyalarına (1899 və 1907-ci illər) dayanan “Haaqa hüququ” və BMT-nin Baş Assambleyasının bəzi qətnamələri təşkil edir. Cenevrə hüququ döyüşlər zamanı bu döyüşlərdə iştirak etməyən şəxsləri (yaralılar, əsirlər, mülki şəxslər və s.) qoruyur, Haaqa hüququ isə zorakılığın qarşısının alınması üçün döyüş aparılmasının müəyyən metod və vasitələrinin məhdudlaşdırılması və qadağan olunmasını təmin edir.

Cenevrə Konvensiyaları 4 hissədən ibarət olmaqla müharibə zamanı yaralılara qarşı davranışı, dənizdə gedən hərbi döyüşlərdə zərər çəkən şəxslərə qarşı davranışı, hərbi əsirlərə qarşı davranışı və müharibə zamanı mülki şəxslərin qorunması məsələlərini nəzərdə tutur. Cenevrə Konvensiyalarına əməl edilməsinə nəzarət Beynəlxalq Qızıl Xaç Cəmiyyəti tərəfindən aparılır.

4-cü Cenevrə Konvensiyasının tənzimlədiyi mülki şəxslərin qorunması “Hüquqi adət normaları”(hər kəsə aid olan və ya əksər dövlətlər tərəfindən hüquqlaşdırılan adətlər) olaraq BMT tərəfindən təsdiqlənib. Hüquqi adət

normalarının hər hansı bir dövlət üçün tətbiqi müvafiq təşkilatın (bu normaları müdafiə edən) hüquqi bazasını ratifikasiya etməsindən aslı olmayaraq nəzərdən keçirilir. Başqa sözlə, hüquqi adət normaları, məsələn, müharibə zamanı mülki şəxslərin qorunması BMT-nin Ədalət Məhkəməsinin Statutunu ratifikasiya etməyən ölkələrə də şamil olunur.

Bəzi hüquqi adət normaları daha önəmli hesab olunaraq, imperativ hüquqi normalar (jus cogens) kimi qəbul olunur və mütləq şəkildə hər kəsə aid edilir. Hüquqi adət normaları dövlətin öz hüquqi bazasına zidd olduqda tətbiq edilməyə də, imperativ normalar istisna sayılır. Belə ki, bu normalar həmin dövlətin özünün hüquqi bazası ilə təsdiqlənməyə və ya fərqli şəkildə əks olunsada, beynəlxalq müstəvidə vacib və şərtsiz öhdəliklər hesab olunur. Bu normalarla beynəlxalq cinayət, insanlığa qarşı cinayət, aqressiv siyasət (işğalçılıq) və aqressiv müharibə, soyqırım, quldarlıq kimi məsələlər tənzimlənir.

Azərbaycana qarşı məhz beynəlxalq hüquqda qeyri-şərtsiz keçərli olan imperativ hüquqi normaların pozulması faktları baş verib. Belə ki, ilk növbədə elə ermənilərin Azərbaycanın 20% torpaqlarını işğal etməsi beynəlxalq hüquqda aqressiv siyasət olaraq qiymətləndirilir və bu prosesdə kütləvi şəkildə insanların ölümünə yol verilməsi aqressiv müharibə və hətta digər imperativ norma ilə tənzimlənən soyqırım faktlarını ortaya qoyur. Önəmli fakt aqressiv müharibənin bu addımları atmağa başlayan(təşəbbüskar) tərəfin adına yazılmasıdır, yəni bu hərbi davranışlara cavab verən tərəf, yəni Azərbaycan beynəlxalq hüquqda aqressiv müharibə

aparmış hesab olunmur.

Digər önəmli məqam beynəlxalq hüquq pozuntularının şəxslərin və ya dövlətlərin adına yazılmasıdır. Belə ki, Çıraqov işində də təsdiqləndiyi kimi, Ermənistan Respublikasının hakimiyyət orqanlarının Dağlıq Qarabağdakı erməni qüvvələrinin hərəkəti üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirməsi ilə bağlı güclü sübut var. Bu vəziyyətdə Ermənistan Respublikası bir dövlət olaraq məsuliyyət daşıyır.

Qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nın (“DQR”) qanunsuz hərəkətlərindən, silahlı qüvvələrinin güc tətbiq etməsindən birbaşa Ermənistan Respublikası məsuliyyət daşıyır. Beynəlxalq hüquqa görə, qeyri-dövlət subyektlərinin hərəkətləri qeyri-dövlət subyektinin üzərində “istiqlal və nəzarət” həyata keçirən dövlətə aid edilir (BMT-nin «Dövlətlərin beynəlxalq-hüquqazidd əməllərinə görə məsuliyyəti» haqqında maddələr Layihəsinin 8-ci maddəsi). Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının beynəlxalq məhkəmələr, o cümlədən Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi təcrübəsinə istinad edən Maddə 8-ə şərhli bu faktı tam olaraq doğrulayır. Bu baxımdan, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin, Ermənistan Respublikasının “DQR” üzərində təsirli nəzarət həyata keçirdiyini təsdiqlədiyini qeyd etmək lazımdır (Çıraqov və digərləri Ermənistan qarşı, ərizə № 13216/05, Məhkəmə qərarı, Ləyaqət, 16 iyun 2015, maddə 186).

Aqressiv müharibə həmçinin Haaqa Konvensiyalarının pozulması anlamına gəlir. Belə ki, bu Konvensiyalarda boğucu qazlar və zərərli maddələr ifraz edən, eyni zamanda, lazımsız əzablara səbəb olan (insan bədənində açılan və ya yastılanan) silah və maddələrin istifadəsinə, əmlakın hərbi ehtiyac olmadan məhv edilməsinə, qarət və müsadirəsinə qadağalar nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi, bu qadağaların

bütün punktları üzrə ermənilər Azərbaycana qarşı ciddi pozuntulara yol veriblər. Belə ki, düşmən tərəfindən Azərbaycanın mülki şəxslərinin yaşadığı zonalara ağ fosfor ifraz edən mərmilərin atılması, işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında Azərbaycan xalqına məxsus əmlakın talan və ya bütünlüklə məhv edilməsi faktları qeydə alınıb. Tərkibində ağ fosfor olan silahlar tənəffüs və həzm yolu ilə orqanizmə daxil olduqda və ya yanmış nahiyələr vasitəsilə sorulduqda həddən ziyadə zəhərləyici xüsusiyyətə malikdir və insanın sağlamlığı üçün ağır fəsadlar törədə bilər. Dəri vasitəsilə sorulmuş fosfor insan bədənində kifayət qədər uzun müddət qala bilir və ürək, böyrək, qara ciyərin zədələnməsi, bir sıra daxili orqanlarda çatışmazlıqlar və yaxud ölümlə nəticələnir. Beynəlxalq humanitar hüquqa görə, mülki əhali və yaxud mülki obyektlərə, meşələrə və ya digər əkin sahələrinə (Əskipara kəndindəki becərilən sahə kimi) ağ fosforlu silahlardan atəş açmaq BMT-nin 1980-ci il "Adi silahların konkret növləri haqqında konvensiya"sının Aışdırıcı Silahların İstifadəsi haqqında Qadağalar və ya Məhdudiyətlərə dair III Protokolu ilə qadağan edilir.

Ermənistan Azərbaycanın mülki obyektlərini qəsdən hədəf alaraq yüksək partlayıcı gücə malik ağ fosfor maddəsi istifadə etməklə, 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarını, xüsusilə Dördüncü Cenevrə Konvensiyasında təsbit olunan beynəlxalq humanitar və insan haqları hüququ üzrə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri kobud şəkildə pozur.

Ağ fosfor tərkibli silahlar həmçinin, Ermənistanın da 2004-cü ildə qoşulduğu 1997-ci il Terrorçu partlayışlara qarşı mübarizəyə dair Beynəlxalq Konvensiyasına əsasən “Aışdırıcı silahlar və ya qurğular” kimi də təsnif edilə bilər. Konvensiya hər hansı “layihələndirilmiş və

ya bu imkanlara malik ölümlə nəticələnən, ciddi bədən xəsarəti və yaxud sağlamlığa ciddi ziyan vuran partlayıcı və ya alışdırıcı silah və ya qurğu”, yaxud da zəhərli kimyəvi, bioloji agentlər, toksinlər və ya radiasiya təsiri yaradan silaha tətbiq edilir (60).

Qadağan olunmuş silahların digər nümunəsi kasetli silahlardır. Bu silahların əhalinin sıx yaşadığı ərazilərdə istifadəsi “Beynəlxalq Kasetli silahlar üzrə Konvensiya”da qadağan edilib. Bu silahlar da ermənilər tərəfindən Gəncə, Bərdə və digər yaşayış məntəqələrində mülki əhaliyə qarşı istifadə edilərək kütləvi itkilərə səbəb olub. Eyni zamanda, Haaqa hüququna əsasən, mədəniyyət abidələrini və tibbi müəssisələri qorumaq üçün mümkün bütün tədbirlərin görülməsi də tələb olunur. Bu tələblər digər beynəlxalq hüquqi sənəd olan “Döyüş əməliyyatları zamanı tarixi və dini abidələrin qorunmasına dair Konvensiya”da əksini tapıb. Bu istiqamətdə də ermənilərin ciddi pozuntuları xüsusilə vurğulanmalıdır. Ermənilər Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində, demək olar ki, bütün tarixi və dini abidələri məhv edib, yaxud dinimizə hörmətsizlik edərək məsciddə donuz saxlayıblar. Bundan başqa, sadəcə işğal olunmuş ərazilərdə deyil, digər Azərbaycan torpaqlarına silahlı hücumlar zamanı da dini obyekt və tarixi abidələrin zərər çəkməsinə səbəb olublar.

Beynəlxalq hüquqi məsuliyyət

Mütləq məsuliyyət hesab olunmaqla beynəlxalq hüquq subyektinin digər eyni dərəcəli subyektə qarşı beynəlxalq hüquq öhdəliyinin pozulması nəticəsində vurduğu ziyanı aradan qaldırmaq və vurulmuş ziyanı ödəmək öhdəliyidir.

Bu məsuliyyət həm maddi, həm də

qeyri-maddi olmaqla müxtəlif formalara malikdir:

Reparasiya- hərbi əməliyyatlar nəticəsində məğlub tərəfin qalib tərəfə ödədiyi, onlar tərəfindən vurulmuş zərərin qarşılınması prosesidir.

Restitusiya- bir dövlətin cinayət törədilməzdən əvvəl mövcud vəziyyətinə qayıtmasıdır. Buna qanunsuz olaraq tutulmuş şəxslərin sərbəst buraxılması, ələ keçirilmiş əmlakın geri qaytarılması misal göstərilə bilər.

Təzminat və ya kompensasiya- müasir beynəlxalq hüquqda maddi və ya mənəvi ziyana görə maddi vəsaitlərin ödənilməsinə ifadə edir. Kompensasiya, beynəlxalq münasibətlərdə zərərin ödənilməsinin ən çox istifadə edilən formasıdır .

Eyni zamanda, pozuntuları törədən tərəfin əks tərəfdən ictimai formada üzr istəməsi (satisfaksiya), eyni və ya oxşar davranışların təkrarlanmayacağına dair öhdəlik götürməsi də beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulan addımlardır.

Dünya təcrübəsi

Reparasiya ilk dəfə Birinci Dünya Mühəribəsi nəticəsində təyin olunub. 1919-cu ildə Almaniyanın və müttəfiqlərinin məsuliyyətini qeyd edən Versal Sülh Müqaviləsi bağlanıb və 269 milyard qızıl marka - təxminən 100 min ton qızılın ekvivalentində təzminat miqdarı təyin olunub.

İkinci Dünya Mühəribəsində də Almaniya və müttəfiqlərinin üzərinə reparasiya yükü qoyulub. Bu qərar 1945-ci ildə Yalta Konfransında qəbul edilib. Nəticədə Almaniya SSRİ-yə təxminən 400 min dəmir yolu vaqonu yük, (bunlardan 72 min tikinti materialları), 2885 fabrik avadanlıqları, 96 elektrik stansiyası avadanlıqları, 340 min maşın, 200 min elektrik mühərriki, 1 milyon 335 min

baş heyvan, 2,3 milyon ton taxıl, bir milyon ton kartof və tərəvəz, yarım milyon ton yağ və şəkər, 20 milyon litr spirt, 16 ton tütün aparılıb. Bundan başqa, Humboldt Universitetinin astronomik rəsədxanasından teleskoplar, Berlin metro vaqonları və kruiz laynerləri və digər texnoloji avadanlıqlar reparasiya məhsulu olaraq SSRİ-yə ödənilib. Almaniya tərəfindən digər ölkələrə də reparasiya ödənişi mərhələlərlə həyata keçirilib.

Digər nümunə Yaponiya və İndoneziya arasında münaqişə nəticəsində təyin olunan reparasiyadır. 20 yanvar 1958-ci ildə imzalanmış sülh müqaviləsi və təzminat müqaviləsi nəticəsində Yaponiya 12 il ərzində İndoneziyaya 223 milyon dollar ödəməli idi.

Bundan başqa, BMT tərəfindən İraqa 1990-91-ci illərdə Küveytə qarşı qanunsuz işğal nəticəsində dəyən ziyanə və itkilərə görə təzminat ödəmək öhdəliyi irəli sürülüb. Təzminatın ödənilməsini təmin etmək üçün isə Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının Təzminat Komissiyası qurulub. Komissiya tərəfindən 50 milyard dollar təzminatın ödənilməsi təmin olunub.

Tənzimləyici orqanlar

Beynəlxalq müstəvidə məsuliyyətə cəlb etmə həm də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində öz əksini tapıb. Bu baxımdan ermənilərin Azərbaycana qarşı törətdiyi cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb etmə həm beynəlxalq hüquq qaydasında, həm də dövlətdaxili qanunvericilik əsasında həyata keçirilə bilər. Dövlətdaxili hüquq qaydasına əsasən, cinayətdə məsul tutulan şəxslər haqqında beynəlxalq axtarış elan edilir, daha sonra olduğu hər hansı bir ölkənin müvafiq orqanları tərəfindən şəxs tutularaq istintaq orqanına təhvil verilir və Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri

tərəfindən mühakimə olunur. Bu mümkün olmadıqda beynəlxalq hüquqda və beynəlxalq məhkəmələrdə bu məsələnin həlli nəzərdən keçirilir.

Azərbaycanda beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət ilk dəfə 1999-cu il Cinayət Məcəlləsində müəyyənləşib və Cinayət Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən, əməlin cinayət sayılması, həmin əmələ görə cəza bu əməlin törədildiyi zaman qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir – yəni cinayət-hüquqi normaların retroaktiv (geriyə) tətbiqi qadağandır. Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri bu tarixdən sonra törədildiyi halda daxili məhkəmələr tərəfindən məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Artıq qeyd olunduğu kimi, ermənilər tərəfindən törədilmiş cinayətlər beynəlxalq cinayət sayılır və universal yurisdiksiyaya malikdir. Bu o deməkdir ki, digər dövlətlər öz dövlətdaxili qanunvericiliklərinə arxalanıb Azərbaycanda beynəlxalq cinayətləri törətmiş şəxsləri məsuliyyətə cəlb edib mühakimə edə bilər. Danimarkanın, Almaniyanın və bəzi başqa dövlətlərin son illərin praktikasında məhz universal yurisdiksiyaya söykənərək dövlətdaxili qanunlarla Yuqoslaviyada, Ruandada insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərin mühakimə edilməsi praktikasını misal göstərə bilərik.

- “Ad hoc”-müvəqqəti yaradılmış tribunallar. Bu tip orqanlar konkret bir münaqişənin həlli, bu istiqamətdə təqsirləndirilən fərdi tərəfin məsuliyyətə cəlbə üçün müvəqqəti yaradılır. Bu tip tribunallar BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının və ya BMT Baş katibinin təşəbbüsü ilə BMT-nin Baş Assambleyasının qərarları əsasında təşkil oluna bilər. Dünya təcrübəsində Yuqoslaviya,

Ruanda, Livan və ya Syerra-Leone tipli ad hoc tribunalların yaradılmasını qeyd etmək mümkündür.

- Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICC) - 124 ölkə tərəfindən ratifikasiya (hüquqi olaraq təsdiqlənən) olunan Roma Statutu (əsasnaməsi) əsasında fəaliyyət göstərərək beynəlxalq müstəvidə törədilmiş cinayətlər üzrə günahkar tərəflərin məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin edir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi hazırda üç cinayət növünü əhatə edir: soyqırım, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayətlər.

Soyqırım cinayəti özündə “milli, etnik, irqi və ya dini qrupu bütövlükdə və ya qismən məhv etmək niyyətilə törədilən” (Roma Statutunun 6-cı maddəsində verilən tərif) çoxsaylı hərəkətləri ifadə edir. Bura belə bir qrupun üzvlərini qətlə yetirmək, onlara ağır bədən və ya zehni xəsarətlər yetirmək, həmçinin, uşaqların başqa qrupa zorla köçürülməsi daxildir. 1992-ci ilin 26 fevralında Xocalıda ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilən qətləmə məhz bu tərifə tam şəkildə ifadə edərək soyqırım adlandırılır.

Statutun 7-ci maddəsində “hər hansı mülki əhaliyə qarşı yönəlmiş genişmiqyaslı və ya sistematik hücumun bir hissəsi olaraq törədilən” fəaliyyət kimi əks olunan insanlıq əleyhinə cinayətlər özündə adam öldürmə, kölə vəziyyətinə salma, işgəncə, təcavüz və

deportasiyanı ehtiva edir. Bu istiqamət üzrə də ermənilərin

məsuliyyətə cəlb edilməli olduqları bir çox davranışlar var.

8-ci maddədə tərifə verilən müharibə cinayətləri isə beynəlxalq silahlı münaqişələrdə tətbiq edilən adət və ənənələrin, qanunların, o cümlədən beynəlxalq humanitar konvensiyaların ciddi şəkildə pozulmasını əhatə edir.

Roma Statutu qüvvəyə minməmişdən əvvəl törədilmiş hər hansı cinayətlə bağlı yurisdiksiya həyata keçirə bilmədiyindən birinci Qarabağ müharibəsində ermənilər tərəfindən törədilən vəhşiliklər məhkəmənin baxdığı hər 3 istiqaməti əhatə etsə də, təəssüflər olsun ki, tribunaya çıxarılması mümkün olmayıb. Lakin Vətən müharibəsi zamanı düşmənin beynəlxalq hüquqa zidd davranışları BMT vasitəsilə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə də çıxarıla bilər.

- Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının Təzminat Komissiyası- (UNCC), Təhlükəsizlik Şurasının 687 (1991) sayılı qətnaməsinə əsasən, 1991-ci ildə, İraqın 1990-91-ci illərdə Küveytə qanunsuz işğalı nəticəsində təzminat ödənməsini təmin etmək məqsədi ilə qurulmuşdur.

Komissiya sadalanan altı tələb kateqoriyası üzrə təzminat ödənilməsinə tənzimləyir:

"A" kateqoriyası- işğal zamanı Küveyt və ya İraqı tərk etmək məcburiyyətində qalanlar üçün;

B kateqoriyası iddiaları - yaxın ailə üzvünün ağır bədən xəsarəti və / və ya ölümü üçün;

"C" Kateqoriyası iddiaları - 100.000 ABŞ dollarından az müxtəlif zərər üçün fərdi iddialar;

"D" kateqoriyası iddiaları- müxtəlif zərərlərə görə 100.000 ABŞ dollarından çox fərdi tələblər üçün;

"E" kateqoriyası iddiaları- şirkətlərdən, digər özəl qurumlardan və dövlət sektoru təşkilatlarından olan iddialar;

"F" kateqoriya iddiaları - ətraf mühitə dəyən ziyan da daxil olmaqla hökumətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən verilmiş iddialar.

- Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi — Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ali Məhkəmə orqanı olaraq iş prinsipi geniş məhkəmə fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur. Onun əsas vəzifələri dövlətlərə təqdim edilmiş hüquqi mübahisələrin həlli və lazımi qaydada səlahiyyətli beynəlxalq orqanlar və qurumlar tərəfindən ona təqdim edilmiş hüquqi məsələlər üzrə məsləhətçi rəy verməkdir.
- Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi- "İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Konvensiya əsasında yaradılmış beynəlxalq məhkəməyə bu Konvensiyanı ratifikasiya etmiş dövlətlərin vətəndaşları müraciət edə bilər. Lakin Konvensiya üzrə müdafiə yalnız fərdlə hakimiyyət arasında olan münasibətlərə tətbiq edilir. Yəni, zərər çəkmiş hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu şəkildə şikayət edərək Ermənistan dövlətini məsuliyyətə cəlb edə bilər.

Beynəlxalq hüquqi ekspertlər tərəfindən qiymətləndirmə

Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi cinayət əməlləri beynəlxalq hüquqi ekspertlər tərəfindən də təsbit olunub. Belə ki, Britaniyadan olan beynəlxalq hüquqşünaslar İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın müxtəlif yaşayış məntəqələrində dinc əhaliyə qarşı törədilən müharibə cinayətləri ilə bağlı müstəqil hesabat hazırlayıblar.

Hesabat "BM Morrison Partners" beynəlxalq hüquq firmasının təşəbbüsü və iştirakı, həmçinin Azərbaycan Vəkillər Kollegiyasının dəstəyi ilə Böyük Britaniyada və beynəlxalq miqyasda aparıcı palata kimi tanınan, cinayət və tənzimləyici hüquq, ekstradisiya, hərbi hüquq və vasitəçiliyin bütün sahələrində mütəxəssis vəkillik və məsləhətlər təklif edən "9 Bedford Row" vəkillər palatasının

Gəncədə Ermənistanın raket hücumlarının səbəb olduğu cinayət səhnələri, 22 iyul 2021
Mənbə: www.president.az

nümayəndəsi Steven Kayın başçılıq etdiyi qrup tərəfindən hazırlanaraq dünya ictimaiyyətinə təqdim olunub.

Yüz səhifəlik hesabatda Azərbaycanın ən böyük ikinci şəhəri Gəncə də daxil olmaqla ölkəmizin müxtəlif şəhərlərində dinc əhaliyə qarşı edilən hücumlara beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən qiymət verilir. Beynəlxalq ekspertlər tərəfindən müharibə dövründə 100-ə yaxın mülki şəxsin həlak olması ilə nəticələnmiş hücumlar hərbi və insanlıq əleyhinə cinayətlər kimi qiymətləndirilir. Hesabat Azərbaycanın həmin hücumla məruz qalmış yaşayış məntəqələrinə səfərlərin nəticələrinə və faktların araşdırılmasına əsaslanır, bununla bağlı beynəlxalq cinayət hüququ və beynəlxalq humanitar hüququn müvafiq aspektlərini araşdırır.

Hesabatda, həmçinin Ermənistan

Ağdamda Qarabağ xanlarının türbaları və yaşayış evi - İmarət kompleksi, 14 fevral 2022
Mənbə: www.president.az

silahlı qüvvələrinin işğal dövründə Füzuli rayonunda törədikləri əməllərə də hüquqi qiymət verilir və onlar qəsdən törədilmiş müharibə cinayəti kimi kvalifikasiya olunur. Xarici ekspertlərin araşdırma zamanı öz gözləri ilə gördükləri faktlar foto və video formatında hesabat üçün yaradılan xüsusi veb-saytda yerləşdirilmişdir (11).

II. Beynəlxalq müraciətlər və görülməsi planlaşdırılan tədbirlər

Müharibə və humanitar cinayətlərə görə beynəlxalq müraciətlər

Hazırda iki beynəlxalq instansiyada Azərbaycan tərəfindən Ermənistan dövlətinə qarşı iddia qaldırılıb. Birinci iddia İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinədir və bu iddianı 2021-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Ermənistanı qarşı qaldırıb. Burada söhbət 1950-ci il “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiyanın Ermənistan tərəfindən kobud şəkildə pozulmasından gedir. Müraciət Ermənistan tərəfindən həm Birinci Qarabağ müharibəsi, həm davam edən işğal dövründə, həm də 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına qarşı hüquq pozuntularını ehtiva edir.

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü ilə bağlı Azərbaycan hökuməti tərəfindən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə təqdim edilən ərizədə Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən təxminən otuz ildir ki, işğalı zamanı Azərbaycan vətəndaşlarının bir sıra hüquqlarının pozulması məsələsi qaldırılır. Ərizədə Azərbaycan hökuməti Ermənistanı Azərbaycan vətəndaşlarının yaşamaq, şəxsi və ailə həyatına hörmət və dini etiqad, mülkiyyət və hərəkət azadlığı hüquqlarını, habelə işgəncə və ya qeyri-insani rəftardan müdafiə hüquqlarını pozmaqda ittiham edir. Müraciətdə həmçinin 3890 Azərbaycan vətəndaşının itkin düşdüyü və Ermənistanın bu şəxslərin taleyinin araşdırılması üçün heç bir tədbir görmədiyini qeyd edilir.

Bundan başqa, son 44 günlük müharibə zamanı Ermənistan silahlı

qüvvələri Cenevrə konvensiyalarını pozaraq Azərbaycanın təmas xəttindən uzaqda yerləşən şəhər və kəndlərini atəşə tutub. Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın mülki əhalisinə və infrastruktur obyektlərinə zərbələr endirmək üçün kasetli və fosforlu sursatlardan, eləcə də uzaqmənzilli ballistik raketlərdən istifadə edib.

Hazırda Avropa Məhkəməsində şikayətin mümkünlüyü ilə bağlı icraat başlanılıb və 2022-ci ilin aprel ayının əvvəllərində Azərbaycanın mövqeyi Strasburqa təqdim edilib.

İkinci beynəlxalq instansiya isə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsidir.

Burada söhbət 1965-ci il “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” beynəlxalq konvensiyanın Azərbaycana münasibətdə Ermənistan tərəfindən pozulmasından gedir. Azərbaycan tərəfindən qaldırılan 3 əsas təcili məsələni qeyd edə bilərik.

Birincisi, mina məsələsidir. Ermənistan tərəfi məqsədli şəkildə mina xəritələrini verməməklə Azərbaycanlı məcburi köçkünlərin geri dönüşünə əngəl törədir. Azərbaycanın insanların həyatını xilas etmək səylərinə kömək edə biləcək bu xəritələri və digər zəruri məlumatları Ermənistanın təqdim etməkdən imtinası Azərbaycan əhalisinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 2-ci və 8-ci maddələri, 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi, 4 sayılı Protokolunun 2(1) və 3(2) maddələrindən irəli gələn hüquqlarının ciddi şəkildə pozulmasına səbəb olur.

Ermənistan tərəfindən yerləşdirilən müxtəlif növ minalar və digər partlayıcı qurğular Birgə Bəyanat imzalandığı gündən bəri 200-dən çox insanın həlak

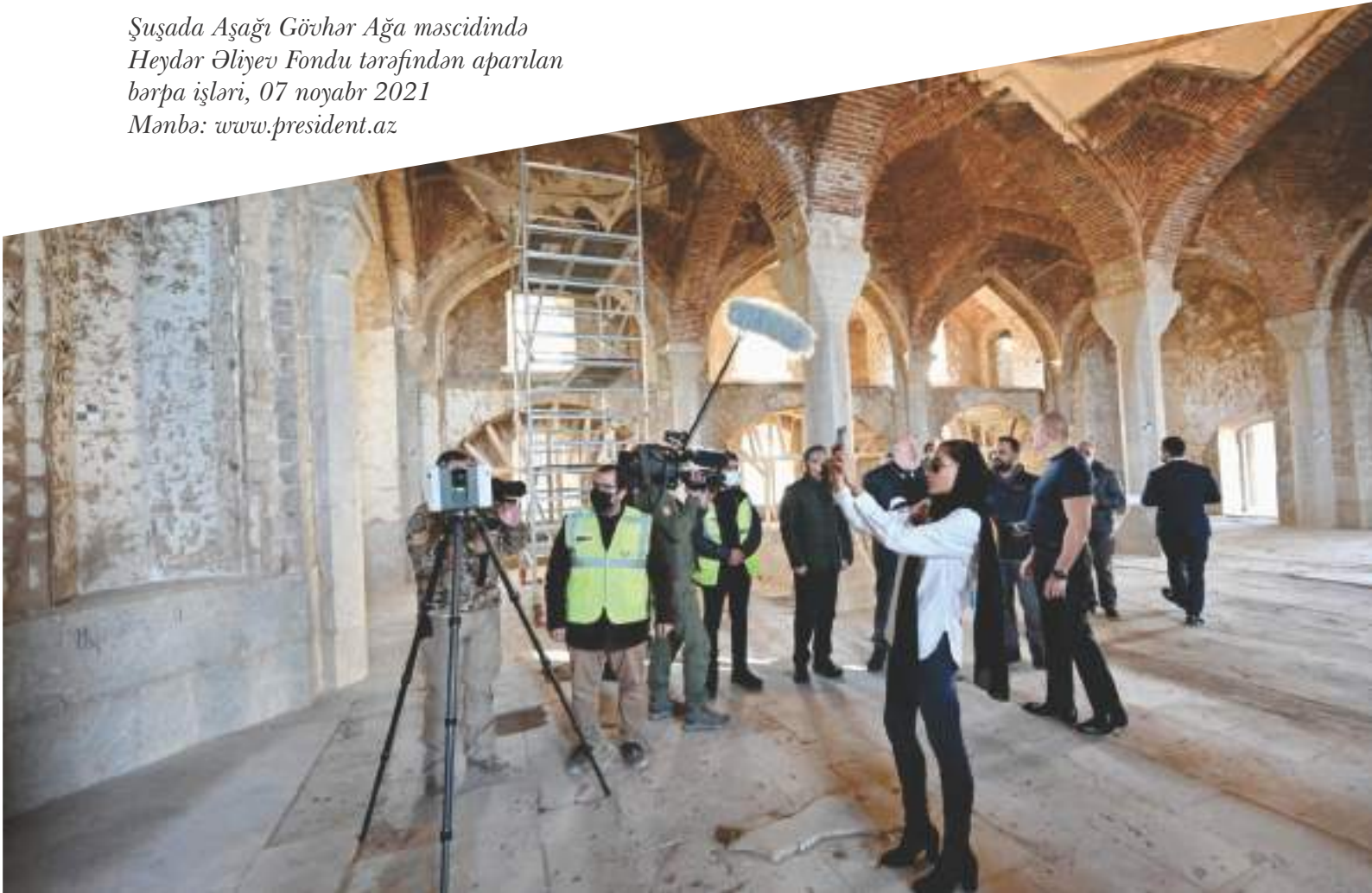
olmasına və ya yaralanmasına səbəb olub. Birgə Bəyanat imzalandıqdan sonrakı 200 gün ərzində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə təxminən 100 milyon kvadratmetr sahədə 35.000-dən çox minanın zərərsizləşdirilməsinə baxmayaraq, mina qurbanlarının sayı artmaqda davam edir.

İkinci məsələ, Ermənistan ordusu tərəfindən törədilmiş müharibə cinayətləri ilə bağlı qarşı tərəfdə mövcud olan sübutların qorunub saxlanmasıdır.

Üçüncüsü isə Ermənistanın revanşist yönümlü qruplarının zorakı çağırışlarla çıxış edərək azərbaycanlıları etnik zəmində hədəf almasıdır. Azərbaycan tərəfi “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiyanın pozulmasına görə də Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə müraciət

etmişdir. Sənəddə Azərbaycan Ermənistanın məsuliyyətə cəlb olunmasını, rəsmi İrəvandan ölkəyə və xalqa dəymiş ziyanı ödəməyi tələb edib. Həmçinin iddia ərizəsində Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı milli və ya etnik mənşəyinə görə bir sıra ayrı-seçkilik hərəkətlərinə yol verdiyi və buna davam etməkdə olduğu qeyd edilib. 2021-ci ilin oktyabr ayının 18-19-da Azərbaycanın iddiası ilə bağlı dinləmələr keçirilib. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Azərbaycanın iddiası üzrə Ermənistanın təcili tədbirlər görməsinə dair qərar verib. Qərara görə, Ermənistan BMT-nin "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiya çərçivəsində götürdüyü öhdəliklərinə uyğun olaraq, öz ərazisində təşkilatlar və özəl şəxslər də daxil olmaqla, azərbaycanlı milli mənsubiyyəti olan şəxslərə hədəflənmiş irqi ayrı-seçkiliyə təhrik və təşviqin qarşısını almalıdır.

*Şuşada Aşağı Gövhər Ağa məscidində
Heydər Əliyev Fondu tərəfindən aparılan
bərpa işləri, 07 noyabr 2021
Mənbə: www.president.az*

*Ağdamda Qarabağ xanlığının banisi
Pənahəli xanın sarayının yerləşdiyi
imarət kompleksi, 28 may 2021
Mənbə: www.president.az*

Bundan başqa, Birinci Qarabağ Müharibəsi zamanı Azərbaycanın Qarabağ bölgəsindən didərgin düşmüş azərbaycanlıların müraciəti əsasında hazırda Strasburq Məhkəməsində baxılan 1000-dən çox oxşar fərdi ərizə var. Məsələn, “Çıraqov və başqaları Ermənistanla qarşı işi” zamanı Məhkəmə Ermənistanın Cenevrə Konvensiyasının 1-ci (mülkiyyətin qorunması), 8-ci (şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ) və 13-cü (effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ) maddəsini pozmaqda davam etdiyi barədə qərar çıxarmışdır.

Ermənistan azərbaycanlı ərizəçilərin hər birinə dəymiş maddi və mənəvi ziyanı görə 5000 avro, xərclər və məsrəflər üçün isə ümumilikdə 28642,87 funt-sterlinq ödəməyə məcbur edilmişdir.

Ekooloji zərərin qiymətləndirilməsi və ekoloji terrora görə kompensasiya tələbləri

Məlum olduğu kimi, Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi hərbi əməllər Azərbaycan torpaqlarının ekoloji cəhətdən də zərər görməsinə səbəb olub. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin ekoloji bərpası prosesinə dəstək göstərilməsi üçün qiymətləndirmə missiyasının həyata keçirilməsi, Azərbaycan Hökumətinin münafiqşəyə məruz qalmış ərazilərdə ekosistemlərin bərpası ilə bağlı planlarının öyrənilməsi məqsədilə BMT-nin Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) ekspert qrupunun üzvləri Azərbaycanda səfərdə olub. Səfərin digər məqsədi UNEP-in dəstək istiqamətlərinin müəyyən edilməsi

və ekoloji bərpa ehtiyacları ilə bağlı birbaşa mənbələrdən məlumatların toplanmasıdır.

Ekspert qrupuna işğaldan azad edilmiş ərazilərdə meşə ehtiyatlarının, fauna və floranın, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin, su ehtiyatlarının, faydalı qazıntı yataqlarının, torpaqların vəziyyətinin işğala qədərki dövrlə müqayisəli qiymətləndirilməsi, kənd təsərrüfatı sahəsində görülmüş işlər, o cümlədən deqradasiya olunmuş torpaqlar, hərbi eroziya, “Ağıllı kənd” layihəsi, “Yaşıl enerji zonası konsepsiyası”, peyk təsvirləri əsasında işğaldan azad edilmiş ərazilərin monitorinqi haqqında təqdimatlar edilib, filmlər nümayiş olunub.

Həmçinin, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ətraf mühitə dəymiş ziyanın ilkin qiymətləndirilməsi və əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi missiyasında iştirak edən ekspert qrupunun Qarabağ və Şərqi Şəngəzur iqtisadi rayonlarına səfəri təşkil edilib. Qrup üzvləri Ağdam, Cəbrayıl, Zəngilan, Şuşa şəhərləri, Zəngilan rayonunun Ağalı, Vənəddi, Sarıqışlaq, Şəfibəyli kəndləri, Füzuli rayonunun İşıqlı, Dövlətyarlı, Qacar kəndləri, habelə Hadrut və Suqovuşan qəsəbələrində olublar. Səfər çərçivəsində qiymətləndirmə missiyasına Ermənistan tərəfindən törədilmiş ekoloji cinayətlər əyani şəkildə göstərilib.

İlkin hesablamalara görə, Ermənistan Azərbaycan torpaqlarında törətdiyi ekoloji cinayətlərlə ölkəmizə 285 milyard dollar ziyan vurub. Ekoloji terrorun son nümunələrindən biri kimi meşələrin qırılmasını, qızıl ehtiyatlarının qanunsuz istismarını və çayların çirklənməsini göstərmək olar.

Belə ki, peyk müşahidələrinə əsasən ermənilər tərəfindən 50-60 min hektar meşə sahəsi tamamilə məhv edilib. Xüsusilə Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan və Qubadlı rayonlarında qəsdən meşələrin qırılması

prosesi həyata keçirilib. Bundan başqa, Oxçu çayı və Zəngilandakı Vecnəli qızıl yatağı genişmiqyaslı ekoloji terrora və qeyri-qanuni istismara məruz qalıb.

Oxçu çayının Ermənistan istehsalçıları tərəfindən ölkə ərazisindən sənaye tullantılarının daşınması və Azərbaycanda kənd təsərrüfatı, ekoloji və humanitar fəlakətlərə səbəb olması üçün “kollektor” kimi istifadə edildiyi bildirilir. Oxçu çayından götürülmüş nümunələrin təhlili zamanı suda həyat üçün təhlükəli bir çox elementlər, o cümlədən mis, molibden, manqan, dəmir, sink, xrom aşkar edilib. Ekspertiza nəticələrinə görə, çayda nikelin 7, dəmirin 4, mis-molibdenin isə 2 dəfə normadan artıq olduğu müəyyən edilib.

Vecnəli qızıl yatağının xaricilər, o cümlədən erməni əsilli əcnəbilər tərəfindən qanunsuz istismarı da beynəlxalq hüquqi normalara zidd davranış olaraq qiymətləndirilir. Bütün bunlarla bağlı hüquqi prosedurlara başlanılmış, dəymiş ziyanın hesablanması, hər binanın və ya həmin binanın xarabalıqlarının video və fotolarının çəkilməsi işləri davam etdirilir. Sübutlarla birgə beynəlxalq məhkəmələrə müraciət və kompensasiya tələbləri nəzərdə tutulur.

Ermənistanın urbisid və kultursid siyasətinə qarşı beynəlxalq müraciətlər

Təqribən 30 illik işğal ərzində Ermənistan əsrlər boyu bu ərazilərdə yaşamış Azərbaycan xalqının izini məqsədli şəkildə silməyə çalışmışdır. Şəhər və kəndlər dağıdılmış, mədəni və dini abidələr viran qoyulmuş, talanmışdır. Urbisid siyasət nəticəsində Azərbaycanın 10-a yaxın şəhəri və yüzlərlə kəndi Ermənistan tərəfindən yer üzündən silinmişdir. Tamamilə dağıdılmış Ağdam “Qafqazın Hirosiması” adlandırılır. Hətta Füzuli şəhərinin işğaldan

azad olunmasından sonra bayrağımızın sancılması üçün bir dənə də olsun salamat bina tapılmamışdı.

Ermənistanın işğalı altında olmuş ərazilərdə 70-ə yaxın məsciddən 65-i dağıdılmış, qalanlardan ikisi isə ciddi zərər görmüş və təhqir olunmuş, donuz, inək tövləsi kimi istifadə edilmişdir.

Bu ərazilərdə 706-sı dövlət qeydiyyatında olmaqla 2600-dən çox tarix və mədəniyyət abidəsi var ki, onların əksəriyyəti ya məhv edilmiş, ya da mənimşənilmişdir. Dövlət qeydiyyatına alınan abidələrdən 6-sı dünya əhəmiyyətli memarlıq, 5-i dünya əhəmiyyətli arxeoloji, 119-u ölkə əhəmiyyətli memarlıq, 121-i ölkə əhəmiyyətli arxeoloji, 393-ü yerli əhəmiyyətli memarlıq, 23-ü yerli əhəmiyyətli bağ-park, monumental və xatirə, 22-si yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidələr, 17-si dekorativ-tətbiqi sənət nümunələridir.

Təkcə Şuşa şəhərində 8 muzey, 31 kitabxana, 17 klub, 8 mədəniyyət evi dağıdılmış, qarət edilmişdir. Unikal Ağdam Çörək muzeyi yerlə-yeksan edilmiş, Kəlbəcər tarix-diyarşünaslıq muzeyinin 13 minədək, Laçın tarix-diyarşünaslıq muzeyinin 5 mindən çox qiymətli və nadir əşyası Ermənistanı daşınmışdır. Azərbaycan musiqisinin görkəmli nümayəndələri Üzeyir Hacıbəyovun və Bülbülün, şairə Xurşudbanu Natəvanın Şuşa şəhərindən Ermənistanı aparılmış büstləri sonradan pul qarşılığında Azərbaycana qaytarılmış və Vətən müharibəsindən sonra doğma məkanda – Şuşada əvvəlki yerlərində bərpa edilmişdir.

Azad olunmuş ərazilərə təşkil edilmiş çoxsaylı səfərlər zamanı xarici diplomatlar, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri və xarici jurnalistlər Ermənistan tərəfindən törədilən bu vandallığın şahidi olmuşlar.

Belə ki, “Dünya Azərbaycanlılarının V

Qurultayı”nın nümayəndələri 23 aprel 2022-ci ildə Şuşa şəhərindən UNESCO-ya müraciət etmişlər. Müraciətdə Ermənistan tərəfindən 30 il işğal altında saxlanılmış Azərbaycan ərazilərində mədəniyyət abidələrinin vəhşicəsinə dağıdılmasını, talan olunmasını insanlığa yaraşmayan, bəşəriyyətin mənəvi irsinə qarşı törədilən cinayət aktı kimi qiymətləndirmişlər, Ermənistanın hərəkətlərinin beynəlxalq hüquq normalarına, o cümlədən 1954-cü il “Silahlı münaqişələr zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında” Haaqa Konvensiyasına, “Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında” 1992-ci il Avropa Konvensiyasına və “Mədəni sərvətlərin qanunsuz olaraq gətirilməsinin, çıxarılmasının və onların üzərində mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər haqqında” 1970-ci il UNESCO Konvensiyasına zidd olduğunu bildirmişlər və UNESCO-nu Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi bu kultursid və urbisid siyasətinə obyektiv qiymət verməyə çağırmışlar.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkişafı və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinin nümayəndə heyəti 2022-ci ilin iyun ayında Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması üzrə Ad Hoc Alt Komitənin (Azərbaycan Respublikası Komitəyə 2021-ci ilin dekabr ayında keçirilən İkinci Protokola Tərəf Ölkələrin 9-cu iclası zamanı yekdil qərara əsasən seçilib) iclasında iştirak etmək məqsədilə UNESCO Baş qərargahının yerləşdiyi Paris şəhərinə səfər edib. İclasda “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” 1954-cü il Haaqa Konvensiyasının İkinci Protokolunun implementasiyasının monitorinqi və nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi, eləcə də sözügedən

mexanizmlərin gələcəkdə effektiv tətbiqi istiqamətində müzakirələr aparılıb.

Ermənistanın illərdir Azərbaycana qarşı törətdiyi vəhşi əməllər bütün əsaslandırmaqlarla beynəlxalq hüququn pozulmasının bariz nümunəsidir. Qarşı tərəfin bənzər əsaslandırmaqlar və yalan ittihamlarla Azərbaycana qarşı öncədən davranma xarakterli çıxışları öz qanunsuz və insanlığa sığmayan əməllərini ört-basdır etməkdən başqa bir şey deyil. Çünki, Azərbaycan öz haqqı olan torpaqları işğaldan azad etməsi üçün atdığı addımlarda belə beynəlxalq hüquqi normaların tələblərinə sadıq qalaraq hərbi əməliyyatları əks-cavab statusu altında həyata keçirmişdir. Belə ki, düşmənin bütün hüquqi və mənəvi sərhədləri aşması,

ardınca da atəşkəsi pozması cavab atəşi ilə əks-hücum əməliyyatlarına başlamasına gətirib çıxarmışdır. Bundan sonra da qəbul olunmuş 3 atəşkəs razılaşması yenə ermənilər tərəfindən pozulmuşdur. Belə olan halda tərəfimizdən cavab olaraq atılan addımların özünümüdafiə kimi qeydə alınması üçün tələb olunan proseduralar həyata keçirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan dövləti tələblərə riayət edərək özünü müdafiə etdikdə belə Təhlükəsizlik Şurasını vaxtında məlumatlandırmağı da unutmuyaraq bununla düşmənlə arasındakı beynəlxalq hüquqi normalara əməl etmə mədəniyyətlərindəki kəskin fərqi bir daha ortaya qoymuşdur.

*Məşhur tarzən Sadıqcanın
Şuşadakı evi, 10 may 2022
Mənbə: www.president.az*

B ülbülün ev muzeyi işğaldan öncə

B ülbülün ev muzeyi işğaldan sonra

B ülbülün ev muzeyi Şuşa azad edildikdən sonra bərpası

ƏRAZI VƏ
YENİDƏNQURMA FƏALİYYƏTİ

3

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə şəhərlərin bərpası

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında" Sərəncamına əsasən, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır (2). Qərargahın rəhbərliyi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbərinə həvalə edilmişdir. Qərargahda nazirliklərin, komitələrin və aidiyyəti üzrə digər dövlət qurumlarının rəhbərləri təmsil olunur. Qərargahın nəzdində katiblik və kommunikasiya funksiyasının yerinə yetirilməsi və zəruri analitik-təşkilati dəstək göstərilməsi məqsədilə İdarələrarası Mərkəz yaradılmışdır.

İdarələrarası Mərkəz tərəfindən isə müxtəlif işçi qrupları təşkil edilmişdir. Məsələn, İdarələrarası Mərkəzin İqtisadi

Məsələlər üzrə İşçi Qrupu işğaldan azad edilmiş ərazilərin dayanıqlı iqtisadi inkişafı məsələləri ilə məşğul olur. İdarələrarası Mərkəzin Ekoloji məsələlər üzrə İşçi Qrupu işğaldan azad edilmiş ərazilərin ekoloji bərpası prosesinə töhfə verir. İdarələrarası Mərkəzin Şəhərsalma məsələləri üzrə İşçi Qrupu işğaldan azad edilmiş ərazilərin planlaşdırma sənədlərinin hazırlanması, regiondakı yaşayış məntəqələrinin yenidənqurulması, zəruri infrastrukturun yaradılması və s. məsələlərin müzakirəsinə məsuldur. İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda mədəni irsin qorunması, bərpası və təbliği, arxeoloji araşdırmalar, elmi görüşlərin nəticələri, təhsil infrastrukturunu, İşğal və Zəfər muzeylərinin layihələndirilməsi, turizm imkanlarının perspektivləri məsələləri Elm, təhsil və mədəniyyət məsələləri üzrə İşçi Qrupunda müzakirə olunur. İdarələrarası Mərkəzin Enerji təminatı məsələləri üzrə İşçi Qrupu işğaldan azad olunmuş ərazilərdə "Yaşıl enerji" konsepsiyasının tətbiqi, enerji infrastrukturunun bərpası və yenidən qurulması ilə bağlı zəruri işlər aparır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə əhalinin qayıdışı məsələləri üzrə İşçi Qrupunun isə işğaldan azad edilmiş ərazilərə əhalinin qayıdışı ilə bağlı konkret vəzifələri müəyyən edilmişdir.

“

Məqsədimiz

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğun olaraq inklüziv, təhlükəsiz, dözümlü və dayanıqlı şəhər və kəndlərin inşasıdır. Yeni şəhərlərdə, kəndlərdə yaşamaq və işləmək şəraiti vəhdət təşkil edəcək. Bütün bu işlər Azərbaycanın öz maliyyə resursları hesabına aparılır. Hesab edirik ki, Azərbaycan tərəfindən belə iri miqyasda aparılan yenidənqurma işləri azad edilmiş ərazilərimizi şəhər inkişafı sahəsində mükəmməllik laboratoriyasına çevirir. Azərbaycan bu sahədə nəhəng təcrübəsini beynəlxalq ictimaiyyətlə bölüşəcək.

”

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

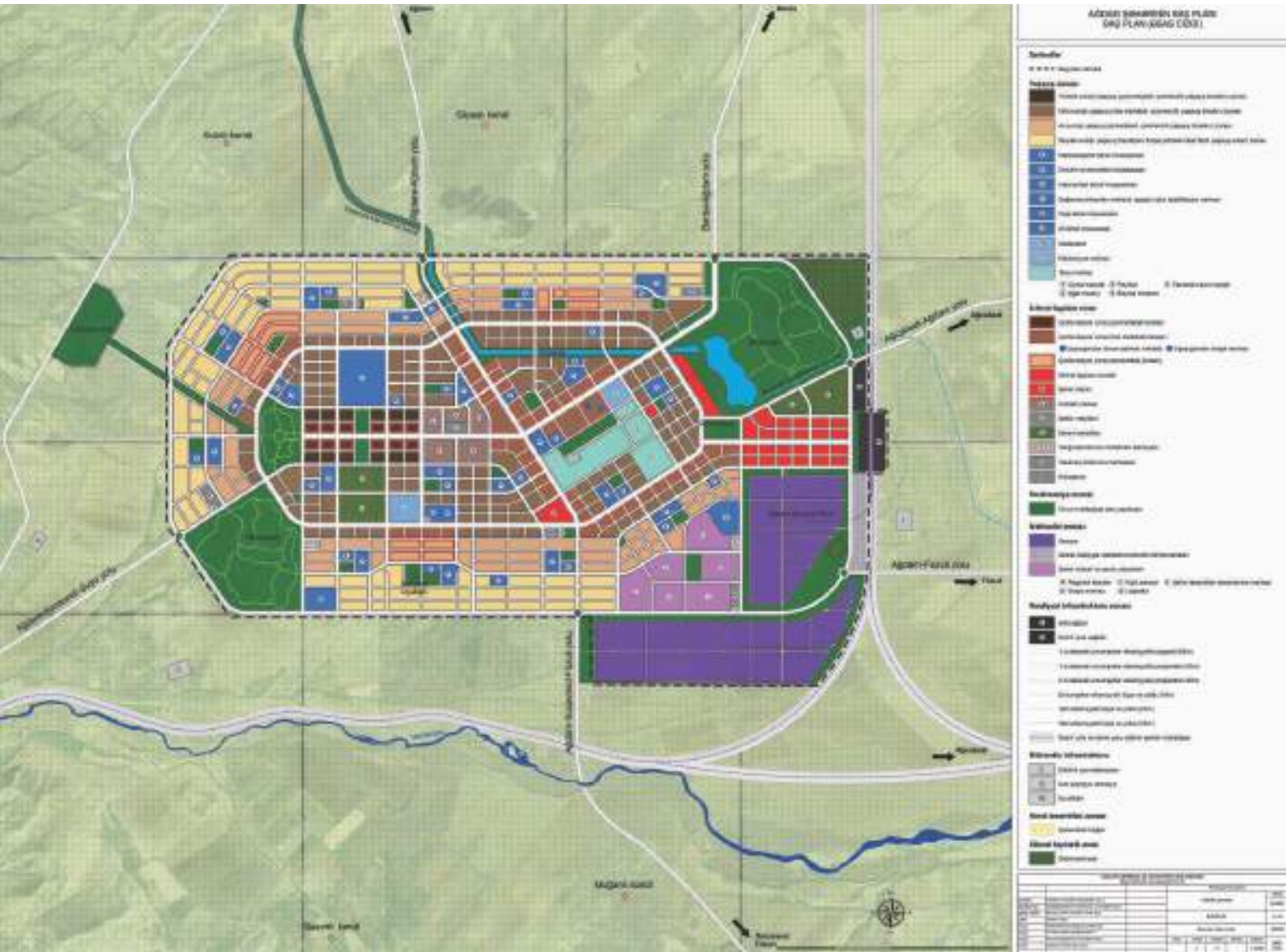
Ağdam şəhərinin Baş planı

28 may 2021-ci il tarixində Ağdam şəhərinin Baş planı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə təqdim olunub. Həmin gün Ağdam şəhərində Zəfər muzeyi və açıq hava altında İşğal muzeyinin təməli qoyub. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ağdam şəhərində 1 saylı məktəbin 960 nəfər şagird üçün nəzərdə tutulan yeni binasının təməlini qoyub.

Baş plana əsasən, Ağdam şəhəri 1700 hektar ərazini əhatə edəcək və 100 min nəfər əhali üçün planlaşdırılıb. Ağdamda 1750 fərdi ev, 23 min mənzil olacaq. Ağdam Azərbaycanın böyük sənaye, turizm şəhərlərindən biri kimi nəzərə tutulduğu üçün Baş planda bu aspektlər nəzərə alınıb. Şəhərin özünə gəldikdə, ətrafı müasir intensiv bağlarla əhatə olunub. Turistlər, yaxud da yerli sakinlər şəhərə yaxınlaşanda onun ətrafında ən müasir bağlar görəcəklər. O bağlarda kiçik müəssisələr, turizm obyektləri, 8-12-20 yerlik otellər olacaq. Yaz gələndə Ağdam hər ay dəyişən çiçəklərin əhatəsində görünəcək.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 16 avqust tarixli qərarı ilə "Ağdam şəhərinin 2040-cı ilədək inkişafına dair Baş planı" təsdiq edilib.

Ağdam şəhərinin Baş planı

*Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva
Ağdamda Pənahəli xanın sarayı və İmarət kompleksində
görüləcək işlərlə tanış olanda, 04 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

Hazırda Ağdam şəhərinin bərpası sürətlə davam edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 4 oktyabr 2022-ci il tarixində məcburi köçkünlər üçün Ağdam şəhərində inşa olunacaq yaşayış məhəlləsinin təməlqoyma mərasimində iştirak ediblər.

Təməli qoyulan yaşayış məhəlləsinin salınması üçün 6,9 hektar torpaq sahəsi ayrılıb. Ərazi şəhərin şimal-şərqində yerləşir. Şərqdən Üzərliktəpə tarixi arxeoloji abidəsi, qərbdən isə şəhərin tarixi mərkəzi ilə əhatələnib. Həmçinin “İmarət” adlanan tarixi ərazi də məhəllənin yaxınlığındadır.

Layihə üzrə yaşayış binaları 4-7 mərtəbəli olacaq. Burada 1139 mənzil inşa ediləcək. Yaşayış məhəlləsində 3068 nəfər məskunlaşdırılacaq.

Eyni zamanda Prezident İlham Əliyev 4

oktyabr 2022-ci il tarixində Ağdam şəhərində Dəmir yolu və Avtovağzal Kompleksinin təməlini qoyub. Qeyd edək ki, kompleks Ağdam rayonunun logistik imkanlarını genişləndirəcək. Dəmir yolu vağzalı gündəlik 800-1000 nəfər sərnəşinin daşınmasına imkan verəcək. Avtovağzal isə gündəlik 1300-1500 nəfər sərnəşinə xidmət edəcək.

Ümumiyyətlə isə Ağdam şəhərinin daxili yol və kommunikasiya şəbəkəsinin də bərpasına başlanılıb. Şəhərdaxili yolların ümumi uzunluğu 191,1 kilometr olacaq. İlk mərhələdə 121 kilometr uzunluğunda yolların inşası nəzərdə tutulur.

Şəhərdaxili yollar eni 55-60 metr olan 1-ci dərəcəli və eni 40 metr olan 2-ci dərəcəli ümumşəhər əhəmiyyətli prospektlərdən, həmçinin eni 34 metr olan ümumşəhər əhəmiyyətli və eni 20-24 metr olan yerli əhəmiyyətli küçə və yollardan ibarət olacaq. Yolların 2, 4 və 6 zolaqlı olması nəzərdə tutulur.

Ağdam şəhəri ilə yanaşı kəndlərinin də bərpasına başlanılıb.

Xıdırlı kəndi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 4 oktyabr 2022-ci il tarixində Ağdam rayonunun Xıdırlı kəndinin təməlqoyma mərasimində iştirak ediblər.

Ağdam şəhərinin mərkəzindən 3 kilometr məsafədə yerləşən Xıdırlı kəndində 5990 nəfərin (1500 ailə) məskunlaşması planlaşdırılıb. Layihələndirilən ümumi ərazi 418 hektardır. Burada məskunlaşacaq əhəlinin yaşayış yükünü nəzərə alaraq, məhəllələrin salınmasının birinci mərhələsi üçün 160 hektar torpaq sahəsi ayrılıb. Birinci mərhələdə kəndə 2951 nəfərin köçürülməsi üçün 719 fərdi evin tikilməsi planlaşdırılır.

Qeyd edək ki, Xıdırlı kəndində tikinti işlərinin 2024-cü il aprelin 10-da tamamlanması nəzərdə tutulur.

Kəngərli kəndi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 4 oktyabr 2022-ci il tarixində Ağdam rayonunun Kəngərli kəndinin təməlqoyma mərasimində iştirak ediblər.

Ağdam şəhərindən 6 kilometr məsafədə yerləşən Kəngərli kəndində 2626 nəfərin (639 ailə) məskunlaşması planlaşdırılıb. Layihələndirilən ümumi ərazi 177,2 hektardır. Burada məskunlaşacaq əhəlinin sayı nəzərə alınaraq, yaşayış məhəllələrinin salınmasının birinci mərhələsi üçün 66,2 hektar torpaq sahəsinin ayrılması nəzərdə tutulur. Birinci mərhələdə 1279 nəfərin köçürülməsi üçün 290 fərdi evin inşa edilməsi planlaşdırılır.

Qeyd edək ki, Kəngərli kəndində tikinti işlərinin 2024-cü il aprelin 10-da tamamlanması nəzərdə tutulur.

Sarıcalı kəndi

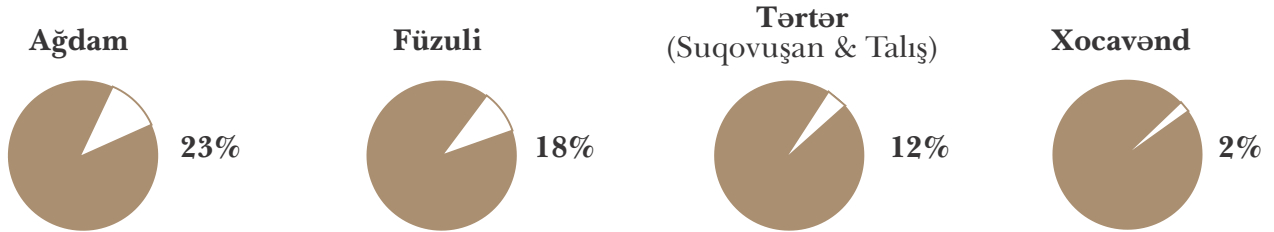
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 4 oktyabr 2022-ci il tarixində Ağdam rayonunun Sarıcalı kəndinin təməlini qoyub.

Sarıcalı kəndi 1720 nəfər (425 ailə) əhali üçün planlaşdırılır. Layihələndirilən ümumi ərazi 101,9 hektardır. Burada məskunlaşacaq əhəlinin sayı nəzərə alınaraq, yaşayış məhəllələrinin salınmasının birinci mərhələsi üçün 50,3 hektar torpaq sahəsi ayrılıb.

Birinci mərhələdə 895 nəfərin köçürülməsi üçün 211 fərdi ev tikiləcək.

Şəkil 1. Minatəmizləmə

Ümumi təmizlənmiş sahə: 13%

Aşkar edilmiş minaların/partlamamış hərbi sursatların ümumi sayı

18,060

25,714

4,974

1,058

Minatəmizləmə prosesində iştirak edən qurumlar

ANAMA | Müdafiə Nazirliyi | Fövqəladə Hallar Nazirliyi | Özəl Şirkətlər

Mənbə: Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə (Şuşa rayonu istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliyi

Şuşa şəhərinin Baş planı

“

**Şuşa şəhərinin
Baş planı onun möhtəşəm tarixi irsinin
qorunması üzərində qurulub.**

”

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

29 avqust 2021-ci il tarixində Şuşa şəhərinin Baş planı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevaya təqdim olunub.

Şuşa şəhərinin Baş planı hazırlanarkən onun tarixi əzəmətinin qorunması əsas götürülüb. Mədəniyyət paytaxtımızda həyata keçirilən bütün layihələr tarixlə müasirliyin vəhdəti üzərində qurulacaq və Şuşa tezliklə keçmişdə olduğu kimi, dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevriləcək.

Təqdim olunmuş Baş planda Şuşanın orta, yüksək və qarışıq sıxlıqlı yaşayış binalarının inşa edilməsi, şəhər mərkəzinin, yeni tikiləcək və qorunub saxlanılacaq tarixi binalar və abidələrinin yerləri də öz əksini tapıb.

Şəhərdə uzunluğu 36,2 kilometr olan mövcud yollarla yanaşı, 17,6 kilometr yeni yolun inşası da nəzərdə tutulur. Həmçinin şəhərin Baş planında ictimai dayanacaqların da yerləşmə yerləri müəyyən olunub. Bu dayanacaqlar elə qoyulacaq ki, şəhərin küçələrinə giriş-çığışa mane olmasın.

*Şuşa şəhərinin Baş planı, 1-ci məhəllənin
təməlqoyma mərasimi, 29 avqust 2021
Mənbə: www.president.az*

Hazırda Şuşa şəhərində bərpa və yenidənqurma prosesində ciddi uğurlar əldə olunub. Artıq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Şuşa rayonunda xüsusi nümayəndəliyinin binası təmir edilib. Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu İdarəsinin mənzil-kommunal və təmir xidmətinin inzibati binası isə bərpa edilir. Eyni zamanda Şuşa şəhərində 1 saylı tam orta məktəbin binasında aparılan tikinti işləri və Şuşa şəhərində inşa edilən yeni yaşayış

kompleksinin tikintisi sürətlə davam edir. Belə ki, yeni yaşayış kompleksinin ümumi sahəsi 8 hektara yaxındır və 23 binadan ibarət olacaq. Yaşayış kompleksində ümumilikdə 450 mənzil olacaq.

Həmçinin Şuşa hotel və konfrans mərkəzində tikinti işləri davam edir. Ümumi ərazisi 3 hektardan artıq olacaq hotel və konfrans mərkəzinin inşaat işlərinə 2022-ci ilin aprelində başlanılıb. Mərkəz ümumilikdə 154 otaqdan ibarət olacaq. Burada 400 nəfərlik konfrans zalı, görüş otaqları, restoranlar, mağazalar, yeraltı və yerüstü avtodayanacaqlar və digər zəruri infrastruktur yaradılacaq.

Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Şuşa şəhərində hotel və konfrans mərkəzində aparılan tikinti işləri ilə tanış olanda, 28 sentyabr 2022
Mənbə: www.president.az

*Şuşada təmir və bərpa edilən hoteldə görülən işlər,
28 sentyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

*Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu İdarəsinin mənzil-kommunal və
təmir xidmətinin inzibati binasında bərpa işləri,
28 sentyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

Şuşa şəhərinin içməli, tullantı və yağış suları sistemlərinin yaradılması layihəsi

Baş plan hazırlanarkən, şəhərin relyefinə uyğun olaraq yaşıllıqları və landşaftı qoruyub saxlamaq, onu inkişaf etdirmək məqsədilə yaşıl dəhlizlərin inşası da nəzərdə tutulur.

Şuşada ümumi sahəsi 46.765 kvadratmetr nəzərdə tutulmuş yeni yaşayış massivi 6 məhəllədən ibarət olacaq. Məhəllələr üzrə əhali sayı 2020 nəfər nəzərdə tutulur. Beləliklə, yaşayış massivində 25 binanın olacağı planlaşdırılır. Avqustun 29-da təməli qoyulan 1-ci məhəllədə 3, 4 və 5 mərtəbəli binalar da Şuşaya xas memarlıq üslubu ilə tikiləcək.

Şuşa şəhəri işğaldan azad olunduqdan sonra şəhəri su ilə təmin edən Kiçik Kirs və Zarışlı mənbələrinin fəaliyyəti qısa müddət ərzində bərpa edilib, magistral kəmərlərdə və su anbarlarında təmir-bərpa işləri həyata keçirilib. Şəhər ərazisində davam edən abadlıq-quruculuq və tikinti-quraşdırma işləri, yeni tikiləcək yaşayış və qeyri-yaşayış obyektləri içməli suya tələbatı xeyli artıracaq. Şuşa şəhərinin perspektiv inkişafı nəzərə alınmaqla dayanıqlı içməli su təminatı məqsədilə Zarışlı çayının məcrasında yaradılacaq anbarda toplanan suyun şəhərə nəqli üçün nasos stansiyasının və 2,6 km uzunluğunda təzyiqli su kəmərinin inşası planlaşdırılır.

Qeyd edək ki, Şuşa şəhərinin içməli, tullantı və yağış suları sistemlərinin yaradılması və yenidən qurulmasının texniki-iqtisadi əsaslandırma və layihə sənədlərinin hazırlanmasına Niderlandın "Vitteveen Bos" məsləhətçi şirkəti də cəlb olunub. Layihə hazırlanarkən Şuşa şəhərinin su mənbələri, anbar və paylayıcı şəbəkələri, suyun keyfiyyəti, tullantı sularının idarə olunması və ekoloji məsələlər nəzərə alınıb.

Şuşa şəhərinin gündəlik su tələbatı 6000 kubmetr qiymətləndirilir. Şuşanın dayanıqlı su təchizatının aparılması üçün şəhərin 8 müxtəlif təzyiqli zonalarına bölünməsi, 2 zonanın hidrofornasoslarla, 6 zonanın isə özüaxımlı rejimdə su ilə təmin olunması təklif edilir. Təzyiqli zonalarını qidalandırmaq üçün mövcud anbarla yanaşı, 2 yeni anbarın da inşası nəzərdən keçirilir. Relyef baxımından çökək nöqtələrin su təchizatında izafi təzyiqli aradan qaldırılması üçün təzyiqliricilərdən istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Şuşa şəhərinin bütün ərazisi kanalizasiya şəbəkəsi ilə təmin olunacaq. Şəhərin şərq hissəsində, relyef baxımından çökəklikdə yerləşən ərazidə tullantı sutəmizləyici qurğusu inşa olunacaq.

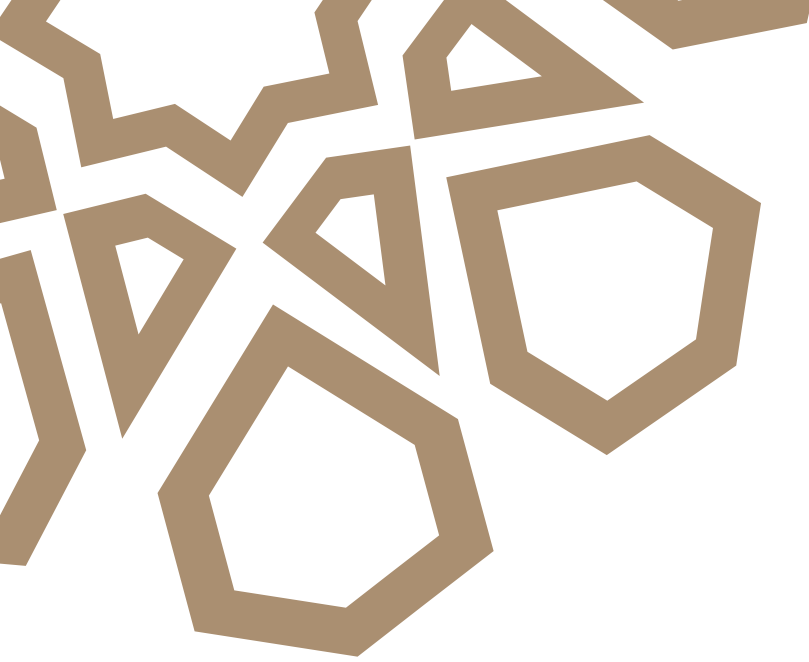
Şuşa şəhərində tullantıların idarə olunması poliçonu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2022-ci il 21 aprel tarixində Şuşa şəhərində tullantıların idarə olunması poliçonunda gedən işlərlə tanış olub.

Burada məişət tullantıları Avropa standartlarına uyğun xüsusi yeraltı konteynerlərdə yerləşdiriləcək. Poliçonda 4 çeşid üzrə 600 ədəd SMART yeraltı konteyner və 11 ədəd xüsusi texnika nəzərdə tutulub. Ərazidə söküntü materiallarının çeşidlənməsi də aparılacaq. Şəhərin su təchizatı sisteminin dayanıqlığının təmini də iki mərhələdə paralel layihələrlə həyata keçiriləcək.

Prezident İlham Əliyev Şuşa şəhərində inzibati binanın əsaslı təmiri və konfrans zalının tikintisi ilə də tanış olub.

Məlumat verilib ki, hazırda binada işlər tamamlanmaq üzrədir. Şəhərin arxitekturasına uyğun tikilən binada hər cür şərait yaradılacaq.

Cəbrayıl şəhərinin Baş planı

4 oktyabr 2021-ci il tarixində Cəbrayıl şəhərinin Baş planı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə təqdim olunub. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Memorial Kompleksin və şəhərin bərpasının təməl daşını qoyub.

Burada şəhərin zonalaşdırılması təqdim olunur. Şəhərin mərkəzi bir nömrəli zonadır və burada yaşayış, inzibati və mədəniyyət binalarının yerləşdiyi ictimai işgüzar zonalar olacaq. Mərkəzin qərbi 2 nömrəli zonadır, ondan sonra isə 3, 4, 5 nömrəli zonalar gəlir. Mərkəzdən kənara getdikcə yaşayış zonaları nisbətən seyrəkləşəcək, sıxlıq azalacaq.

Şəhərin müvafiq hissəsində aqropark yerləşəcək, bunun üçün 50 hektarlıq ərazi nəzərdə tutulur. Kiçik 20 hektarlıq sənaye zonası isə cənub hissədə olacaq.

Relyefinə görə şəhər təpələr üzərində yerləşir. Burada yaşıllaşdırmaya böyük əhəmiyyət verilib. Yaşillıq zonaları ümumilikdə 150-152 hektar təşkil edir. Bunların təxminən yarısı xüsusi meşə zolaqları salınacaq ərazilərdir. Ümumilikdə bütün şəhər park kimi düşünülür.

Cəbrayıl üç əsas yol üzrə ictimai nəqliyyatın hərəkəti planlaşdırılır. Aqropark

isə istehsal, emal, elmi-tədqiqat, avtoxidmət və ticarət üçün nəzərdə tutulub.

Cəbrayıl şəhərində sənayeyə gəldikdə, tikinti materiallarının, qida məhsullarının, içkilərin istehsalı, toxuculuq, xalçaçılıq, metallurgiya, maşın avadanlıqlarının istehsalı və təmiri planlaşdırılır.

4 oktyabr 2021-ci ildə Cəbrayıl Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının və çoxmənzilli yaşayış məhəlləsinin təməlqoyma mərasimi keçirilib. 10,5 hektar ərazini əhatə edən yaşayış məhəlləsi mərhələli şəkildə tikilib istifadəyə veriləcək. İlk mərhələdə 5 bina tikiləcək və bura 200-ə yaxın ailə, yəni 654 sakin köçürüləcək. Məhəllədə 4, 5 və 6 mərtəbəli yaşayış, o cümlədən digər təyinatlı binalar olacaq. Bu məhəllədə və ümumiyyətlə, şəhərin mərkəzində tikiləcək binaların fasad və eyvanlarına tarixilikləri qorunmaqla, müasir görkəm veriləcək.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 4 oktyabr 2021-ci ildə Cəbrayıl şəhərində akademik Mehdi Mehdiyad adına tam orta məktəbin təməlqoyma mərasimində də iştirak edib.

960 şagirdin təhsil alacağı yeni məktəb binasında hər cür inventarla təchiz olunmuş sinif otaqları, fənn kabinetləri fəaliyyət göstərəcək. 145 yaşlı bu tam orta məktəblə yanaşı, Cəbrayıl şəhərində daha 3 məktəbin tikilməsi də nəzərdə tutulur.

Qeyd edək ki, Cəbrayıl rayonu ərazisində "Azərbaycan-Türkiyə Beynəlxalq Meşə Təlim Mərkəzi", "Ağıllı Tingçilik" və "Dostluq Meşəsi" Kompleksinin yaradılması istiqamətində də iş aparılır (163).

Füzuli şəhərinin Baş planı

17 oktyabr 2021-ci il tarixində Füzuli şəhərinin Baş planı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə təqdim olunub.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva 17 oktyabr 2021-ci il tarixində Füzuli rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşüb, Memorial Kompleksin və şəhərin bərpasının təməl daşını qoyublar.

Füzuli Memorial Kompleksi şəhərin mərkəzi hissəsində yaradılacaq. 5 hektarlıq ərazidə İşğal muzeyi, Memorial Kompleks və ona bitişik Zəfər parkı salınacaq.

Şəhərin ən yüksək nöqtəsində Bayraq meydanı olacaq. Baş plana görə, Füzuli şəhəri hava limanı daxil olmaqla, 1936 hektar təşkil edəcək. Şəhər, ümumiyyətlə, 50 min nəfər üçün planlaşdırılır. Yəni, 2040-cı ilə kimi Füzuli 50 min nəfərlik şəhər olacaq.

Şəhərdə az və ortamərtəbəli çoxmənzilli binalar inşa ediləcək. Daha sonra həyətyanı bağ sahələri olan fərdi evlər tikiləcək. Şimal hissədən nəqliyyat dəhlizi, avtomobil yolları, dəmir yolları çəkiləcək, Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı artıq tikilib. Belə ki, işğaldan azad olunmuş Füzuli şəhərində səkkiz aydan az müddətdə hava limanı inşa edilib. Hava limanına yaxın ərazilərdə sənaye parkı, logistika parkı var. Şəhərdə həmçinin ekopark yaradılacaq. Şəhər ətrafında çox böyük ərazidə meşə zolaqları da olacaq. Avtovağzal, dəmir yolu vağzal şəhərin girəcəyində yerləşəcək. Gələcəkdə böyük bir idman zonasının yaradılması, stadionun tikilməsi planlaşdırılır.

Məşğulluğa gəldikdə, burada nəqliyyat-logistika əsas sahə olacaq. Əsasən sənaye, yüngül sənaye və təbii ki, turizm üstünlük təşkil edəcək (*Daha ətraflı məlumat əlavələrdə təqdim olunub*).

Memorial Kompleksin və şəhərin bərpasının təməlqoyma mərasimi, 18 oktyabr 2021

Mənbə: www.president.az

*Zəngilan məscidinin
tikinti işləri ilə tanışlıq, 26 may 2022
Mənbə: www.president.az*

Zəngilan şəhərinin Baş planı

26 May 2022-ci il tarixində Zəngilan şəhərinin Baş planı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə təqdim olunub. Azərbaycan Prezidenti və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva İşğal və Zəfər muzeyləri kompleksinin təməlqoyma mərasimində iştirak ediblər.

Baş plana əsasən, Zəngilan şəhəri beynəlxalq əhəmiyyətli Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi ilə sıx əlaqələri olan strateji əhəmiyyətli yaşayış məntəqəsi kimi inkişaf etdiriləcək. Belə ki, Araz vadisinin yaxınlığında, həm Zəngəzur nəqliyyat dəhlizindən, həm də Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanından cəmi 10 kilometr məsafədə yenidən qurulacaq. Şəhərin strateji əhəmiyyəti nəzərə alınaraq Baş planda Zəngilanın beynəlxalq nəqliyyat

dəhlizi ilə əlaqəsi olan logistika, turizm və ticarət mərkəzi, bərpaolunan enerji məkanı kimi inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Baş planın konseptual əsasını “rahat yaşayış”, “yaşıl və təmiz”, “mütərəqqi innovasiyalar” kimi şəhər yanaşmaları təşkil edir. Gələcəyin şəhəri mənzərəli landşaftı, çayətrafi ictimai məkanları, sağlam ətraf mühiti sayəsində sakinləri və qonaqları üçün rahat həyat şəraiti ilə seçiləcək. Şəhərin yerləşdiyi Oxçuçay çayının sahilində geniş parkın, həmçinin dağüstü parkın və daxili yaşıl dəhlizlərin salınması əhalinin asudə vaxtının səmərəli və maraqlı təşkili ilə yanaşı, təmiz ekoloji mühitin formalaşmasına imkan yaradacaq. Burada “ağıllı şəhər” yanaşmasının tətbiqi, müasir texnologiyalardan və bərpaolunan enerji mənbələrindən geniş istifadə Zəngilanın yaşayış üçün əlverişliliyini artıracaq, nəqliyyat sistemini ekoloji təmiz, müasir və davamlı edəcək, onu iqtisadiyyatın inkişafı baxımından region səviyyəsində nümunəvi şəhərə çevirəcək.

“ Zəngilanda
biz şəhəri təbiətə inteqrasiya etməliyik və
onu park şəhərinə çevirməliyik. Küçə boyu
gəzərkən insanlar sanki özlərini parkda
hesab etsinlər. Bəli, parkda, təbiətdə. Yaşayış
binalarının konsepsiyası da yüksəkmərtəbəli
olmayan, şəffaf, çox gözəl olmalıdır. ”

İlham Əliyev,
Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti

Qeyd edək ki, 19 oktyabr 2022-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Zəngilan şəhərində ilk yaşayış binasının təmələqoyma mərasimində iştirak ediblər.

Ümumi sahəsi 2.06 hektar olan yaşayış məhəlləsinin ərazisinin böyük bir hissəsi yaşıllıq zonasından ibarət olacaq. Məhəllə Zəngilan şəhərinin mərkəzi küçəsində, məktəb və biznes zonanın yaxınlığında yerləşəcək, şəhərin təsdiq edilmiş ümumi Baş planına uyğun olacaq. Bu məhəllədə ümumilikdə 10 bina tikiləcək. Bunlardan 6-nın ikimərtəbəli, 4-nün isə üçmərtəbəli olması planlaşdırılır(167). Eyni zamanda həmin gün Zəngilan şəhərinin mərkəzində, yaşayış kompleksinin yaxınlığında yeni məktəb binasının təməli qoyulub (168).

*Kəlbəcər şəhərinin Baş planı ilə tanışlıq,
27 iyun 2022*

Mənbə: www.president.az

Kəlbəcər şəhərinin Baş planı

26 iyun 2022-ci il tarixində Kəlbəcər şəhərinin Baş planı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə təqdim olunub. Həmin gün Kəlbəcər şəhərində İşğal və Zəfər muzeyləri kompleksinin təməli qoyulub.

Kəlbəcər şəhərinin Baş planının hazırlanması zamanı onun özünəməxsus simasının formalaşdırılması üçün ərazinin coğrafi yerləşməsinə, quruluşuna uyğun müxtəlif memarlıq ənənələri araşdırılıb, tətbiq edilə biləcək nümunələrlə bağlı təkliflər verilib. Baş planın konseptual əsasını sağlamlıq və dağ turizmi imkanlarının inkişafı, təbiətlə vəhdətdə yaşıl şəhər mühitinin yaradılması təşkil edir. Şəhərin mərkəzi hissəsində çoxmənzilli binalar, ətraflara doğru isə həyətəyanı sahəsi olan fərdi evlər inşa olunacaq. Növbəti 20 il ərzində Kəlbəcər şəhərinin ərazisinin 237 hektara, əhalisinin sayının 17 min nəfərə çatacağı proqnozlaşdırılır.

Qubadlı şəhərinin Baş planı

19 oktyabr 2022-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Qubadlı şəhərinin Baş planı ilə tanış olub, İşğal və Zəfər muzeyləri kompleksinin təməlini qoyublar (161).

Qeyd edək ki, Qubadlı şəhəri beynəlxalq hava limanlarının tikildiyi Zəngilan və Laçın rayonları arasında yerləşməklə coğrafi mövqeyi və logistik imkanları baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Şəhər şimal (Kəlbəcər) və cənub (Zəngilan) xidmət, istehsalat şəbəkələrinin bağlantı nöqtəsi olmaqla, kənd təsərrüfatı, sənaye sahələrinin birgə inkişaf etdiriləcəyi, innovativ iş yerləri, bağçılıq imkanları üzrə tədris kampusuna malik, eləcə də su mənbələrinə həssas yanaşmaların təşəkkül tapdığı ekoloji dayanıqlı rayon mərkəzi kimi formalaşdırılacaq. Növbəti 20 il ərzində şəhər ərazisinin 505 hektara, əhali sayının isə 14 min nəfərə çatdırılması planlaşdırılır (161).

Qubadlı İşğal və Zəfər muzeyləri kompleksinin təməlqoyma mərasimi, 19 oktyabr 2022

Mənbə: www.president.az

Baş plana əsasən şəhərin mərkəzi hissəsində evləri, iş yerlərini, istirahət, əyləncə və mədəni fəaliyyəti, sosial obyektləri bir mühitdə cəmləyən əlverişli şəraitin yaradılması planlaşdırılır. Şəhər üzrə tikinti sıxlığı mərkəzdən kənarlara doğru azalacaq. Orta mərtəbəli çoxmənzilli yaşayış binaları və ictimai tikililər mərkəzi hissədə, daha kənarlara doğru isə azmərtəbəli binalar və həyətyanı sahələrə malik fərdi evlər yerləşdiriləcək. Şəhərin planlaşdırılması zamanı tətbiq edilmiş su ilə qovuşan və suya həssas şəhər ("Sponge city") yanaşması yağıntıların şəhər mühitinə mənfi təsirinə azaldılmasını, su təchizatı üçün optimal həllərin təşkilini, habelə su ehtiyatlarından səmərəli istifadəni özündə ehtiva edir (161).

“

Əlbəttə ki, bunu artıq bilməyən yoxdur, birinci pilot layihə məhz Zəngilanda icra edildi, Ağalı kəndində. Bir il bundan əvvəl inşaat işləri başlamışdır. İndi 200 evdən ibarət gözəl kənd salınıb - “Ağıllı kənd”. Bu gün bu kəndlə tanış olarkən, - bilirsiniz, mən dəfələrlə burada olmuşam, - görürəm ki, doğrudan da böyük, necə deyərlər, mütərəqqi bir addım atmışıq. Bilirəm ki, Ağalı kəndində yaşayan ailələrin sayı 200-dən çoxdur. Ona görə yeni layihə təqdim edildi. Kəndin genişləndirilməsi və əlavə 150 evin inşa edilməsi, o cümlədən ikimərtəbəli, üçmərtəbəli mənzil tipli evlərin inşa edilməsi nəzərdə tutulur. Məşğulluq, məktəb, bağça, tibb məntəqəsi, bütün xidmətlər – “ASAN”, “DOST”, kiçik və orta biznesə dəstək, hər şey burada var. Bir o qalıb ki, 30 ilə yaxın həsrət içində yaşayan insanlar gəlsinlər, burada rahat yaşasınlar, müzəffər xalq kimi əbədi yaşasınlar. Belə də olacaq. Bundan sonra həm Zəngilan rayonunda, həm digər rayonlarda, indi Baş planları təsdiq edilmiş rayonlarda inşaat işləri daha sürətlə gedəcək. Mən sizi tarixi hadisə münasibətilə təbrik edirəm. Sizə cansağlığı, xoşbəxtlik arzulayıram.

”

Prezident İlham Əliyevin
Zəngilan rayonunda “Ağıllı kənd” layihəsinin
birinci mərhələsi üzrə açılış mərasimindəki çıxışından

Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində “Ağıllı kənd” layihəsinin birinci mərhələsinin açılışı

Şübhəsiz ki, 2022-ci il həm də işğaldan azad olunmuş ərazilərə əhalinin qayıdışının başladığı il kimi tarixə düşəcəkdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın iştirakı ilə 2022-ci il 27 may tarixində Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində “Ağıllı kənd” layihəsinin birinci mərhələsinin açılışı olub (99).

Ağalı kəndində “ağıllı kənd” konsepsiyasının hər üç komponenti – ağıllı dövlət idarəçiliyi, ağıllı infrastruktur və xidmətlər, eyni zamanda, ağıllı təsərrüfat və biznes mühiti yaradılıb.

Belə ki, Ağalı kəndində Dövlət Xidmətləri Mərkəzi yaradılıb. Burada “Azərpoçt” MMC-nin rayon şöbəsi, “ASAN xidmət” mərkəzi, DOST mərkəzi, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Mərkəzi fəaliyyət göstərəcək. Burada məqsəd kənd sakinlərinin dövlət xidmətlərinə rahat

çıxışını təmin etməkdir. Məsələn, kənd sakinlərinin “ASAN” və ya “DOST” xidmətlərinə müraciət üçün rayon mərkəzinə getmələrinə ehtiyac qalmayacaq. Bu mərkəzlərdə kənd sakinlərinə sosial təminat və məşğulluq sahəsində 100-dən çox xidmət onlayn formada göstəriləcək. Vətəndaş birbaşa videobağlantı ilə “DOST” mərkəzlərinin sosial agentinə müraciət edəcək və müraciəti yerində həll olunacaq.

Kənddə ağıllı idarəetmə mərkəzinin (situasiya mərkəzi) yaradılmasında əsas məqsəd istismar xərclərinin azalmasından, yaşayış səviyyəsinin isə yüksəldilməsindən ibarətdir. Ağalı kəndində internetin sürəti ölkə üzrə orta sürətdən yüksəkdir.

Ağalı kəndində müasir şəhərsalma standartları tətbiq olunub. Küçələrin “ağıllı” işıqlandırılması, isti və soyuqadavamlı ekoloji evlərin inşası, məişət

Zəngilanın Ağalı kəndi, 19 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az

*Zəngilanın Ağalı kəndi, 19 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

tullantılarının idarə olunması, günəş panellərinin quraşdırılması kimi amillər bu konsepsiyanın tərkib hissələridir. Ağalı kəndində “Gillmed” tikəş fabriki, ailə sağlamlıq mərkəzi (tibb məntəqəsi), uşaq bağçası və kənd orta məktəbi var.

Həmçinin Ağalı kəndində keyfiyyətli ekoloji mühitin yaradılması və enerjidən səmərəli istifadə edilməsi üçün dayanıqlı enerji mənbələrinə üstünlük verilib. Kəndin dayanıqlı enerji ilə təmin edilməsi üçün Həkəri çayı üzərində Almaniyanın “Rehart GmbH” şirkəti tərəfindən istehsal olunan və hər biri 212 kilovat olmaqla 3 hidravlik turbindən və müvafiq hissələrdən ibarət Arximed turbini tipli Su Elektrik Stansiyası inşa edilib. Üç ədəd generatorun quraşdırıldığı stansiya Ağalı kəndinin elektrik enerjisinə tələbatını tam təmin etmək gücünə malikdir (169).

Ümumiyyətlə, azad edilmiş ərazilərdə müasir şəhər planlaşdırılması həyata keçirilir, “yaşıl enerji” və “sıfır tullantı” konsepsiyaları tətbiq edilir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa, tikinti və idarəetmə xidməti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa, tikinti və idarəetmə xidməti göstərmək üçün müvafiq publik hüquqi şəxslər yaradılmışdır (4;5). Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 21 iyul tarixli Fərmanı ilə yaradılan “Qarabağ İqtisadi Rayonunda Bərpa, Tikinti və İdarəetmə Xidməti” publik hüquqi şəxsi Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan işğaldan azad olunmuş ərazilərə (Şuşa rayonu istisna olmaqla) əhalinin qayıdışı ilə əlaqədar çoxmənzilli binaların və fərdi yaşayış evlərinin tikintisinin təşkili, bu qaydada tikilmiş çoxmənzilli binaların idarə edilməsi, habelə müvafiq ərazidə abadlaşdırma, yaşıllaşdırma və mənzil-kommunal təsərrüfatı sahələrində fəaliyyət

göstərəcəkdir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 21 iyul tarixli Fərmanı ilə yaradılmış “Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonunda 1 saylı Bərpa, Tikinti və İdarəetmə Xidməti” publik hüquqi şəxsi Zəngilan rayonuna əhalinin qayıdışı ilə əlaqədar çoxmənzilli binaların və fərdi yaşayış evlərinin tikintisinin təşkili, bu qaydada tikilmiş çoxmənzilli binaların idarə edilməsi, habelə müvafiq ərazidə abadlaşdırma, yaşıllaşdırma və mənzil-kommunal təsərrüfatı sahələrində fəaliyyət göstərəcəkdir. Bu publik hüquqi şəxslərə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə çox mühüm vəzifələr yerinə yetirmək həvalə olunmuşdur:

1. müvafiq əraziyə əhalinin qayıdışı ilə əlaqədar çoxmənzilli binaların və fərdi yaşayış evlərinin tikintisini təşkil etmək, o cümlədən bu tikinti işləri üzrə sifarişçi funksiyalarını həyata keçirmək;

2. müvafiq ərazidə tikintisini təşkil etdiyi çoxmənzilli binaların qorunmasını və saxlanılmasını təmin etmək, həmin binalardakı mənzillər sakinlərə tam təhvil verilənədək müvəqqəti olaraq bu binaları idarə etmək;

3. idarə etdiyi çoxmənzilli binaları istisu və istiliklə təchiz etmək, həmin binaların

istilik enerjisinə olan tələbatının ödənilməsini təmin etmək;

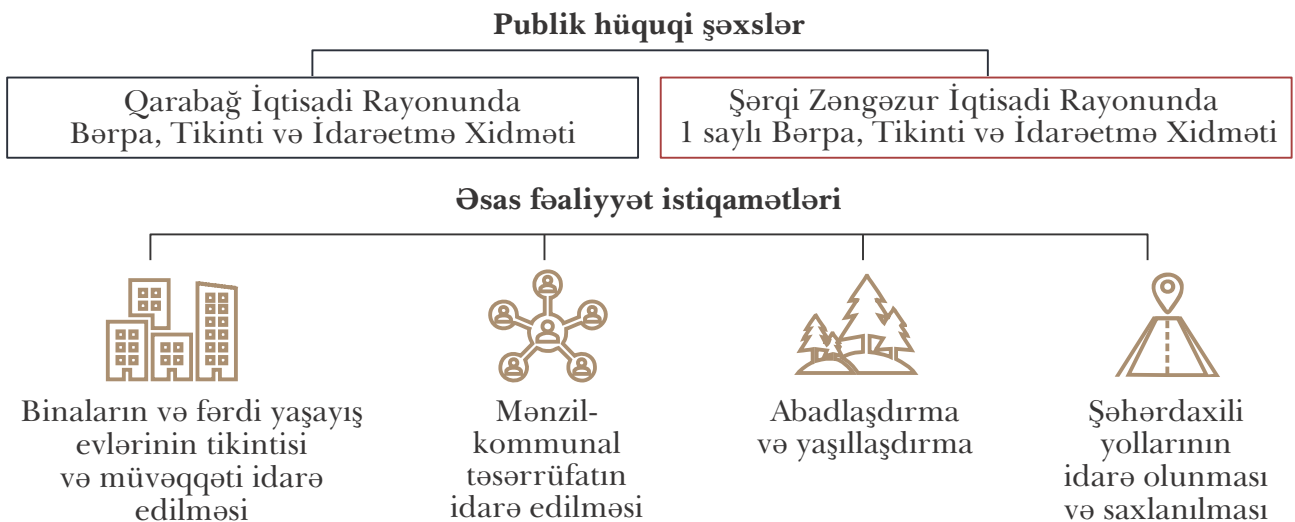
4. idarə etdiyi çoxmənzilli binalarda quraşdırılmış liftlərin işlək vəziyyətdə saxlanılmasını, cari və əsaslı təmirini həyata keçirmək, onların istismarına nəzarət etmək;

5. tikintisini təşkil etdiyi çoxmənzilli binaların idarə edilməsi, ümumi əmlakının (o cümlədən liftlərin) saxlanılması, cari və əsaslı təmiri üzrə xidmət və işlərə görə ödənilən haqqın daxil olduğu yaşayış sahəsinin saxlanılmasına və təmirinə görə haqq almaq;

6. müvafiq ərazidə tikintisini təşkil etdiyi çoxmənzilli binalara və fərdi yaşayış evlərinə sakinlərin köçməsinə irəli gələn təşkilati və digər tədbirlər görmək;

7. müvafiq ərazidə mənzil-kommunal təsərrüfatı sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək, kommunal təsərrüfatın və mənzil-istismar sahələrinin yaradılmasını və idarə olunmasını təşkil etmək, mühəndis-kommunikasiya təminatı sistemlərinin saxlanılmasına, cari və əsaslı təmirinə, eləcə də istismarına nəzarət etmək, mənzil-kommunal infrastrukturunun inkişafını təmin etmək;

Sxem 1. Yeni idarəetmə modelinin komponentləri

Mənbə: Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə (Şuşa rayonu istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliyi

8. müvafiq ərazidə əhaliyə göstərilən kommunal xidmətlərin keyfiyyətinə və həcminə nəzarəti həyata keçirmək;

9. müvafiq ərazidə içməli su, kanalizasiya, elektrik və qaz şəbəkələri və qurğularının fasiləsiz işinin təmin olunmasına nəzarət etmək, bu sahədə təsərrüfat xidmətlərinin fəaliyyətini əlaqələndirmək;

10. idarə etdiyi çoxmənzilli binaların və tikintisini təşkil etdiyi digər obyektlərin, habelə müvafiq ərazidə sosial-mədəni obyektlərin qış mövsümündə istismara hazırlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;

11. müvafiq ərazidə müqavilə əsasında isti su və istilik təchizatı xidmətlərini göstərmək və bu xidmətlərə görə haqq almaq (o cümlədən bu Nizamnamənin 3.1.3-cü yarımbəndində göstərilən hallarda);

12. müvafiq ərazidə yaşayış məntəqələri ərazilərinin abadlaşdırılması və yaşıllaşdırılması işini və yaşıllıqların mühafizəsini təşkil etmək;

13. müvafiq ərazidə yerləşən, ümumi

istifadədə və balansında olan şəhər avtomobil yollarının idarə olunmasını, təmirini, saxlanılmasını, qorunmasını təşkil etmək və onların vəziyyətinə nəzarət etmək;

14. müvafiq ərazidə məhəllələrin, küçələrin, meydanların, parkların və yaşıllıq zonalarının işıqlandırılması sisteminin istismara yararlı vəziyyətdə olması işini təşkil etmək;

15. dövlət orqanlarının (qurumlarının), yerli özünüidarətmə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin müvafiq sahə üzrə fəaliyyətini əlaqələndirmək və s.

Su şəbəkəsinin bərpa

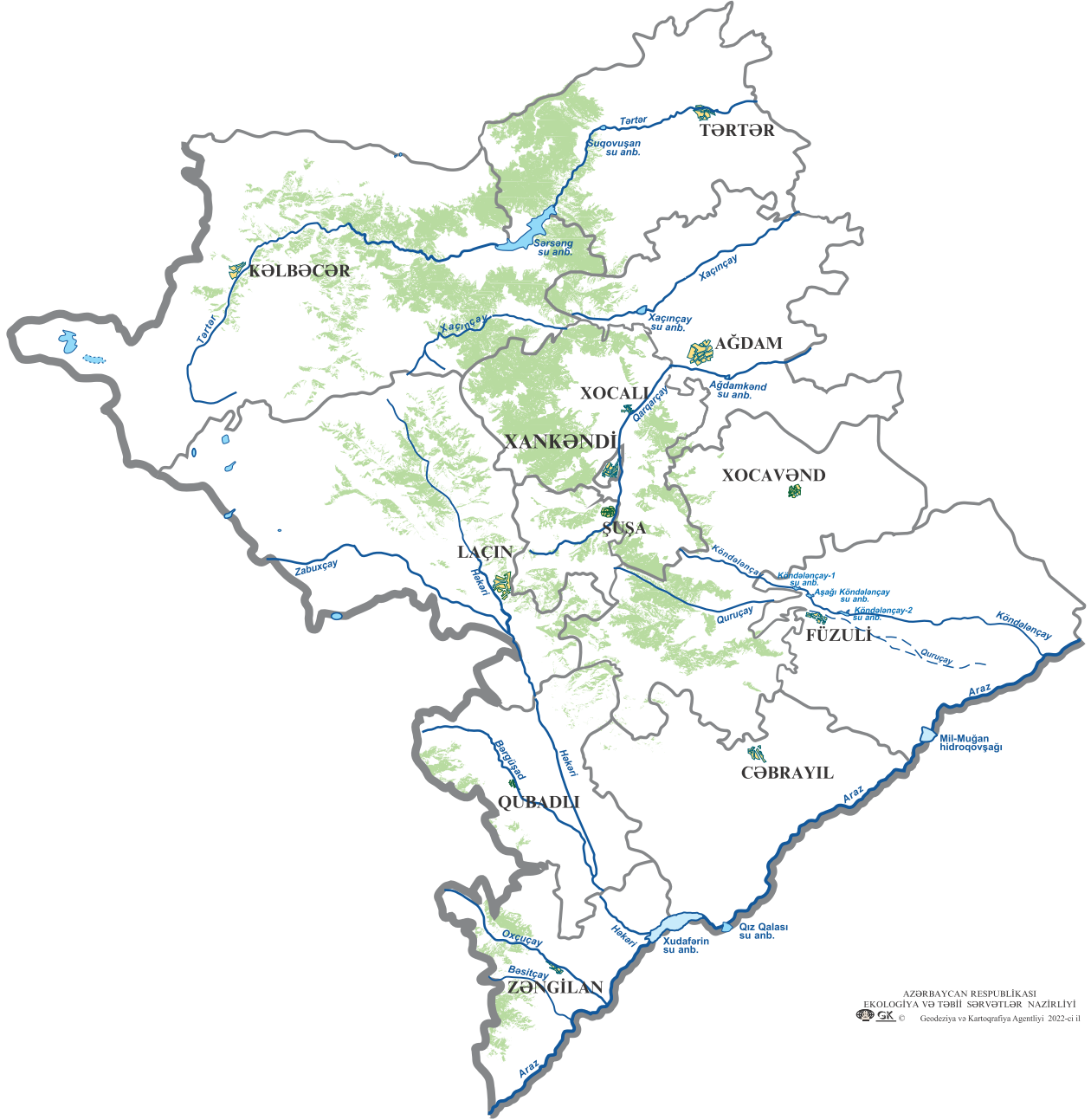
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2022-ci il 21 aprel tarixində Füzuli rayonunda Köndələnçay su anbarlarında aparılacaq təmir-bərpa işləri ilə tanış olub (64).

*Suqovuşan su anbarı,
06 iyul 2022*

Mənbə: <https://nk.gov.az/az/article/2259/>

Şəkil 2. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının su ehtiyatı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
 EKOLOGİYA VƏ TƏBİİ SƏRVƏTLƏR NAZİRLİYİ
 © CAK © Geodeziya və Kartografiya Agentliyi 2022-ci il

Ümumi sistemə daxil olan “Köndələnçay-1”, “Köndələnçay-2” və “Aşağı Köndələnçay” su anbarlarının bərpası ilə Füzuli rayonu ərazisində 6200 hektar əkin sahəsinin suvarılması mümkün olacaq.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə ümumilikdə 9 su anbarı tikilir və ya təmir olunur. Qarabağın zəngin su ehtiyatlarının düzgün və səmərəli idarə olunması bütövlükdə regionun iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin kənd təsərrüfatı sahəsində potensialı ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm drayverlərdən birinə çevriləcək. Su ehtiyatlarının düzgün idarə edilməsi və səmərəli istifadəsi isə Qarabağda aqrar sahənin inkişafına töhfə verəcək. Hazırda bərpası nəzərdə tutulan su anbarlarının istifadəyə verilməsi ilə bu məsələ həllini tapacaq.

Bu baxımdan “Suqovuşan” su anbarından istifadə də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edək ki, Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına uyğun olaraq, 2022-ci 5 iyul tarixində baş nazir Əli Əsədovun və Prezident Administrasiyasının, Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli məqsədilə yaradılmış Əlaqələndirmə Qərargahının rəhbəri Samir Nuriyevin başçılığı altında aidiyyəti dövlət qurumlarının rəhbər şəxslərindən ibarət heyətin işğaldan azad olunmuş ərazilərə növbəti səfəri baş tutub (159;160).

Heyəti “Suqovuşan-1” Su Elektrik Stansiyası və Suqovuşan su anbarına baxış keçirib.

Qubadlı rayonu ərazisində “Zabuxçay” və “Bərgüşadçay” su anbarlarının

yaradılması istiqamətində də iş aparılır. Araşdırmalar əsasında layihələrdə nəzərdə tutulan, ümumi ərazisi 12 min 100 hektar olan əkin sahəsinə saniyədə 6,18 kubmetr suyun mütəmadi verilməsi üçün tutumu 26,7 milyon kubmetr su anbarının yaradılması daha münasib hesab edilib. Su anbarının hündürlüyü 40 metr, uzunluğu 615 metr olan torpaq bənddən yaradılması təklif edilib (162).

İşğal dövründə Ermənistan məqsədli şəkildə su ehtiyatlarından, xüsusən də Suqovuşan su anbarından təzyiqliq vasitəsi kimi istifadə edirdi. Hazırda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin strateji kursuna əsasən, bərpa prosesi zamanı sudan məqsədyönlü istifadə üçün infrastruktur imkanları təkmilləşdirilir. Bu, eyni zamanda, keçmiş məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması,

Ağdam Cümə məscidi, 06 iyul 2022

Mənbə: <https://nk.gov.az/az/article/2259/>

məşğulluğunun artırılması, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına hesablanıb.

İşğaldan azad olunan ərəzilərin idarə edilməsi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 4 fevral tarixli 1280 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri haqqında əsasnamə” təsdiq edilib. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliyi işğaldan azad olunmuş ərəzilərdə bu Əsasnamə ilə müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının struktur bölməsidir. Xüsusi nümayəndəlik fəaliyyətini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi inzibati ərazi vahidində və ya onun hissələrində həyata keçirir, onun səlahiyyətləri həmin ərazi ilə məhdudlaşır.

Xüsusi nümayəndəliyin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- müvafiq ərəzinin müəyyən edilmiş hədəflərə uyğun olaraq inkişafını təmin etmək;
- müvafiq ərəzinin perspektiv inkişafı ilə bağlı hədəflərə nail olunması məqsədilə dövlət orqanlarının (qurumlarının), onların yerli bölmələrinin fəaliyyətini əlaqələndirmək;
- müvafiq ərəzidə mülkiyyətin mühafizəsini, dövlət əmlakından səmərəli istifadəni, habelə sahibkarlıq, şəhərsalma, tikinti və digər sahələrdə fəaliyyətin həyata keçirilməsini təşkil etmək;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək.

Xüsusi nümayəndəliyə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən, birbaşa Azərbaycan Respublikasının

Prezidentinə tabe olan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq ərəzidə xüsusi nümayəndəsi rəhbərlik edir. Xüsusi nümayəndə xüsusi nümayəndəliyə həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi və hüquqların həyata keçirilməsi üçün şəxsən məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 yanvar 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Şuşa rayonunda xüsusi nümayəndəsi təyin edilmişdir.

Prezidentin 2021-ci il 24 may tarixli Sərəncamı ilə Ağdam rayonunun işğaldan azad edilmiş hissəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsi təyin edilmişdir. Daha sonra Ağdam rayonunun işğaldan azad edilmiş hissəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsinin səlahiyyət dairəsi genişləndirilmiş və Prezidentin 1 dekabr 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan işğaldan azad edilmiş ərəzilərdə (Şuşa rayonu istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsi təyin edilmişdir.

Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04 may 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna daxil olan Zəngilan rayonunda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsi təyin edilmişdir.

Məlumat üçün bildirək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərmanına əsasən Qarabağ iqtisadi rayonu (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) yaradılmışdır.

Hava nəqliyyatı

Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı

Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı həm işğaldan azad edilmiş torpaqlarda hava nəqliyyatının ilk hava qapısı olması baxımından, həm də regionda siyasi-iqtisadi münasibətlər baxımından xüsusi önəmə malikdir. Ordumuzun şanlı zəfərindən qısa müddət sonra, 2021-ci il yanvarın 14-də təməli qoyulmuş Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı 9 aydan da qısa müddət ərzində tikintisi tamamlanaraq istifadəyə verildi. 2021-ci il oktyabrın 26-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və qardaş Türkiyə

Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə hava limanının açılış mərasimi keçirildi.

*İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğan
Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının
açılış mərasimində, 26 oktyabr 2021
Mənbə: www.president.az*

*Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı
Mənbə: www.azertag.az*

Hava limanı istənilən tip hava gəmisini qəbul etmək imkanına malikdir. Uçuş-ənmə zolağının uzunluğu 3000 metr, eni 60 metrdir. Hava limanı terminalı saatda ən azı 200 sənişin buraxılışına imkan verir. Burada avtomatlaşdırılmış sistemlərlə təchiz olunan Hava Hərəkətini İdarəetmə Qülləsi tikilib. Hava limanında sənişinlərin rahat hərəkətini təmin etmək üçün bütün zəruri infrastruktur obyektləri istifadəyə verilib (66). Hava limanına Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası (IATA) tərəfindən latın əlifbasının 3 hərfindən ibarət “FZL” kodu verilib. Bundan başqa, digər bir beynəlxalq nəqliyyat qurumu Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (ICAO) tərəfindən hava limanına

“UBBF” kodu verilib. Ümumilikdə limanda perronun sahəsi 60 min kvadrat metrdir və bu 8 hava gəmisinin dayanmasına imkan verir (67). Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı coğrafi yerləşmə cəhətdən Füzuli-Şuşa qovşağında yerləşir və bu istiqamət üzrə iqtisadi potensialın reallaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hava Limanı Zəfər yolu və Zəngəzur dəhlizi istiqaməti üzrə nəqliyyat infrastrukturunu üçün hava nəqliyyatında mühüm dayaq nöqtəsi kimi çıxış edir. Hava

limanı xüsusilə ölkəmizin mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinin turizm potensialının reallaşdırılmasında və beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanı

20 oktyabr 2022-ci il tarixində

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının açılış mərasimi olub (171). Hava limanına Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı tərəfindən dördhərflə "UBBZ" və Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası (IATA) tərəfindən "ZZE" kodları verilib (68). Həmçinin, hava limanına EUROCONTROL təşkilatının naviqasiya vasitələrinin bütün çağırış siqnalları təyin edilib. Sentyabrın 9-da "Azərbaycan Hava Yolları"nın (AZAL) ən böyük sərnişin təyyarəsi "Airbus A340-500" bura ilk texniki uçuşunu müvəffəqiyyətlə yerinə yetirib və Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanındakı yeni uçuş-enmə zolağına enib. Uçuş-enmə zolağı 3 kilometr, eni 60 metr olan hava limanı bütün növ təyyarələri, o cümlədən ağır yük təyyarələrini də qəbul etmək imkanlarına malikdir. Belə ki, hava limanı uçuş kütləsi 400 tona qədər olan təyyarələrin qəbuluna imkan yaradır. Hava limanı saatda 200 sərnişin üçün nəzərdə tutulub və 60 min kvadratmetr sahəyə malik perronda 8 ədəd hava gəmisinin dayanması mümkündür (69). Zəngilan Hava Limanı işğaldan azad edilmiş ərazilərdə Füzulidən sonra sayca ikinci hava limanı olmaqla, xüsusilə nəqliyyat-logistika perspektivləri nöqteyi-nəzərindən mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hava limanı iqtisadi, nəqliyyat və təhlükəsizliklə bağlı ölkəmizin strateji maraqlarına xidmət edir. Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının coğrafi mövqeyi və eləcə də, Zəngəzur dəhlizinə yaxınlıq hava limanını Şərqi-Zəngəzur və Şimal-Cənub

beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində əsas hava nəqliyyat-logistika infrastruktur obyektlərindən birinə çevirir. Bu hava limanı ölkəmizin Naxçıvan Muxtar Respublikası nəqliyyat əlaqələrinin şaxələndirilməsi nöqteyi-nəzərindən də əhəmiyyətlidir.

Laçın Beynəlxalq Hava Limanı

Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasında inşa olunan digər bir hava limanı isə Laçın rayonu ərazisində yerləşir. 2021-ci il avqust ayının 16-da təməli qoyulmuş hava limanının inşasının 2024-cü ildə yekunlaşdırılacağı planlaşdırılır (70). Laçın rayonunun Qorçu kəndində inşa edilən hava limanı Azərbaycanda dəniz səviyyəsindən ən hündürdə yerləşən aeroport olacaq. Uçuş-enmə zolağının uzunluğu 3 kilometr nəzərdə tutulub. Hava limanı 6 təyyarə dayanacağına malik olacaq (50). Aeroportun beynəlxalq standartlara uyğun layihələndirilən terminal binasının sahəsi 5000 kvadratmetrdir və saatda 200 sərnişinə xidmət edə biləcək. Hava limanı Laçın şəhərinə 30, Şuşaya 70, Kəlbəcərə 60 kilometrlik məsafədə yerləşir (71). Laçın Beynəlxalq Hava Limanının hərbi, strateji və iqtisadi əhəmiyyəti böyükdür. Xüsusilə, Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasının sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara çıxarılmasında hava limanı xüsusi nəqliyyat-logistika obyekti rolunu oynacaq. Hava limanı qonşu Kəlbəcər rayonunun turizm potensialından istifadə perspektivi baxımından da vacibdir. Laçın Beynəlxalq Hava Limanı bölgəyə investorların marağının artırılması və regionun sürətli iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə tökan verəcək.

*Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının açılış mərasimi,
20 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

*Qumlaq stansiyasının
təməlləşmə mərasimi, 20 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

Dəmiryol nəqliyyatı

Horadiz-Ağbənd dəmiryolu xətti

Qeyd edək ki, bu istiqamət üzrə dəmiryol xətti əvvəllər də mövcud olub. 1993-cü ildə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində dəmiryol xətti fəaliyyətini dayandırmış və dağıdılmışdır. Ümumi uzunluğu 110.4 km-ə bərabər olan Horadiz-Ağbənd dəmiryol xəttinin təməli Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 14 fevral 2021-ci ildə qoyulmuşdur. Layihə çərçivəsində 453-ə yaxın süni mühəndis qurğusu, 70 ədəd yoldəyişənin, 110.4 km rabitə və işarəvermə sisteminin tikintisi nəzərdə tutulur. Dəmiryolunun tikintisi minatəmizləmə işləri ilə paralel olaraq aparılır və 101,5 kilometrə qədər ərazi minalardan təmizlənib. Dəmiryolunun tikintisi

ilə Mərcanlı, Mahmudlu, Soltanlı, Qumlaq, Həkəri, Mincivan, Bartaz, Ağbənd olmaqla ümumilikdə 8 stansiya istifadəyə veriləcək. Horadiz-Ağbənd dəmiryolunun inşası 3 mərhələli layihə əsasında aparılır.

- Birinci mərhələ ilk 30 km-lik ərazini və Horadiz, Mərcanlı, Mahmudlu və Soltanlı stansiyalarını əhatə edir.
- İkinci mərhələ Soltanlı, Qumlaq, Həkəri və Mincivan stansiyalarını əhatə edir və burada işlər 30 kilometrədən 85 kilometrə qədər olan ərazidə aparılır. Qeyd edək ki, 19 oktyabr 2022-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Horadiz-

Ağbənd dəmir yolu xəttinin Cəbrayıl rayonundan keçən hissəsində yerləşən Qumlaq stansiyasının təməlini qoyublar.

- Üçüncü mərhələ Mincivan, Bartaz və Ağbənd stansiyaları arası 25.4 (85-110,4-cü kilometrələr arası) kilometrlik ərazini əhatə edir (72).

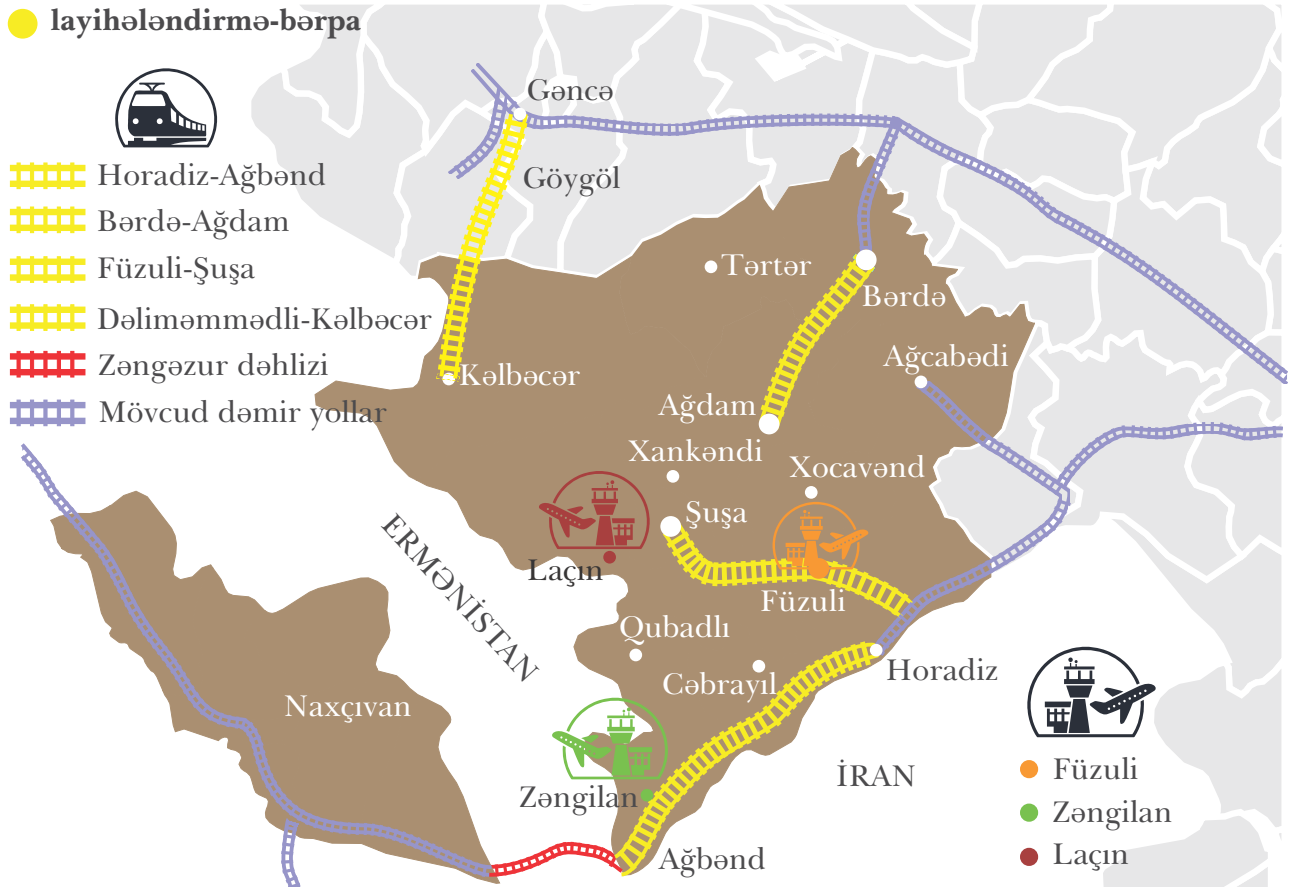
Horadiz-Ağbənd dəmiryol xətti Zəngəzur dəhlizinin tərkib hissəsidir. Layihənin icrası ilə Cənubi Qafqaz ölkələri və digər qonşu ölkələrin dəmiryol nəqliyyat infrastrukturunun bir-birilə inteqrasiyası təmin olunacaq. Horadiz-Ağbənd dəmiryolu və Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsi Naxçıvan-Şərqi Zəngəzur-Qarabağ iqtisadi rayonlarının, Azərbaycan-Türkiyə arasında dəmiryol nəqliyyat əlaqəsinin təmin olunması deməkdir. Bundan başqa, Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya və İran arasında kommunikasiya

xətlərinin tam yenidən bərpa edilməsi tranzit qovşağı olan Azərbaycanın Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərində önəminin artmasına, yükdaşımalar nöqtəyi-nəzərindən ağırlıq mərkəzinə çevrilməsinə imkan verir. Horadiz-Ağbənd dəmiryolu xəttinin 2023-cü ildə istifadəyə verilməsi planlaşdırılır.

Bərdə-Ağdam dəmiryol xətti

Bərdə-Ağdam dəmiryol xətti Yevlax-Xankəndi dəmiryol xəttinin tərkib hissəsi hesab olunur. Dəmiryol xəttinin Ağdam-Xankəndi hissəsi 1979-cu ildə ümumilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə inşa edilmişdir. 1990-cı illərin əvvəlində Ermənistanın təcavüzü nəticəsində bu xəttin Ağdam, Əsgəran və Xankəndi stansiyaları işğal edilmişdir. Bu səbəbdən qatarların son dayanacağı Tərtər rayonunun Köçərli stansiyası olub

Şəkil 3. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur: Dəmiryol xətləri və hava limanları

(73). Bərdə-Ağdam dəmiryol xəttinin bərpasına Prezident İlham Əliyevin 2020-ci il 24 noyabr Sərəncamına əsasən start verilib. Layihə çərçivəsində Bərdə, Köçərli, Təzəkənd və Ağdam stansiyalarının, 3 ədəd körpü, 1 ədəd yolötürücü, 23 ədəd avtomobil yolu ilə eyni səviyyədə kəsişmənin, 47,1 km rabitə və işarəvermə sisteminin və 127-yə yaxın süni mühəndis qurğusunun tikintisi planlaşdırılır. Ümumi uzunluğu 47.1 km olan layihə iki mərhələ üzrə aparılır.

- Bərdə, Köçərli və Təzəkənd stansiyalarının daxil olduğu I hissə 20,78 km-lik ərazini əhatə edir. Burada torpaq işləri, süni qurğular və dəmir yolunun üst quruluşu elementləri 100 % həcmində tamamlanıb. Bu mərhələdə işlərin ümumi icra vəziyyəti 79 % təşkil edir.

- Təzəkənd və Ağdam stansiyalarını əhatə edən II hissə 26.32 km-lik ərazini əhatə edir. Burada torpaq işləri 18 %, süni qurğular 12 %, dəmir yolunun üst quruluşu elementləri isə 9 % həcmində yerinə yetirilib. Bu mərhələnin ümumi icra vəziyyəti 8 %-dir.

Bərdə-Ağdam dəmir yolu xəttində tikinti işlərinin 44 %-i yerinə yetirilib. Layihənin 2023-cü ildə yekunlaşdırılması nəzərdə tutulur (74).

Füzuli-Şuşa dəmiryol xətti

Füzuli-Şuşa istiqamətində ilk dəfə inşa ediləcək birxətli elektricləşdirilmiş dəmir yolu xəttinin ox üzrə uzunluğu 83,4 kilometrə bərabərdir. Layihə çərçivəsində iki yeni stasiya, Füzuli və Şuşa stansiyalarının, habelə 200-ə yaxın süni mühəndis qurğularının layihələndirilməsi və tikintisi planlaşdırılır. Hazırda dəmir yolu xəttinin trassasının ümumilikdə topoqrafik tədqiqat işləri tamamlanmışdır və süni mühəndis qurğularının

layihələndirilməsi işləri davam etdirilir. Dəmiryolu xətti Şuşa istiqaməti üzrə nəqliyyat əlaqələrinin genişləndirilməsi və turistlər üçün səyahət alternativlərinin genişləndirilməsi nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyətlidir (75).

Dəliməmmədli-Kəlbəcər dəmiryol xətti

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən layihələrdən biri də Dəliməmmədli-Kəlbəcər dəmir yolu xəttidir. Dəmir yolu xəttinin ilkin konseptual layihəsi hazırlanıb. Ox üzrə uzunluğu 88,8 kilometrə bərabər bu birxətli dəmiryolu xətti üzrə 220-ə yaxın süni mühəndis qurğusunun layihələndirilməsi və tikintisi təklif edilir. Dəmiryol xəttinin inşası ilə Kiçik Qafqazda yerləşən bir sıra təbii faydalı qazıntı yataqlarının işlənilməsi və dağ-mədən sənayesi məhsulları üzrə logistika imkanlarının artırılmasına imkan verəcək. Dəliməmmədli-Kəlbəcər dəmiryol xətti əsasən sərt iqlim şəraiti ilə fərqlənən Kəlbəcər və Laçın rayonlarının turizm perspektivli ərazilərinin potensialından istifadədə və sərnəşinlər üçün avtomobil yoluna alternativ nəqliyyat xidmətlərinin təqdim edilməsində xüsusi rola malik olacaq (75).

Avtomobil nəqliyyatı

Zəfər Yolu

Zəfər Yolunun təməli 16 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın Füzuli v  Cəbrayıl rayonlarına səfəri zamanı qoyulmuşdur. Yolun tikintisi qısa müddət ərzində yüksək keyfiyyətlə tamamlanmış, 2021-ci il noyabr ayının 7-də Prezident İlham Əliyev və Mehriban xanım Əliyevanın iştirakı ilə Zəfər yolunun açılışı olmuşdur. Yolun  mumi uzunluđu 101 km təşkil edir və 2 hərəkət zolaqlıdır. Bu yol Hacıqabul-Horadiz-Ađb nd-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolunun 149-cu km-dən, Əhmədbəyli kəndindən bařlayır. Yol Alxanlı kəndi, Füzuli Hava Limanı, Füzuli ř həri, Böyük Tađlar kəndi, Topxana

Zəfər yolunun açılışı, 07 noyabr 2021
Mənbə: www.president.az

meşəsi, Çanaqçı, Sığnaq, Daşaltı kəndindən keçməklə Şuşa şəhərinə çatır (76).

Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolu (alternativ yol)

Başlanğıcını M6 Hacıqabul-Horadiz-Ağbənd-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolundan götürən yolun təməli 2021-ci il yanvar ayının 14-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Füzuli, Xocavənd, Xocalı və Şuşa rayonlarının ərazisindən keçən I texniki dərəcəli yol 81.6 km uzunluğa malikdir. Yol boyu 7 tunelin tikintisi aparılır. Bundan başqa, avtomobil yolunda 7 avtomobil körpüsünün və 9 viadukun (körpü tipli nəqliyyat qurğusu) tikintisi başa çatdırılmışdır (77). Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun ilk 48 km-i 6, 48-81.6 km arası isə 4 hərəkət zolağından ibarət olacaq. Müvafiq olaraq yol yatağının eni 29.5 və 21.5 metr təşkil edir.

Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun tikintisinin 2024-cü ildə başa çatdırılması planlaşdırılır (78).

Talış-Tap Qaraqoyunlu-Qaşaltı avtomobil yolu

Yolun təməli Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2021-ci il oktyabrın 3-də qoyulub. 4 yaşayış məntəqəsini birləşdirəcək yolun ümumi uzunluğu 22 km təşkil edir. Yolun 19 kilometrlik hissəsi II, 3 kilometrlik hissəsi isə IV texniki dərəcəyə uyğun inşa edilir. Müvafiq olaraq yolun layihə üzrə hərəkət hissəsinin eni 19 kilometrlik hissədə 9 metr, 3 kilometrlik hissədə 6 metr, torpaq yatağının eni 15 və 10 metr təşkil edəcək. Layihə çərçivəsində İncəçay üzərində 3 aşırımlı, eni 14.5 metr və 84 metr uzunluğa malik olan körpünün inşası həyata keçirilir. Tərtər rayonunun Talış, Goranboy rayonunun Tapqaraqoyunlu, Qaşaltı və Qaraqoyunlu kəndlərindən keçən yol bölgənin sosial-iqtisadi inkişafına və eləcə də,

turizm potensialından tam istifadəyə xidmət edəcək. Yol Tərtər şəhəri ilə yanaşı, Naftalan şəhərindən bu istiqamətə rahat və təhlükəsiz gediş-gəlişin təmin olunmasına imkan verir.

Talış-Tapqaraqoyunlu-Qaşaltı yolunun tikintisinin 2022-ci ilin sonunadək yekunlaşdırılması planlaşdırılır (79).

Bərdə-Ağdam avtomobil yolu

Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun təməli 28 may 2021-ci ildə Prezident İlham Əliyevin Ağdam rayonuna səfəri zamanı qoyulmuşdur. Uzunluğu 44.5 km olan yol I texniki dərəcəli və 4 hərəkət zolaqlıdır. Yeni inşa edilən yol boyunca layihəyə uyğun 4 körpünün, o cümlədən 3 yolüstü piyada keçidinin və 29 avtobus dayanacağıının tikintisi aparılır. Yolda suların ötürülməsini təmin etmək məqsədilə nəzərdə tutulan suötürücü boru, düzbucaqlı su keçidi, həmçinin zəruri olan yerlərdə yeraltı keçidlərin inşası artıq bitib. Yolun 25 və 40-cı km-lik hissəsində inşa olunan 91.3 və 18.2 metr uzunluğa malik körpülərin inşası da artıq yekunlaşıb (80). Yolun 29-cu km-də "Pit stop" (Dayan Dincəl) məntəqəsi inşa edilir. Bərdə-Ağdam avtomobil yolu Ağdam şəhərinə qədər davam edir. Avtomobil yolunun ilk 14 km hissəsi Bərdə şəhər və rayonunun bir neçə yaşayış məntəqəsindən keçir. Ümumilikdə yol Bərdə və Ağdam şəhərləri daxil olmaqla, bu rayonlar üzrə 20-dən çox yaşayış məntəqəsinə xidmət göstərəcək.

Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun tikintisinin 2022-ci ildə yekunlaşdırılması gözlənilir.

Toğanalı - Kəlbəcər-İstisu avtomobil yolu

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının nəqliyyat infrastrukturunun bərpasında əhəmiyyətli layihələrdən biri də Toğanalı - Kəlbəcər-İstisu yoludur. Avtomobil yolunda genişmiqyaslı tikinti

işlərinə Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, 23 iyul 2021-ci ildə başlanmışdır (82). Yolun ümumi uzunluğu 82 km təşkil edir və 2-4 hərəkət zolaqlı olmaqla I və II texniki dərəcəyə uyğun inşa edilir. Belə ki, ərazinin sərt dağlıq və qayalıq olması nəzərə alınaraq, Göygöl və Kəlbəcər rayonlarını birləşdirən yolun əsas hissəsinin 2 zolaqlı, yoxuşlarda isə əlavə zolaq verilməklə tikintisi aparılır. Bu yol tunnel və körpü hissələrdə dörd hərəkət zolaqlı olacaq. Layihənin 16-cı kilometrlik hissəsindən Murovdağ silsiləsi başlanır və yüksəklik 1900 metrdən Murovdağ zirvəsinədək 3250 metrədək artır. Bu hissədə dünyanın öz uzun avtomobil tunellərindən biri olan Murovdağ tunelinin inşası davam etdirilir. Tunnelin təməli 11 avqust 2021-ci ildə Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın iştirakı ilə qoyulub. Uzunluğu 11600 metr, eni bir istiqamət üzrə 12 metr olacaq tunnel dünya səviyyəsində ən böyük yol-nəqliyyat infrastrukturunu layihələrindən biri hesab olunur. Həmçinin, yolda 561,2 metr, 605,1 metr və 888 metr uzunluğunda 3 tunnelin tikintisi də həyata keçirilir. Avtomobil yolu başlanğıcını Göygöl rayonunun Toğanalı kəndindən götürməklə Kəlbəcər rayonunun ərazisindən keçir. Kəlbəcər rayonunun turizm və dağ-mədən sənayesi potensialı nəzərə alınaraq, deyə bilərik ki, yolun bölgənin iqtisadi inkişafında rolu əvəzsizdir. Bu istiqamətdə, həmçinin dəmiryol xəttinin də tikintisi nəqliyyat alternativlərinin yaradılmasına imkan verir. Kəlbəcər və Göygöl rayonlarının birlikdə turizm potensialı nəzərə alınarsa, yolun bu bölgədə bütövlükdə regional turizm aqlomerasiyasına xidmət göstərəcəyini vurğulaya bilərik.

Toğanalı - Kəlbəcər-İstisu yolunun 2025-ci ilədək yekunlaşdırılması nəzərdə tutulur.

Xudafərin-Qubadlı-Laçın avtomobil yolu

Keçən ilin aprel ayında tikintisinə başlanmış yol öz başlanğıcını Hacıqabul-Horadiz-Ağbənd-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolunun Xudafərin su anbarı yaxınlığından keçən hissəsindən götürür. Xudafərin-Qubadlı-Laçın yolunun uzunluğu 56.4 km təşkil edir. Qubadlı rayonunun Xanlıq yaşayış məntəqəsindən ayrılan və yolu Qubadlı şəhəri ilə əlaqələndirən 14 km-lik hissəsi ilə birlikdə yolun ümumi uzunluğu 70.4 km təşkil edir. Xudafərin-Qubadlı-Laçın avtomobil yolu 4 hərəkət zolaqlı olmaqla birinci texniki dərəcəyə uyğun inşa olunur. Yolun layihə üzrə hərəkət hissəsinin eni 16,5 metr təşkil edir. Avtomobil yolunun tikintisi ilə bərabər yolun müxtəlif hissələrində körpü və digər nəqliyyat infrastruktur obyektlərinin tikintisi aparılır. Zəngilan, Qubadlı və Laçın rayonlarının ərazisindən keçən avtomobil yolu Qubadlı və Laçın şəhərləri də daxil olmaqla, sözügedən rayonların 30-dan artıq yaşayış məntəqəsini əhatə edir. Yolun tikintisi ilə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasına və bölgə əhalisinin rahat nəqliyyat infrastrukturundan istifadəsinə imkan yaranacaq.

Yolda tikinti işlərinin 2023-cü il ərzində yekunlaşdırılması planlaşdırılır (83).

Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolu

2021-ci il oktyabrın 26-da Prezident İlham Əliyev və qardaş Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən təməli qoyulan Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun (Zəngəzur dəhlizi) uzunluğu 123.6 km təşkil edir. Avtomobil yolu öz başlanğıcını Füzulinin Əhmədbəyli kəndindən götürməklə layihələndirilib və I texniki dərəcəyə uyğun inşa edilir. Yolun ilk

77,5 kilometrlik hissəsinin 6, qalan 46,1 kilometrlik hissəsinin isə 4 hərəkət zolaqlı olması nəzərdə tutulub. Hərəkət zolaqlarına uyğun yol yatağının eni müvafiq olaraq 29,5 metr və 21,5 metr təşkil edir. Yol boyunca layihə çərçivəsində zəruri yerlərdə ortalama ümumi uzunluğu 6 kilometr təşkil edən 3 avtomobil tunelinin inşası nəzərdə tutulur. Uzunluğu 1020 metr təşkil edən birinci tunel üzrə artıq qazma işləri yekunlaşıb və beton işləri icra olunur. Uzunluqları 1822 m, 3170 m təşkil edən ikinci və üçüncü tunel üzrə isə qazma və beton işləri davam etdirilir. Yolun Zəngəzur dəhlizi ilə birgə Cənubi Qafqaz regionunda tam inteqrasiya edilmiş nəqliyyat infrastrukturunun qurulmasında əhəmiyyəti böyükdür.

Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolunun (Zəngəzur dəhlizi) 2024-cü ildə başa çatdırılması planlaşdırılır (84).

Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut avtomobil yolu

Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut avtomobil yolunun təməli 2021-ci il martın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın işğaldan azad edilmiş Füzuli və Xocavənd rayonlarına səfəri zamanı qoyulmuşdur. Yol öz başlanğıcını Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolunun Cəbrayıl rayonu Şükürbəyli kəndindən keçən hissəsindən götürməklə Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsinə qədər uzanır. Yolun uzunluğu 39,7 kilometrdir. Yol 4 hərəkət zolaqlı olmaqla I texniki dərəcəyə uyğun inşa edilir. İnşa edilən yolun hərəkət hissəsi 14 metr təşkil edir. Yol-nəqliyyat infrastruktur obyektləri olaraq Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut avtomobil yolunun 2, 19, 20, 27, 31 və 39-cu kilometrlik hissələrində 6 avtomobil körpüsünün inşası aparılır ki, bu körpülərdən biri də Hacıqabul-Mincivan-

Zəngəzur dəhlizi magistral avtomobil yolu ilə kəsişmədə inşa edilir. Bununla da sözügedən avtomobil yolundan magistral yola rahat giriş-çıxış təmin olunacaq. Artıq 2,19, 20 və 39-cu km-də inşa olunan körpülərin tikintisi yekunlaşıb. Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut avtomobil yolu işğaldan azad edilmiş Xocavənd, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının ərazisindən keçir. Avtomobil yolu Hadrut qəsəbəsi və Cəbrayıl şəhəri də daxil olmaqla sözügedən rayonların 20-yə yaxın yaşayış məntəqəsini əhatə edəcək.

Yolun tikintisinin 2023-cü il ərzində yekunlaşdırılması nəzərdə tutulur (85).

Füzuli-Hadrut avtomobil yolu

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi regionlarının inkişafında mühüm rol oynayacaq nəqliyyat infrastruktur layihələrindən biri də Füzuli-Hadrut avtomobil yoludur. Bu avtomobil yolunun da təməli 2021-ci il martın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın işğaldan azad edilmiş Füzuli və Xocavənd rayonlarına səfəri zamanı qoyulmuşdur. Avtomobil yolunun uzunluğu 12 kilometrdir. I texniki dərəcəyə uyğun inşa edilən yol başlanğıcını “Zəfər Yolu”ndan götürür və yeni inşa edilən Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut avtomobil yoluna birləşir. Avtomobil yolu 4 hərəkət zolaqlıdır. Hərəkət zolaqlarına uyğun yol yatağının eni 21 metr, yolun hərəkət hissəsinin eni isə 14 metr təşkil edir. Füzuli-Hadrut avtomobil yolunda torpaq yatağının inşası ilə yanaşı, yolboyu atmosfer sularının ötürülməsini təmin etmək məqsədilə müxtəlif diametrlərə malik suötürücü boruların, həmçinin dərə sularının ötürülməsi üçün 1 dördbucaqlı su keçidinin tikintisi yekunlaşmaq üzrədir. Bundan başqa, yolun 6,7 kilometrində, “Qarğabazarı” adlanan ərazidən keçən

hissəsində iki aşırımlı avtomobil körpüsünün tikintisi aparılır. Füzuli-Hadrut avtomobil yolu işğaldan azad edilmiş Füzuli və Xocavənd rayonlarının ərazisindən keçir.

Hazırda Füzuli-Hadrut avtomobil yolunun tikintisi son mərhələ üzrə davam etdirilir.

Kəlbəcər–Laçın avtomobil yolu

Avtomobil yolunun uzunluğu 76,3 km təşkil edir. Avtomobil yolunun I-II-III texniki dərəcəyə uyğun olaraq, 2-3-4 hərəkət zolaqlı olmaqla tikintisi həyata keçirilir. Avtomobil yolu üzərində bir çox infrastruktur obyektlərinin, o cümlədən altkeçidlərin, tunellərin tikintisi də aparılır. Yolda tikilən tunellərin ümumi uzunluğu 7596,5 metr təşkil edəcək. Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolu başlanğıcını Kəlbəcər

rayonunun Qamışlı kəndindən götürməklə işğaldan azad edilmiş Laçın rayonunun ərazisindən keçir. Yeni yol bu rayonların bir çox yaşayış məntəqələri ilə yanaşı, rayon mərkəzinə və yenicə inşasına başlanılmış Laçın Beynəlxalq Hava Limanına qədər rahat gediş-gəlişi təmin edəcək.

Avtomobil yolunda tikinti işlərinin 2025-ci ildə yekunlaşdırılması nəzərdə tutulur (88).

Şəkil 4. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur: Əsas avtomagistral yollar

Ağdam-Füzuli avtomobil yolu

İşğaldan azad edilmiş torpaqların iqtisadi bərpasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən nəqliyyat yollarından biri də Ağdam-Füzuli avtomobil yoludur. Yolun təməli Prezident İlham Əliyev və Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın 2021-ci il oktyabrın 17-də Füzuli rayonuna səfəri zamanı qoyulmuşdur. Avtomobil yolunun uzunluğu 64.8 km, hərəkət hissəsinin eni 15 metr təşkil edəcək.

Yol 4 hərəkət zolaqlı olaraq inşa edilir və yol yatağının eni 26.5 metr təşkil edir. Yol boyunca layihəyə uyğun suların ötürülməsini təmin etmək məqsədilə müxtəlif ölçülü suötürücü borular, su keçidləri, həmçinin zəruri yerlərdə yeraltı keçidlər və yol üzərində yeni avtomobil körpülərinin tikintisi aparılır. Belə ki, yolun 0.2, 5.7, 37 və 63-cü kilometrlik hissələrində avtomobil körpülərinin inşası davam etdirilir. Bərdə-Ağdam avtomobil yolunun davamı olan Ağdam-Füzuli avtomobil yolu Ağdam, Ağcabədi, Füzuli rayonlarının ərazisindən keçir. Yolun inşası nəticəsində qeyd edilən rayon sakinlərinin rahat gediş-gəlişinin təmin olunmasına imkan yaranacaq, eləcə də, yol iqtisadi əlaqələrin bərpasına imkan yaradacaq (89).

Laçın şəhərindən yan keçən yeni avtomobil yolu

Laçın şəhərindən yan keçən yeni avtomobil yolunun uzunluğu 32 km təşkil edir. Avtomobil yolunun tikintisinə 2021-ci ilin iyul ayında başlanılıb. Yoxuşlarda 3, digər hissələrdə 2 hərəkət zolaqlı olan yolun layihə üzrə hərəkət hissəsinin eni 7-10.5 metr, torpaq yatağının eni 12-15 metr, çiyin hissələrin eni isə 2x2.5 (5 m) metr təşkil edir. Avtomobil yolunun tikintisi zamanı 7.3 milyon kub metr həcmində qazma-tökmə işləri, 1.3 milyon kub metr həcmində qaya partlatma işləri yerinə yetirilib, yeni yol yatağı və yol əsası inşa edilib. Yolun 22-ci kilometrində uzunluğu 149.5 metr, eni 13.5 metr olan 4 aşırımlı körpünün tikintisi həyata keçirilmişdir.

*Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolu
Mənbə: www.azertag.az*

Ağalı kəndi Dövlət Xidmətləri Mərkəzi
Mənbə: www.president.az

Rabitə və informasiya təminatı

Nəqliyyat sektoru kimi postkonflikt bərpa-quruculuq işlərində eləcə də, region sakinlərinin böyük qayıdışının təmin olunmasında rabitə və informasiya sektoru üzrə göstərilən xidmətlərin rolu böyükdür. Bu amillər nəzərə alınaraq, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının iqtisadi bərpası və integrasiyasının təmin edilməsi üçün görülən işlərin əsas istiqamətlərindən biri kimi rabitə-informasiya təminatına xüsusi diqqət ayrılır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə inşa edilmiş ilk yaşayış məntəqələrindən olan Ağalı kəndi ağıllı kənd konsepsiyası

əsasında qurulmuşdur və sakinlərinə bir çox sahələr üzrə “ağıllı həllər” təklif edir. Layihə çərçivəsində ağıllı kənddə Dövlət Xidmətləri Mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəzdə bir çox dövlət qurumları üzrə təklif edilən xidmətlər tam elektronlaşdırılmış qaydada kənd sakinlərinə təklif olunacaq. "Ağıllı kənd"də Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinə məxsus “Azərpoçt” MMC-nin şöbəsi, Prezident yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin “ASAN xidmət” mərkəzi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dayanıqlıq və Operativ Sosial Təminat (DOST) Agentliyinin "DOST Mərkəzi", İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin (KOBİA) bölməsi - KOB Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Dövlət Xidmətləri Mərkəzində digər fəaliyyətlərdən tam fərqli formatda “ASAN xidmət” mərkəzi fəaliyyət göstərir. Belə ki, ağıllı kənddə fəaliyyət göstərən “ASAN xidmət” mərkəzi üzrə xidmətlər tam

elektron qaydada sakinlərə təqdim olunur. Mərkəzdə Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin (KOBİA) kiçik və orta biznesə yönəlik xidmətləri həyata keçirən xidmət pəncərəsi fəaliyyət göstərir. Mərkəz vasitəsilə vətəndaş birbaşa videobağlantı ilə "DOST" mərkəzlərinin sosial agentinə müraciət edir və müraciəti yerində həll olunur. Ümumilikdə, bu mərkəzlərdə kənd sakinlərinə sosial təminat və məşğulluq sahəsində 100-dən çox xidmət onlayn formada göstərilir. Xidmətlər Mərkəzində fəaliyyətə başlayan Zəngilan poçt filialının Ağalı poçt şöbəsi vasitəsilə vətəndaşlar poçt göndərişlərini rahatlıqla yollaya və qəbul edə bilirlər. Eyni zamanda, kommunal, mobil, rabitə və bir sıra digər xidmətlər üzrə ödəniş etmək mümkündür. AZ6401 indeksli poçt şöbəsində vətəndaşlar rahatlıqla bütün iş saatlarında valyuta mübadiləsi əməliyyatlarını həyata keçirirlər.

Ağıllı kənddə istismar xərclərinin azalmasına, yaşayış səviyyəsinin isə yüksəldilməsinə xidmət edən bir çox həllər

tətbiq olunur. Əsas məsələ yüksək sürətli internetdir. Ağalı kəndindəki internetin sürəti ölkə üzrə orta sürətdən dəfələrlə artıqdır. Ağıllı kəndin qurulmasında ən müasir rabitə və informasiya sistemlərindən istifadə olunur. Küçələrin "ağıllı" işıqlandırılması, isti və soyuqadavamlı ekoloji evlərin inşası, məişət tullantılarının idarə olunması, günəş panellərinin quraşdırılması, bioqaz enerjisindən istifadə kimi amillər "ağıllı həllər" konsepsiyasının tərkib hissələridir.

"Ağıllı kənd" in komponentlərindən biri "Teletibb"dir: Bu, həkimlərlə pasiyentlər arasında müasir texnologiyalarla məsafədən konsultasiyaların aparılmasıdır. Kənddə "Teletibb" xidmətləri müasir proqram təminatı və rəqəmsal avadanlıqla təhciz olunmuş "Tibbi terminal" vasitəsilə təşkil edilir. Bu terminaldakı avadanlıqlar

*Zəngilan rayonu, Ağalı kəndi
Mənbə: www.president.az*

Zəngilan rayonu, Ağalı kəndi
Mənbə: www.president.az

vasitəsilə müxtəlif müayinələr aparılır: məsələn, qanın arterial təzyiqi, ürək ritmi və qanın oksigen təchizatı, eyni zamanda qanda triqleseri və şəkəri ölçmək, steaskopla ürək və ağciyəri dinləmək, elektro kardioskopla ürəyin elektron siqnallarını ölçmək olur. Universal video optik otto-oftalmodermatoskopla qulaq boşluğunun, dəri örtüyünün və göz bəbəyinin görüntüsü əldə edilir. Bu elektron tibb cihazlarından toplanan məlumat xüsusi planşetlə elektron platformaya ötürülür. “Teletibb” səhiyyə xidmətlərindən istifadə edilməsində zaman və məkan məhdudiyyətini aradan qaldırır. Belə ki, bu xidmət vasitəsilə Ağalı kəndinin sakinləri kəndi tərk etmədən ölkəmizin ən yaxşı həkimlərinin məsləhət və müalicəsini ala bilirlər. Belə ki, sakinlərə “Salam Doktor” platforması üzərindən tibb sektorunda ən qabaqcıl azərbaycanlı həkimlər xidmət göstərir.

Ağalı kəndində təhsil fəaliyyətinin planlaşdırılması, həyata keçirilməsi və idarə edilməsi üçün “Elektron təhsil” sistemi hazırlanıb: “Bu sistem məktəbdə təhsilin distant və ənənəvi formada təşkili, video-dərslərin keçirilməsi, bilik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, valideynlə müəllim heyətinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması üçün geniş imkanlara malikdir. Məktəbin sinif otaqları ağıllı lövhələrlə təmin edilib. Bu monitor-lövhələr xüsusi texnoloji imkanlara malik olmaqla tədris prosesini məsafədən və elektron qaydada təşkil etməyə imkan verir. “Elektron təhsil” sisteminə inteqrasiya edilmiş bu lövhələr valideynlərə dərs prosesini izləməyə,

müəllimlərə məsafədən tədrisi həyata keçirməyə şərait yaradır. Lövhələr xüsusi səsə həssas kamera sistemi ilə təchiz olunmuşdur. Bu da görüntünün sinifdə danışan şəxsə fokuslanmasını təmin etməklə dərş prosesinin təşkilinə fayda verir. Kənddə şagirdlər həmçinin, ölkədə ən qabaqcıl təhsil müəssisələrindən hesab olunan Heydər Əliyev adına Müasir Təhsil Kompleksinin potensialından faydalanırlar.

Rabitə və informasiya sektorunun bərpası məqsədilə atılan addımlardan biri də Audiovizual Şura tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionlarına yeni televiziya yayım kanallarının ayrılmasıdır. Şura tərəfindən aşağıda qeyd olunan radio-televiziya yayım stansiyalarından (RTYS) göstərilən maksimal şüalanma gücü nəzərə alınmaqla televiziya yayım kanalları ayrılıb:

- Xocavənd rayonu ərazisində yerləşən "Şahyeri" RTYS-dan 47-ci TV yayım kanalı (maksimal şüalanma gücü 40 dBVt olmaqla);
- Zəngilan rayonu ərazisində yerləşən "Mincivan" avtomatik RTYS-dan 43-cü TV yayım kanalı (maksimal şüalanma gücü 28 dBVt olmaqla);
- Qubadlı rayonu ərazisində yerləşən "Xanlıq" avtomatik RTYS-dan 26-cı TV kanalı (maksimal şüalanma gücü 28 dBVt olmaqla);
- Qubadlı rayonu ərazisində yerləşən "Balasoltanlı" RTYS-dan 43-cü TV kanalı (maksimal şüalanma gücü 28 dBVt olmaqla);
- Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən "Kəlbəcər" avtomatik RTYS-dan 23-cü TV kanalı (maksimal şüalanma gücü 28 dBVt olmaqla).

Siyahıda qeyd olunan radio-televiziya yayım stansiyalarından ayrılmış TV yayım kanallarından yayım həyata keçirəcək ümumölkə və regional (Şərqi Zəngəzur və Qarabağ bölgələri üzrə) yerüstü televiziya yayımçıları həmin radiotezliklərdən istifadə

üzrə Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin Dövlət Radiotezliklər İdarəsi ilə, yayımın həyata keçirilməsi xidməti üzrə isə Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinin "Radio Televiziya Yayımı və Peyk Rabitəsi" İstehsalat Birliyi ("Teleradio") ilə müvafiq müqavilələr bağlayıb bu barədə Şuraya məlumat verməlidirlər.

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN GEOSTRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

5

Konseptual çərçivə: Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi vəziyyət

Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionu ölkələri öz coğrafi mövqelərinə görə əsasən dənizə çıxışı olmayan ölkələrdir. Bu reallıq regionda yerləşən ölkələrin regional bağlantısının qarşılıqlı şəkildə inkişaf etməsinə uyğun şərait yaradır. Regional inteqrasiya və əməkdaşlığı qarşıya məqsəd kimi qoymuş bu dövlətlər bir sıra təşəbbüslərlə, o cümlədən regional əməkdaşlıq formatları, müxtəlif institusional çərçivələr, inkişaf planları və s. anlaşmalarla iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsinə nail olmuşlar. Bu cür institusional və əməliyyat çərçivələrindən biri regionda iqtisadi dəhlizləri inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Multimodal bağlantı dəhlizlərinin qurulması regionda artan ticarət əlaqələrinə və gələcək əməkdaşlığa təkanverici qüvvədir.

Tarixən Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz Avropa ilə Asiya arasında iqtisadi əlaqələrin qurulmasında və möhkəmlənməsində mühüm rol

oynamışdır. Bunun başlıca səbəblərindən biri İpək Yolu konsepsiyasına əsasən bu bölgədən keçən ticarət yollarının əlverişli olmasıdır. Tarixi kökə malik olan və ticarət əlaqələrində əhəmiyyətini sübut edən İpək Yolu hər zaman bir çox ticarət münasibətlərinin mərkəzi nöqtəsi olmuşdur. Bu gün də bu trayektoriya öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır və Şərqi - Qərbi, Şimal - Cənub arasında ticarət əlaqələrinə mühüm töhfə verir. Pradhan (2017) Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqazın Qərbi və Şərqlə təhlükəsiz və davamlı iqtisadi əlaqələrin qurulmasında əsas rol oynamasının bir sıra səbəblərini təqdim edir. Belə ki, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz Çindən Avropaya istiqamətlənən tranzit marşrutudur. Həmçinin region ölkələrində neft, qaz, pambıq, uran və s. kimi zəngin təbii sərvətlərin mövcudluğu ticarət sövdələşmələrinin artmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində iqtisadi əlaqələri dərinləşdirir və regionu ticarət mərkəzinə çevirir. Məhz bu cür iqtisadi maraqların olmasının nəticəsidir ki, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz Şərqi və Qərbi iqtisadi əlaqələri, Cənub və Şimal ticarət əlaqələri üçün tranzit marşrutu rolunu oynayır.

İlkin olaraq münaqişə zamanı və münaqişədən sonrakı dövrdə münaqişədən zərər çəkmiş əhalinin rifahının saxlanması və daha da yaxşılaşdırılması dünya dövlətlərinin və inkişaf qurumlarının prioritet sahələrindən biridir (91). Beləliklə, bu gün infrastruktur

layihələrinin tətbiqi sülh qurucularının, adətən, siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün hədəf seçdikləri əsas komponentlərdəndir (92).

Ümumiyyətlə, sülh quruculuğu münaqişələrin qarşısını alan, azaldan və dəyişdirən, davamlı sülh və inkişafı təşviq edən institusional quruluşlar, münasibətlər və münasibətləri inkişaf etdirən bir sıra təşəbbüslərə, strategiya və fəaliyyətlərə əsaslanır (16). Həmçinin, ekspertlər belə qənaətə gəlirlər ki, infrastruktur layihələrinin icrası münaqişə vəziyyətində olan tərəfləri bir araya gətirməyin ən münasib yoludur. Lakin müxtəlif insanların sülh quruculuğu və iqtisadi inteqrasiya məsələlərini müxtəlif mənalarda anlamaları da mümkün haldır (92).

Bir sıra çətinliklərin olmasına baxmayaraq, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan tərəfindən Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı verilən rəsmi bəyanatlar onu göstərir ki, bu layihə regional inteqrasiya və sülh quruculuğu kontekstində təqdim olunmuş ən optimal, pragmatik imkanlardan biri kimi nəzərdən keçirilir.

Yeni geosiyasi vəziyyət və münaqişədən sonrakı dövrün tələbləri regional iqtisadi inteqrasiyanı Cənubi Qafqazda həyati zərurətə çevirir. Şübhəsiz ki, səmərəli əməkdaşlıq nəticə etibarilə regionda dayanıqlı sülhə və təhlükəsiz birgəyaşayışa gətirib çıxara bilər. Pragmatik olmaq və sülhün dayanıqlı həll yollarını tapmaq üçün Ermənistanın, heç şübhəsiz, sülh sazişini bağlaması və onun şərtlərinə riayət etməsi zəruridir. Regionda dayanıqlı sülhün açarı ölkələrin suverenliyi və ərazi bütövlüyü prinsiplərinə əsaslanan sülh sazişidir.

Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunda iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsi ilə artan əməkdaşlıq və iqtisadi əlaqələr daha da möhkəmlənmişdir. Bu regionlarda daha yaxşı infrastrukturun və iqtisadi əlaqələrin

inkişafına nail olmağın əsas məqsədlərindən biri nəqliyyatla və nəqliyyat əlaqəsi üçün əsas element olan dəmir yolları, aviasiya, logistik infrastrukturun inkişafı ilə bağlıdır (141, s.12). Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionuna diqqətin artması ilə əlaqədar nəqliyyat dəhlizlərinin əhəmiyyəti də artmış olur. Qərblə Şərqi, Şimalda Cənubu birləşdirən nəqliyyat dəhlizlərindən biri də Azərbaycandan keçən Zəngəzur dəhlizi hesab olunur.

2020-ci il noyabrın 10-da Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında imzalanmış üçtərəfli bəyanat Cənubi Qafqaz regionunda nəqliyyat kommunikasiyalarının qurulmasına imkan yaratmışdır. Bu sənəd özü-özlüyündə mühüm xarakter daşıyır. Buna görə də bir çox alimlər, siyasətçilər, iqtisadçılar bunu bir fürsət kimi nəzərdən dəyərləndirirlər. Məsələn, Münaqişələrin Qarşısının Alınması və Erkən Xəbərdarlıq Mərkəzinin direktoru İulian Çifu (Rumıniya) deyir:

“Düşünürəm ki, Azərbaycan və Ermənistan arasında davam edən dialoq, Ermənistana Azərbaycan və Türkiyə ilə hazırda qapalı sərhədlərini gələcəkdə açmaqla bölgəyə daxil olaraq yenidən inteqrasiya olunmağa imkan verəcək nəqliyyat və ticarət dəhlizinin inkişaf etdirilməsi kimi əlavə dəyər təklifi ümumilikdə bölgə üçün ən yaxşı perspektivlər vəd edir (142).

Bununla əlaqədar Zəngəzur dəhlizi adlanan tarixi dəhlizin bərpası üçün dərhal inkişaf layihələrinə başlanılıb. Bağirovun fikrincə, “Dəhlizin uzunluğu o qədər də böyük olmasa da və global xəritədə böyük bir ərazini əhatə etməsə də, böyük geosiyasi əhəmiyyətə malikdir və regionun ötən onilliklər ərzində inkişaf etmiş nəqliyyat kommunikasiya arxitekturasına mühüm təsir göstərəcəkdir” (143, s.1). Nəticə etibarilə, region ölkələri üçün böyük geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik olan

bu dəhlizin Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionuna təsirini təhlil etməyə böyük ehtiyac var. Bundan əlavə, Zəngəzur dəhlizi bu regionların ticarət marşrutlarının şaxələndirilməsinə əlavə imkan yaradır. Zəngəzur dəhlizi həm də Qərb və Şərq, Şimal və Cənub arasında əlaqəni daha da gücləndirir.

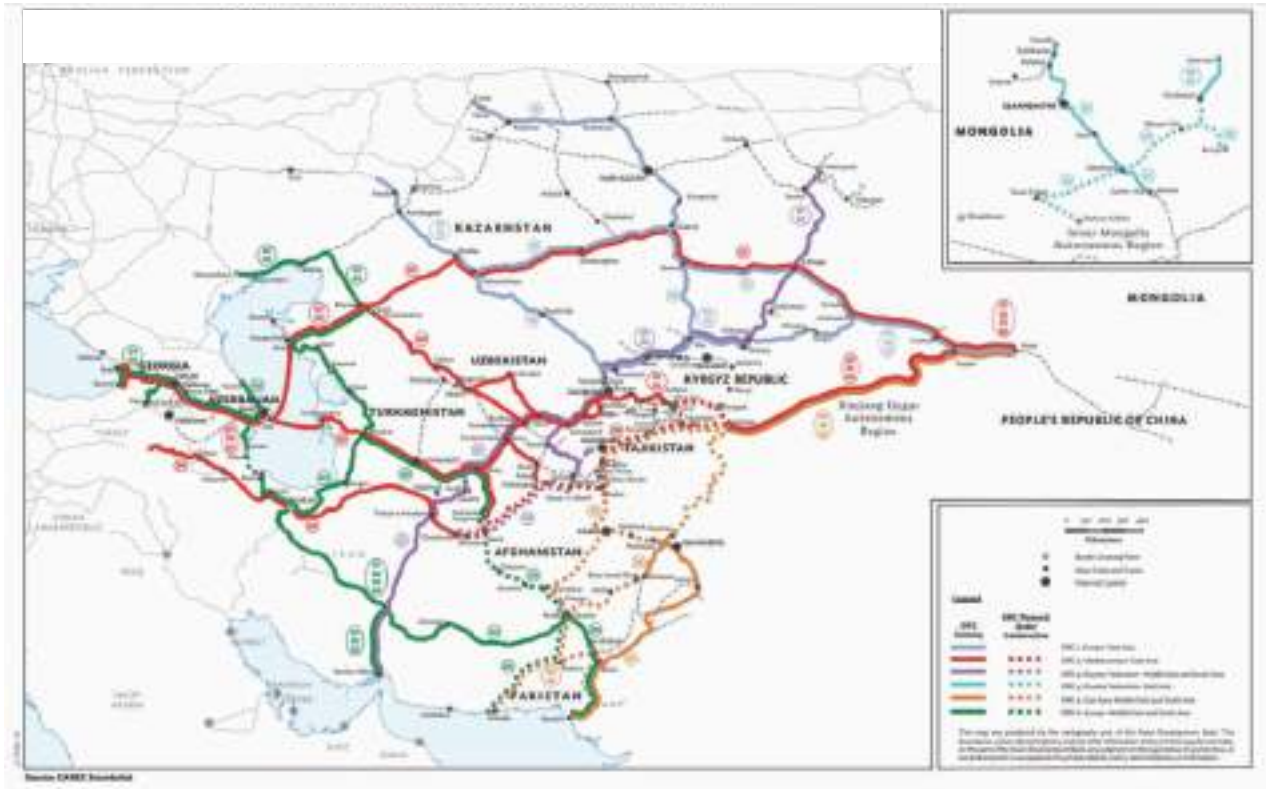
Tarixən Cənubi Qafqaz Avropa ilə Asiya arasında iqtisadi əlaqələrin qurulmasında və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya arasında 2020-ci il noyabrın 10-da imzalanan üçtərəfli bəyanat Cənubi Qafqaz regionunda yeni geosiyasi və geoiqtisadi imkanlara zəmin yaradıb. Həmçinin, üçtərəfli razılaşma sayəsində Azərbaycan, Türkiyə və Ermənistan arasında münasibətlərin normallaşması və regionda iqtisadi əməkdaşlıq potensialının artması müzakirə mövzusunda çevrilmişdir. Belə ki, Ermənistanın işğal siyasəti səbəbindən bu ölkənin Türkiyə ilə sərhədləri 1993-cü ildən bağlıdır. Münaqişədən sonrakı dövrdə isə Türkiyə-Ermənistan iqtisadi əlaqələrinin canlanması üçün yeni və real fürsət yaranıb. Ona görə də son dekadada baş verən proseslər göstərir ki, yeni imkanlar yaratmaqla transsərhəd iqtisadi və ticari əməkdaşlığın qurulması və genişləndirilməsində bütün region ölkələrinin qarşılıqlı marağı var. Belə ki, regionda davamlı sülh üçün regional sosial-iqtisadi uzlaşma və əməkdaşlıq proqramlarının təşviq edilməsi mühümdür.

Zəngəzur dəhlizi: Avrasiya regionuna potensial təsirlər

Meqa transregional layihələr iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsində çox mühüm rol oynayaraq istehsalçı, tranzit və istehlakçı ölkələr arasında güclü integrativ əlaqələrin qurulmasına mühüm təkan verir. Aydın ki, Zəngəzur dəhlizi və oxşar layihələr geniş arteriyaya malik nəhəng dəhlizlərin formalaşmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində Şərqlə Qərbi birləşdirmək baxımından xüsusi strateji əhəmiyyətə malikdir. Beləliklə, beynəlxalq hüquqi, iqtisadi, mədəni əlaqələri və qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirməklə Zəngəzur dəhlizi kimi layihələr regional əməkdaşlıq və təhlükəsizlik üçün yeni imkanlar gətirəcək. Bu layihələrin əhəmiyyəti və regiona gətirə biləcəyi üstünlüklər hər kəsə fayda verə biləcək yeni geoiqtisadi vəziyyət yaradır. Mərkəzi Asiya, Cənubi Qafqaz və qonşu regiondakı ölkələr Azərbaycanın liderliyi ilə əldə edilən yeni geoiqtisadi vəziyyət nəticəsində inkişaf etmiş Avropa ölkələri vasitəsilə texnoloji yeniliklərə çıxış əldə edəcək və iqtisadi səmərəliliyi artıracaqdır. Bunun qarşılığında isə, Avropa ölkələri yeni iqtisadi tərəfdaşlar və təhlükəsiz nəqliyyat kanalları əldə etmək baxımından üstünlüklərdən faydalanacaqlar.

Əlavə olaraq, Zəngəzur dəhlizinin reallaşması Çin tərəfindən təşəbbüs edilmiş “Bir kəmə, bir yol” (BRI) layihəsinə töhfə verəcək və Mərkəzi Asiya da daxil olmaqla region ölkələrinin BRI layihəsinin nəqliyyat və logistika dəhlizinə çevrilməsində rol oynayacaq. Belə ki, Zəngəzur dəhlizi Şərq-Qərb marşrutu üzrə şaxələndirmə imkanlarını artırır. Ona görə də Cənub-Şərqi və Mərkəzi Asiya ölkələri, eləcə də Avropa İttifaqı Zəngəzur dəhlizinin həyata keçirilməsində maraqlı tərəflərdir.

Şəkil 5. Mərkəzi Asiya Regional İqtisadi Əməkdaşlıq (CAREC) Proqramının Dəmiryolu Koridorları

Mənbə: (126)

Mərkəzi Asiya Regional İqtisadi Əməkdaşlıq (CAREC) proqramı, Mərkəzi Asiya, Cənubi Qafqaz və digər qonşu region ölkələrində regional iqtisadi əməkdaşlığın inkişafını sürətləndirməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur. Hazırda regionda əlaqəni artırmaq üçün nəzərdə tutulmuş 6 CAREC dəhlizi mövcuddur. İlkin olaraq, 1-ci CAREC dəhlizi Mərkəzi Asiya regionunda iqtisadi əməkdaşlığı artırmaq və Şərqi Asiya ilə Avropanı birləşdirməyə yönəlib. Bunun üçün multimodal əlaqə ilə Rusiya, Çin Xalq Respublikası, Qazaxıstan və Qırğızıstandan keçən üç marşrut mövcuddur. Asiya İnkişaf Bankının (AİB) 2017-ci ildəki məlumatlarına əsasən, CAREC dəhlizləri üçün nəqliyyat, ticarət və enerji sahələrində 30 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulub.

Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi planı bir çox meqainfrastruktur

layihələrini əhatə edir. Onlardan biri də İran və Azərbaycan ərazisindən keçir. Bu plana əsasən, Azərbaycan tərəfi Azərbaycanın Astara rayonundan İranın Astara regionuna qədər olan 8.3 km uzunluğunda dəmiryolu xəttini tamamlayıb. Belə ki, 2018-ci ildə Rusiyadan İrana kimi Azərbaycan üzərindən bu dəmiryolu ilə test sürüşü uğurla baş tutmuşdur. Həmçinin, Qəzvin-Rəşt-Astara dəmir yolu layihəsi də Astara-Astara dəmir yolunun birləşməsində mühüm rol oynayan Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizinin bir hissəsidir.

Regionda mövcud olan və planlaşdırılan nəqliyyat dəhlizi layihələrinə nəzər yetirdikdə, Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyətini artırmaq və region ölkələri üçün böyük iqtisadi təsir yarada biləcək bir sıra digər avtomobil və dəmir yolu əlaqələrini

Şəkil 6. Azərbaycan-İran dəmiryolu xətləri

Mənbə: İİTKM tərəfindən hazırlanıb

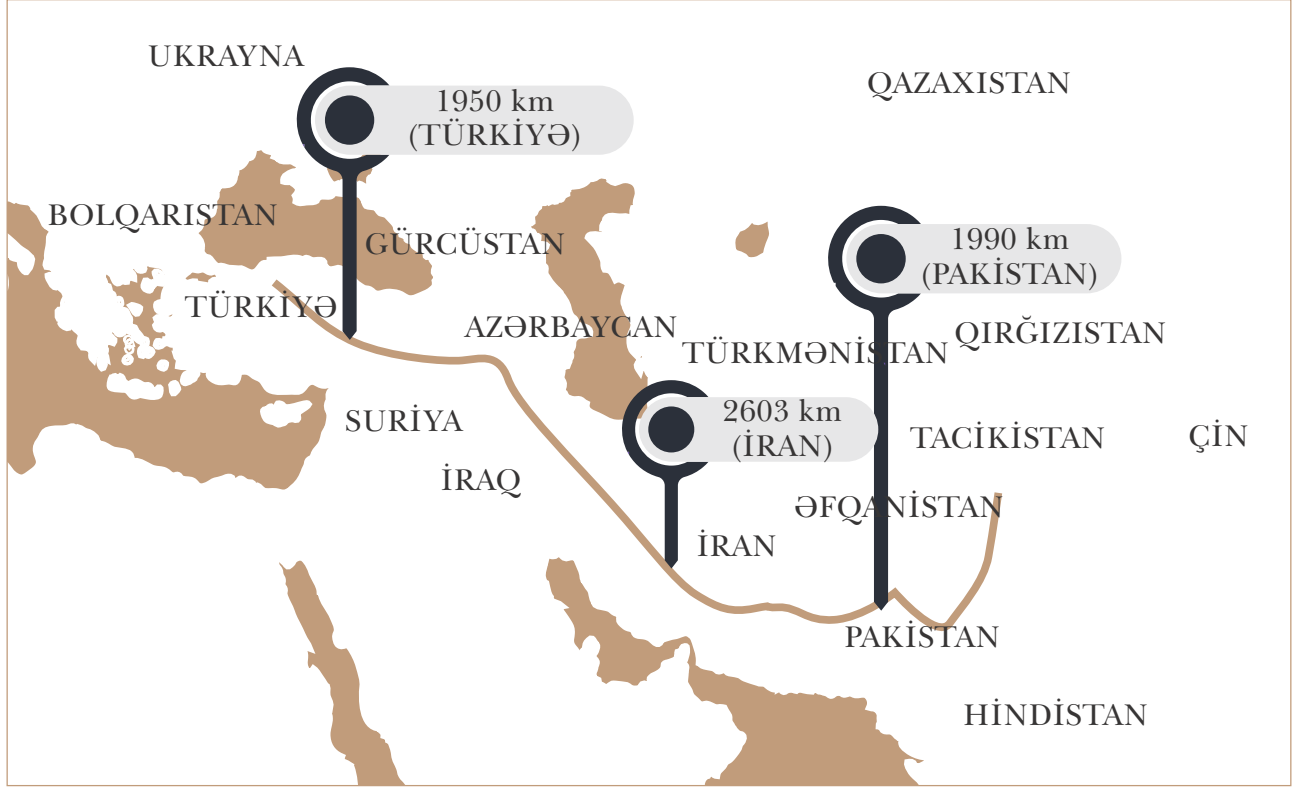
görmək mümkündür. Nəqliyyat və logistika sahəsində aparıcı rola malik olan ölkələrin liderləri Zəngəzur dəhlizinin vacibliyinə toxunurlar. Məsələn, Türkiyə Respublikasının Prezidenti cənab R.T. Ərdoğan öz çıxışında bəyan edib ki, “Zəngəzur dəhlizi bütün region üçün əhəmiyyətli olacaq. Orada çəkilən avtomobil və dəmir yolları regionun bütün ölkələri üçün ticarət və iqtisadi imkanlar yaradacaq” (144). Əlavə olaraq, mövcud marşrutların şaxələndirilməsi və nəqliyyat dəhlizlərinə yeni arteriyaların əlavə edilməsi ticarətdə riskləri azalda bilər. Buna misal kimi İstanbul-Tehran-İslamabad (İTİ) layihəsini göstərmək olar. Belə ki, İTİ layihəsi Zəngəzur dəhlizinə daha bir potensial marşrut və əlaqə imkanı qismində də qiymətləndirilə bilər. İTİ, ticarət sövdələşmələrini gücləndirə və region ölkələri üçün investisiyaları cəlb edə biləcək

mübahisəli dəmir yolu marşrutlarından biridir. Daşıma marşrutunun güclü tərəfləri ondan ibarətdir ki, hər iki tərəfdən daşıma cəmi 14 gün çəkir. Türkiyədə 1850 km, İranda 2603 km və Pakistanda 1990 km uzunluğunda dəmir yolundan ibarət xəttin mövcudluğu İstanbul-Tehran-İslamabad marşrutunu tamamlayır. Aydın ki, yüklərin bu marşrutla 14 gün ərzində daşınması dəmir yolu daşımalarının digər alternativ yollarla müqayisədə rəqabət üstünlüyünü artırır.

ÇXR regionda bir çox layihələrin həyata keçirilməsində təşəbbüskar rol oynayır. Buna misal olaraq, azad ticarət sazişləri sayəsində ÇXR-in İran və Pakistanda həyata keçirdiyi investisiya layihələri Çinin “Bir kəmə, bir yol” layihəsi təşəbbüsünün əhəmiyyətini artırır. Bütün siyasi diskursları bir kənara qoysaq,

multimodal dəhliz kimi İTİ layihəsinin iqtisadi faydası region ölkələrinin ticarət potensialını gücləndirir. Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin İTİ ilə potensial əlaqəsi Zəngəzur Dəhlizinin də bu arteriyanın əsas hissəsinə çevrilməsinə səbəb olacaq.

Şəkil 7. İstanbul-Tehran-İslamabad layihəsi

Mənbə: İITKM tərəfindən hazırlanıb

Orta Dəhliz üçün mümkün əlverişli təsirlər

Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu və ya Orta Dəhliz, Cənub-Şərqi Asiyadan başlayaraq Şərqlə Qərbi, Qazaxıstandan keçməklə Çini, Xəzər dənizini, Azərbaycanı, Gürcüstanı və nəhayət, Avropanı birləşdirir. Bu dəhlizin məqsədi tarixi İpək Yolunun istiqamətləri əsasında ticarət əlaqələrini artırmaqdır. Müvafiq olaraq, Orta Dəhliz əsasən keçdiyi ölkələr üçün əməkdaşlığı və ticarət əlaqələrini artıran avtomobil və dəmir yolu daşıma nəqliyyatı hesab edilir. Orta Dəhliz Türkiyə, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyaya Çin-Avropa ticarət əlaqələrindən pay almağa imkan yaradan əlverişli və effektiv nəqliyyat marşrutudur.

Bu bir faktır ki, Türkiyə və Qazaxıstan da daxil olmaqla Mərkəzi Asiya ölkələri bu dəhlizə həvəslə yanaşırlar (145; 146). Mərkəzi Asiyada, Cənubi Qafqazda və qonşu regionlarda digər dəhlizlərlə əlaqənin artması region ölkələrinin Orta Dəhlizə inteqrasiya prosesini sürətləndirir və əsas ticarət əlaqələrinin bu dəhliz vasitəsilə həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Əlavə olaraq, Kenderdine və Bucsky tərəfindən hazırlanan AİB hesabatına əsasən, Aİ və Orta Dəhliz ölkələri 2018-ci ildə 120 milyon tondan çox yükdaşıma həyata keçiriblər. Bu yüklərin 2.2 milyon tonu dəmir yolu ilə daşınıb. Orta Dəhliz üçün dəmir yolu nəqliyyatı potensialının 80 milyon tondan artıq olduğu iddia edilir. Kenderdine və Bucsky (147), region ölkələri arasında artan əlaqənin Orta Dəhlizin rəqabət üstünlüyünü artıracağını

bəyan edir. Orta Dəhliz vasitəsilə yeni iqtisadiyyatların mövcud ticarət əlaqələrinə qoşularaq əlavə dəyər yaratması Zəngəzur dəhlizinin də potensialını artıracaq. Beləliklə, Zəngəzur dəhlizinin ortaya qoyduğu imkanlar regionda mövcud ticarət yolunu və arteriyasını şaxələndirəcək və Orta Dəhlizin tamamlayıcı bir hissəsi olaraq regionda ticarət əlaqələrinin daha bir mərhələyə keçidini təmin edəcək.

Şəkil 8. Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (Orta Dəhliz)

Mənbə: İİTKM tərəfindən hazırlanıb

Zəngəzur dəhlizinin strateji əhəmiyyəti

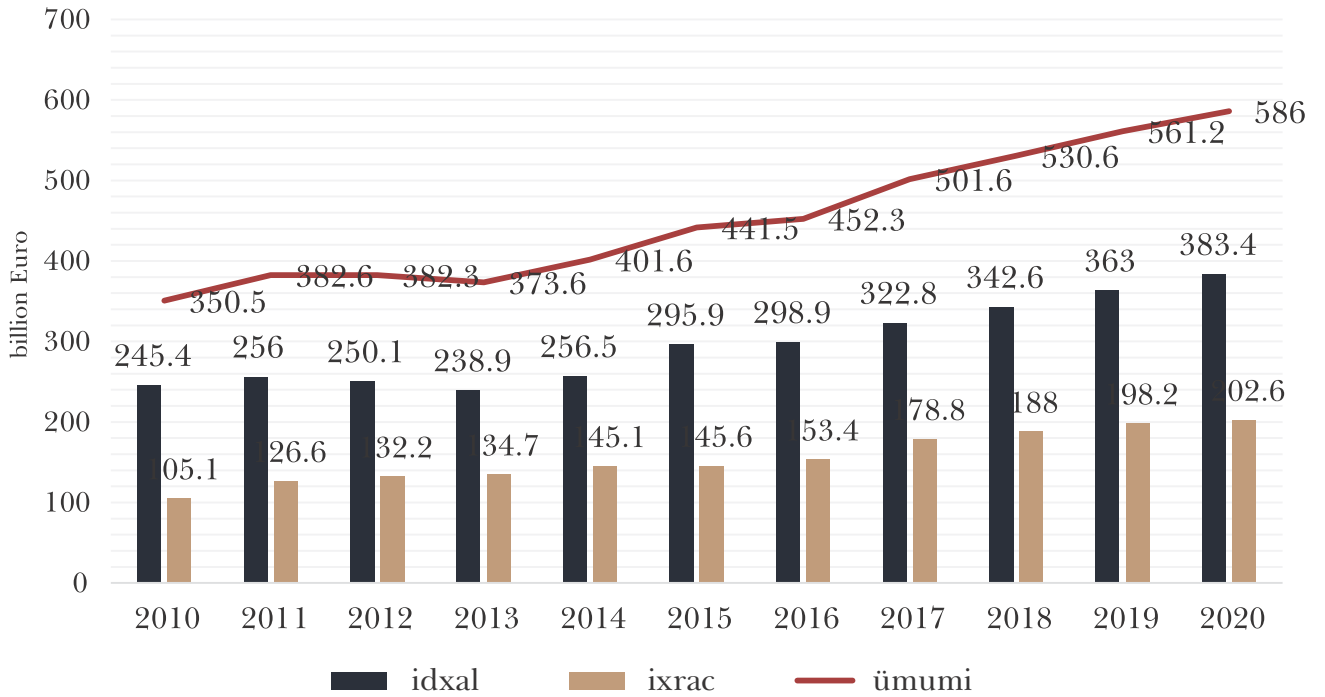
Zəngəzur dəhlizinin rəqabət qabiliyyəti və gələcək perspektivləri baxımından Azərbaycanın iki əsas üstünlüyü var. Əvvəlcə onu qeyd etmək gərəkdir ki, Azərbaycan son dərəcə əlverişli coğrafi mövqedə yerləşir. Rusiya, Türkiyə, İran və Mərkəzi Asiya ölkələri kimi böyük daxili bazarlara malik quru və dəniz sərhədlərinin mövcudluğu Zəngəzur dəhlizinin rəqabət qabiliyyətini artırır. Bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının ümumi həcmi 3 trilyon dolları ötür və Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi

potensialı üçün mühüm imkan yaradır.

Bundan başqa, Eurostat statistikasına görə, Avropa ilə Çin arasında mal ticarətinin dövriyyəsi 2010-cu ildən davamlı olaraq artım göstərir. Beləliklə, Qrafik 1-ə əsasən, 2010-2020-ci illər arasında Aİ ilə Çin arasında mal ticarəti təxminən 350 milyard avrodan 600 milyard avroya qədər yüksəlmişdir.

Statistik göstəricilərə əsasən, Covid-19 pandemiyası zamanı belə Aİ və Çin arasındakı ticarət dövriyyəsində artım tendensiyası davam etmişdir.

Qrafik 1. Aİ və ÇXR arasında 2010-2020-ci illər ərzində əmtəə ticarəti

Mənbə: Eurostat (online data code: ext_st_eu27_2019sitc and DS-018995)

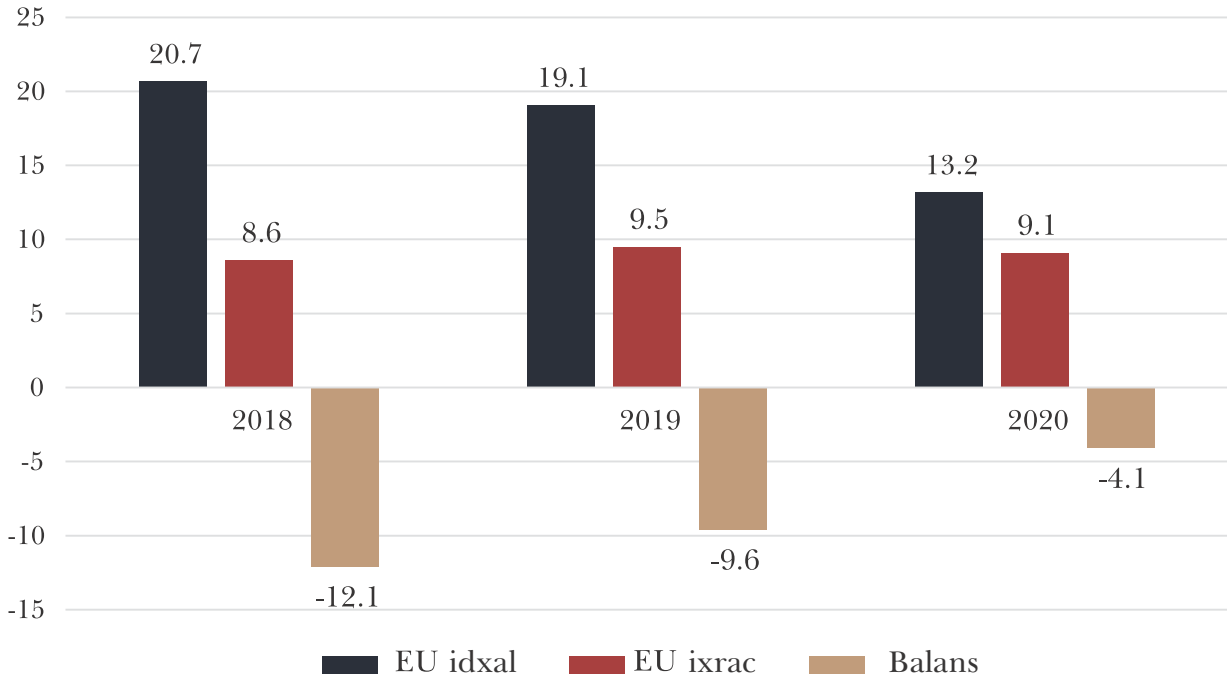
Bütün bunları nəzərə alıqda, Aİ və Çin ticarət dövriyyəsinin ortasında yerləşən Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi əhəmiyyəti danılmazdır. Bu dəhliz, Qərbi və Şərqi ticarət əlaqələri ilə bağlı xərcləri daha da azalda bilər. Xəzər sahilı boyunca uzanan Şimal-Cənub dəhlizinin də mahiyyəti kifayət qədər yüksəkdir. Dəmir yolu Hindistandan uzanan transkontinental Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi (NSTC) marşrutu boyu yerləşən ərazilərin ticarət dövriyyəsinin artmasına və iqtisadi

əlaqələrin dərinləşməsinə xidmət edəcəkdir. Üstəlik, Aİ statistikasına görə, Aİ ilə Mərkəzi Asiya arasında 20-30 milyard Avro arasında dəyişən ticarət əlaqələri mövcuddur

(Qrafik 2). Belə ki, 2018-ci ildə Aİ buradan 20.7 milyard avro dəyərində mal idxal etdiyi halda, 8.6 milyard avro dəyərində mal ixrac edib.

Digər tərəfdən, Cənubi Qafqaz vasitəsilə Avropanı Asiya ilə birləşdirən ən qısa və etibarlı marşrut 2017-ci ildən fəaliyyət göstərən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yoludur. Bundan əlavə, PRC və Aktau limanı 2014-cü ildə həyata keçirilən və Jezkazqan və Beyneu arasında təxminən 1000 km-ə bərabər olan Trans-Qazaxıstan dəmir yolu marşrutu ilə birləşdirilir. 2018-ci ildə baş verən digər maraqlı hadisə isə Polşanın Slavkov şəhərindən yola düşən qatarın Ukraynanın İliçevsk, Gürcüstanın Batumi, Azərbaycanın Bakı, Türkmənistan və İranın Bəndər Abbas şəhərlərindən keçməsi olub. Səyahət 12 gün müddətində həyata keçirilib və 5000 km-dən çox məsafə qət edilib. Həmçinin, Çin-Avropa-Çin

Qrafik 2. Avropa İttifaqı və Mərkəzi Asiya arasında əmtəə dövriyyəsi (milyard avro)

Mənbə: (127)

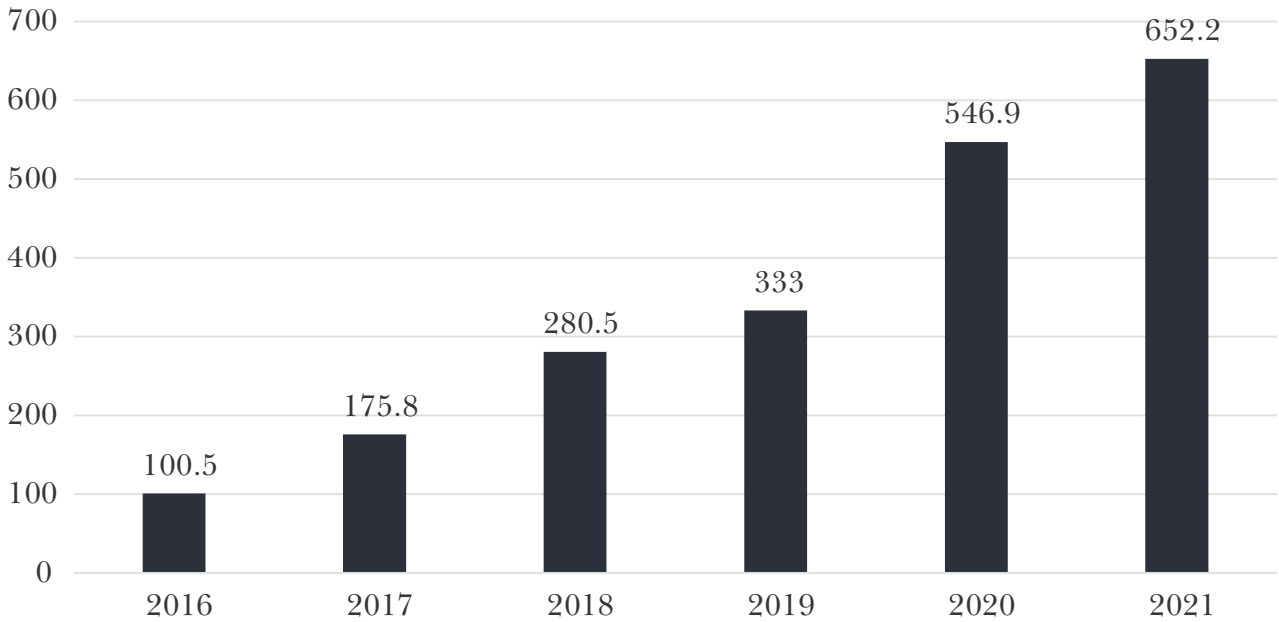
ticarət dövriyyəsi çərçivəsində bu marşrut mühüm ticarət yollarından biri olaraq qalır. Ona görə də son bir neçə ildə bu marşrut üzrə konteyner qatarlarının hərəkətinin həcmi artır.

Rusiya, Qazaxıstan və Belarusun da səhmdarı olduğu Birləşmiş Nəqliyyat və Logistika Şirkəti (UTLC) Avrasiya regionunda bir çox yükdaşımalarda mühüm rola malikdir. UTLC-in istifadə etdiyi marşrut bu üç ölkədən keçir və ÇXR-dən Avropaya və əksinə konteyner blokları qatarları daşıyır. UTLC statistikasına görə iyirmi fut ekvivalent konteyner (TEU) daşıma həcmi son 6 ildə eksponent olaraq artmışdır (Qrafik 3). 2010-cu ilin göstəricilərində trafik həcmi 100 min TEU-dan bir qədər çox olduğu halda, son 6 ildə 652.2 min TEU-ya qədər yüksəlmişdir. Maraqlı bir fakt isə odur ki, trafik Covid-19 pandemiyasının mənfi təsirlərinə məruz

qalmamış və trafik həcmində azalma müşahidə edilməmişdir.

Bundan əlavə, Zəngəzur dəhlizinin strateji əhəmiyyətini Türkiyə ilə Yaxın Şərqi arasında yük avtomobillərinin ticarət dövriyyəsinə baxaraq müşahidə etmək mümkündür. Zəngəzur dəhlizinin reallaşması Türkiyə ilə Azərbaycan arasında gömrük rüsumlarını azaldacaq. Daha dəqiq desək, Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə gömrük nəzarəti prosesi sadələşdiriləcək və vergi tutumlarında müqayisəli dərəcədə azalma olacaq. Bu səbəbdən, yük maşınları Azərbaycan, Türkiyə və Ermənistandan rahat keçid əldə edə biləcəklər. Həmçinin, region ölkələrinin yük avtomobillərinin dövriyyəsinə 40-50%-ə qədər artırması mümkündür. Bu arada, Yeni Cəmiyyət İnstitutunun rəhbəri Vasili Koltaşovun dediyi kimi, "Bir dəhlizi işlək etməklə, digər proqramlara inteqrasiya etmək, onları

Qrafik 3. TEU Trafik həcmi (min TEU)

Mənbə: (128)

yaratmaq və işə salmaq mümkün olacaq".

Yekun olaraq qeyd edək ki, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz ölkələri, eləcə də digər qonşu region dövlətləri diversifikasiya yolu ilə iqtisadi inteqrasiyaya nail olmağa çalışırlar. Regionda meqainfrastruktur layihələrinin implementasiya edilməsi ilə Cənubi Qafqaz və Xəzər dənizi vasitəsilə Aralıq dənizindən ÇXR-ə yeni boru kəməri, İran vasitəsilə Avropadan ÇXR-ə dəmir yolu bağlantısı əldə edilmişdir. Bu və digər layihələr onu göstərir ki, region ölkələri iqtisadi inteqrasiyanın artırılmasını, o cümlədən ticarət əlaqələrinin genişlənməsini hədəfləyən siyasət yeridirlər.

Qərblə Şərq arasında alternativ ticarət yollarının əhəmiyyəti, Süveyş kanalındaki "Evergreen" gəmi böhranı, Polşa ilə Belarus arasındakı gərginlik və Rusiyaya qarşı sanksiyaların tətbiqindən sonra daha da artmışdır. Onu qeyd etmək lazımdır ki, Aİ ilə bağlı dəmir yolu yük ticarətinin demək olar ki, 50 faizi Rusiya və Belarusdan keçir. Rusiyaya qarşı sanksiyalar və Belarusla

Polşa arasındakı gərginlik faktları nəzərə alınarsa, ticarət yollarının Orta Dəhlizə keçməsi ehtimalı daha yüksəkdir, çünki bu, Qərblə Şərqi birləşdirən yeganə alternativ yoldur (95).

Faktiki olaraq, Orta Dəhliz yük daşımalarında hələ də öz potensialının yüksək həddinə çatmamışdır. Qazaxıstanın Sənaye və infrastruktur inkişafı nazirinin qeyd etdiyi kimi Aktau və Kurıqın potensialının 23 faizi daxilində işləyir (96). Belə ki, Orta Dəhlizdən keçən marşrut siyasi və iqtisadi sabitliyə malikdir. Eyni zamanda, Zəngəzur dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi regionun və Orta Dəhlizin mühüm əlaqəsi üçün yeni potensial imkan yaradır. Hətta, Azərbaycan və İran arasında imzalanmış memorandum Zəngəzur dəhlizinin şaxələndirilməsi, o cümlədən Orta Dəhlizin diversifikasiyası və regionun əlaqələrinin artırılması kimi qiymətləndirilməlidir.

Bu gün Avropanın enerji təhlükəsizliyinin, alternativ ticarət və

logistika marşrutlarının inkişafının vacibliyini nəzərə alaraq, CQBK, BTC, BTQ, QİBK və s. kimi meqalayihələr vasitəsilə regional əməkdaşlıq üçün böyük imkanlar mövcuddur.

Zəngəzur dəhlizinin dəmir yolu marşrutlarının, avtomobil yollarının, hava yollarının, enerji xətlərinin və s. açılması kimi kompleks xarakterikə sahib olması onun inkişaf imkanlarını genişləndirir. Dəhlizin reallaşdırılması nəqliyyat qovşaqlarının, ixtisaslaşmış ticarət mərkəzlərinin, yolkənarı pərakəndə satış mərkəzlərinin və digər bu kimi proaktiv infrastruktur layihələrinin inkişafına kömək edəcək. Beləliklə, bölgədəki müəssisələrə potensial müsbət təsirlər ticarətin inkişafı, iş yerlərinin yaradılması, yoxsulluğun azaldılması, gənclərin məşğulluğu, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı olacaqdır.

Bütün nəzəri və praktiki yanaşmaları ümumiləşdirdikdə, regional nəqliyyatın və ticarətin bərpası məsələsi bir neçə səbəbə görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, münaqişədən sonrakı sabitlik üçün “qazan-qazan” ssenarisinin yeganə bariz nümunəsidir. Bu və buna bənzər iqtisadi və ticarət imkanları bütün region ölkələri üçün əhəmiyyətlidir. Yeni dəhliz istehsal və paylama şəbəkələrinin inteqrasiyasını sürətləndirəcək və subregional inteqrasiya prosesini daha da gücləndirərək regional layihələrin həyata keçirilməsinə səbəb olacaqdır. Həmçinin, yeni dəhliz bölünmüş coğrafiya üzrə iqtisadi agentləri birləşdirəcək.

Zəngəzur dəhlizinin həyata keçirilməsi mərkəzləşmiş iqtisadi qovşaqlar və ya mərkəzlər arasında mühüm əlaqələri təmin edəcək. Zəngəzur dəhlizinin açılması nəhayət, birgə təşəbbüslər, xüsusən də hökumətin rəhbərlik etdiyi təşəbbüslər üçün çoxsaylı imkanlar yaradacaq. Qısa və ortamüddətli perspektivdə bu layihə ayrı-ayrı ölkələr üçün regional iqtisadi

inteqrasiya platforması rolunu da oynayacaq. Açıq dəhliz həm də maraqlı tərəflər arasında əlaqə, ünsiyyət və münaqişədən kənar qalan məsələlərin işıqlandırılması üçün çoxsaylı imkanlar yaradacaq və beləliklə, region əhalisini bir-

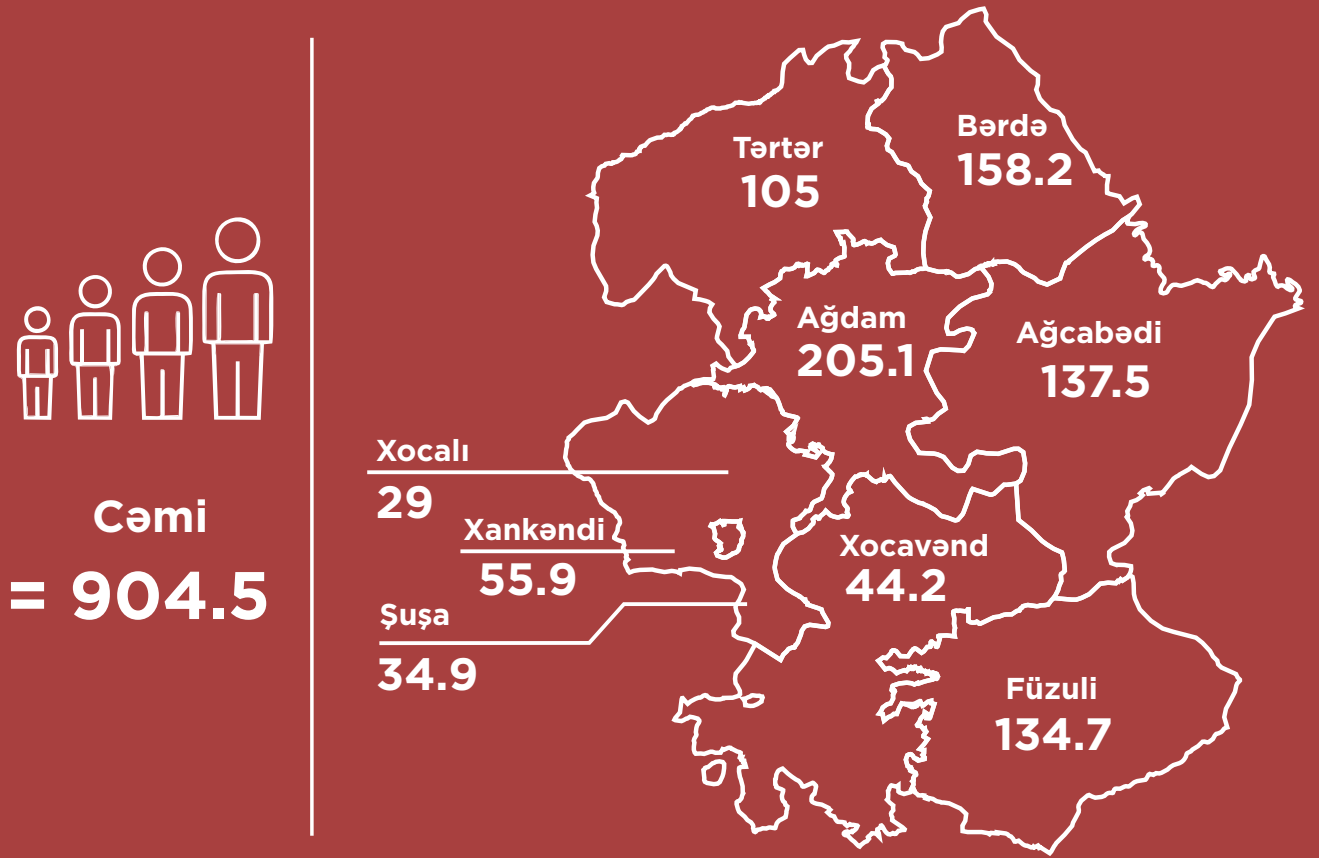

Tarixi inkişaf boyu dünya əhalisinin sayı və onun artım sürəti müxtəlif səbəblərdən daim dəyişilmişdir. Bu dəyişiklik bir çox amillərin - sosial, iqtisadi, siyasi, milli-etnik, demoqrafik, ekoloji və s. amillərin təsiri altında baş vermişdir. Hər dövrün tələblərinə və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq cəmiyyətin inkişafında bu kimi dəyişikliklər özünəməxsus rol oynamışdır. Məlumdur ki, neçə illər Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının işğal altında olması bu ərazilərdə yaşayan əhalinin sayına və artım sürətinə, eyni zamanda əhalinin həyat səviyyəsinə, onların yaşayış yerinə təsirsiz keçməmişdir. İşğaldan azad olunmuş bu ərazilərdə qeydiyyatda olan əhali məlum səbəblərdən ölkənin müxtəlif regionlarında məskunlaşmışlar. Əhalinin doğma yurdlarına qayıtması üçün burada sosial xidmətlərin - təhsil, səhiyyə, nəqliyyat və s. ilə bağlı infrastrukturun olması vacibdir. İşğal dövründə demək olar ki, bu ərazilərdə infrastruktur tamamilə məhv edilmişdir. Sözügedən ərazilərdə həyatın tam bərpa olunması üçün hazırda sürətli quruculuq işləri aparılır.

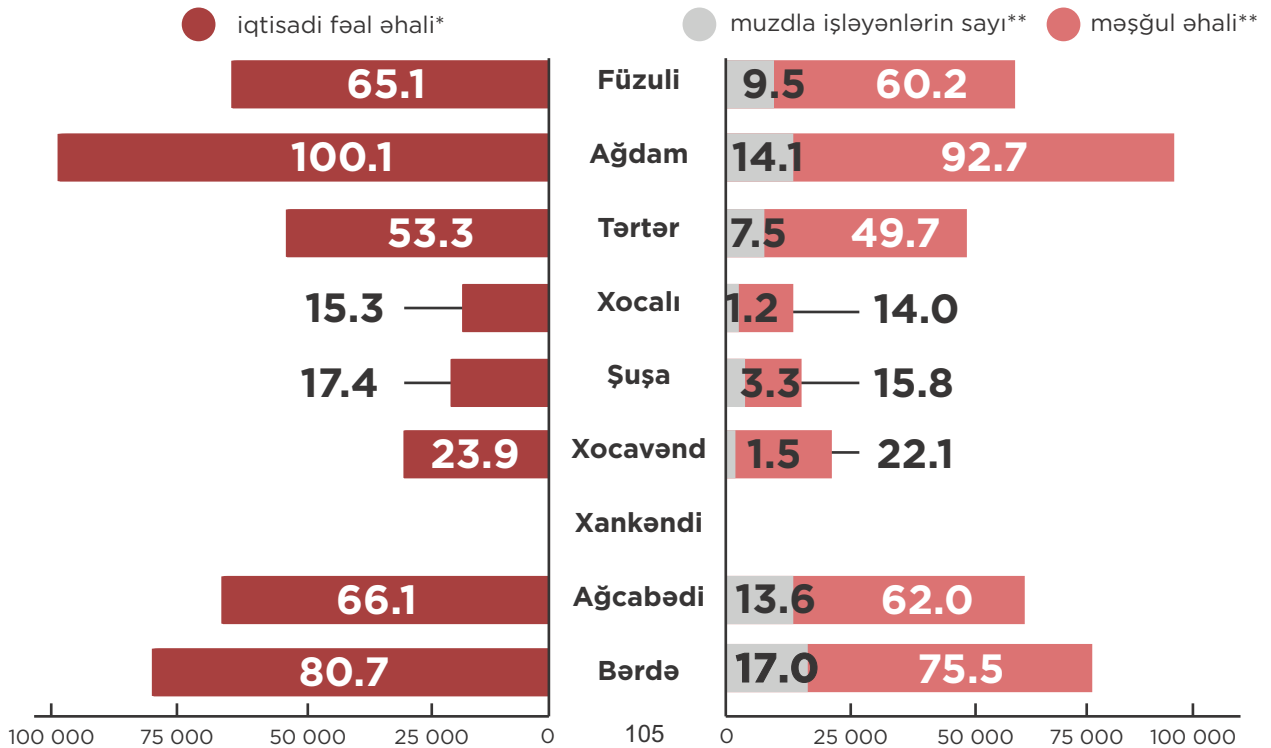
Qarabağ iqtisadi rayonu

Qarabağ iqtisadi rayonunun qeydiyyatda olan əhalisinin sayı 2021-ci ilin əvvəlinə 904,5 min nəfər, əhalinin sıxlığı 1 km²-ə 101 nəfər olmuşdur (10).

Şəkil 9. Qarabağ: inzibati rayonlar üzrə qeydiyyatda olan əhəlinin sayı (2021-ci ilin əvvəlinə, min nəfər)

Qrafik 4. Qarabağ: qeydiyyatda olan əhəli üzrə əmək bazarı (2021-ci ilin əvvəlinə, min nəfər)

2021-ci ilin əvvəlinə Qarabağ iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan əhali üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqı 409,9 manat, yeni açılmış iş yerlərinin sayı 4536-dır.

Təhsil. 2021-ci ilin əvvəlinə Qarabağ iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan uşaqlar üçün məskunlaşma yerlərində fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrinin sayı 179, onlarda uşaqların sayı 9995 nəfər, məktəbəqədər təhsil müəssisələrilə (100 yerə düşən uşaq hesabı ilə) təminat 97, əyani ümumi təhsil müəssisələrinin sayı 448, onlarda şagirdlərin sayı 108740 nəfər, II və III növbədə oxuyanların xüsusi çəkisi, faizlə 13,3, kütləvi kitabxanaların sayı 426 olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2021-ci il 12 may tarixində Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinə səfəri zamanı 1 saylı ümumtəhsil

məktəbinin təməlini qoymuşdur. Təməlqoyma mərasimində eyni zamanda Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva, qızları Leyla Əliyeva və Arzu Əliyeva iştirak etmişlər. 1830-cu ildə Azərbaycanda və Cənubi Qafqazda ilk dünyəvi məktəbin bünövrəsi məhz burada qoyulmuşdur. 1980-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu məktəbin 150 illik yubileyi qeyd olunmuşdur. İşgala qədər 1 saylı məktəb kimi fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağını da erməni vandalları tamamilə dağıtmışlar. Yeni 960 şagird yerlik tam orta məktəbin layihələndirilməsi və tikintisi məqsədilə Prezidentin ehtiyat fondundan Təhsil Nazirliyinə ilkin olaraq 3 milyon manat ayrılmışdır (31).

Şuşa şəhərində 1 saylı ümumtəhsil məktəbinin təməlinin qoyulması, 12 may 2021
Mənbə: www.president.az

*Ağdam şəhəri 1 saylı məktəbin yeni binasının
təməlinin qoyulması, 28 may 2022
Mənbə: www.president.az*

2021-ci il 28 may tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Ağdam şəhərinə səfəri zamanı ölkə başçısı Ağdam şəhər 1 saylı məktəbinin yeni binasının təməlini qoymuşdur. Bu məktəb Qarabağ bölgəsinin ən qədim məktəbi hesab olunur. Əsgər bəy Eyvazov tərəfindən 1883-cü ildə əsas qoyulmuş bu təhsil ocağı 1993-cü ilə qədər 500 nəfərlik ikimərtəbəli məktəb binası olmuş, lakin işğal zamanı tamamilə dağıdılmışdır. Təqdim olunan layihədə üçmərtəbəli 960 nəfərlik yeni məktəb binasının tikilməsi nəzərdə tutulur. Plana uyğun olaraq, inzibati hissə, tədris korpusları, idman meydançası, texniki zona təşkil olunacaqdır (32).

Dövlət başçımızın təhsil sektoruna göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində son illər təhsil sahəsində yüksək inkişaf müşahidə olunur. Ölkənin təhsil

sektorunun qabaqcıl dünya standartları səviyyəsində təkmilləşdirilməsi dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biridir. Struktur islahatları təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin əsaslı yaxşılaşdırılmasına, sağlam təhsil mühitinin yaradılmasına, müəllim peşəkarlığının artırılmasına, təhsilalanların və təhsilverənlərin hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsinə xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il 20 dekabr tarixli “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturunun təsdiq edilməsi haqqında” 2010-cu il 27 dekabr tarixli 1251 nömrəli və “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında” 2014-cü il 24 iyul tarixli 664 nömrəli

sərəncamlarında dəyişiklik edilməsi barədə imzaladığı Sərəncama əsasən, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayon təhsil şöbələrini əsasında Qarabağ Regional Təhsil İdarəsi və Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayon təhsil şöbələrini əsasında Şərqi Zəngəzur Regional Təhsil İdarəsi yaradılmışdır (33).

XXI əsrin çağırışlarına və yeni trendlərinə müvafiq olaraq ölkəmizdə təhsil sahəsində islahatlar çərçivəsində peşə təhsili sisteminin müasirləşdirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycanda peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamət kimi müəyyən olunmuşdur. 2022-ci il 10 may tarixində Füzuli şəhərində inşa olunacaq Peşə

Liseyinin təməlinin qoyulması da bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələrdən biridir. Lisey ildə 800-ə yaxın tələbə qəbul etməklə yanaşı, 1000-dək tələbə üçün qısamüddətli kurslar və ömürboyu təhsil proqramları təmin etmək imkanında olacaq. Peşə Liseyinin ərazisi 3,2 hektar sahəni əhatə edəcək. Kompleksdə tədris, laboratoriya təcrübələri, idman binaları və meydançası yaradılacaq. Burada, həmçinin avtomobil təmiri emalatxanası, avadanlıq və texnika, təsərrüfat anbarları, təsərrüfat qurğusu, praktik təlimlər qurğusu da inşa ediləcək. Kompleksin elektrik enerjisi ilə fasiləsiz təminatı üçün transformator yarımstansiyası da quraşdırılacaq. Füzuli şəhər Peşə Liseyinin inşası zamanı yaşıllıq zolaqlarının yaradılması xüsusilə diqqətdə saxlanılmışdır. Belə ki, yaşıllıq sahəsi bu kompleksin ərazisinin 43,7 faizini təşkil edəcək. Burada yaradılacaq idman meydançasının sahəsi 540 kvadratmetr olacaq. Dövlətimizin başçısı Füzuli şəhər Peşə Liseyinin təməlini qoymuşdur (34).

Füzuli şəhərində Peşə Liseyinin təməlinin qoyulması, 10 may 2022
Mənbə: www.president.az

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva 2022-ci ilin 10 may tarixində Şuşa Realnı Məktəbində həyata keçiriləcək təmir-bərpa işləri ilə də tanış olmuşlar. Fəaliyyətə 1881-ci il 20 sentyabr tarixində başlayan Şuşa Realnı Məktəbi həm tədrisi, təhsil ənənələri, həm də yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərlə bütün Cənubi Qafqazda seçilən təhsil ocaqlarından biri idi. Əvvəlcə 6 sinifdən ibarət olan və 159 şagirdi qəbul edən məktəbin Haşım bəy Vəzirov, Mirzə Salah bəy Zöhrəbəyov, Yusuf bəy Məlikhaq-nəzərov kimi pedaqoqları, İsmayıl

bəy Səfibəyov, Əbdürrəhman bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Cabbar bəy Vəlibəyov, Xudadat bəy Məlik-Aslanov, Cavad bəy Məlik-Yeqanov, Rüstəm bəy Axundov, Əhməd bəy Ağaoğlu, Soltan bəy Vəlibəyov, Xan Şuşinski kimi parlaq yetirmələri olmuşdur. Qeyd edək ki, xalqın maariflənməsi, elmə yiyələnməsi işində müstəsna xidmətləri olan Şuşa Realnı Məktəbinin binasında sonradan bir sıra digər təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərmişdir. Şuşa şəhəri 1992-ci ilin mayında işğal edildikdən sonra bir çox tarixi yerlərlə bərabər bu məktəb də erməni vandalları tərəfindən yandırılaraq xarabazara çevrilmişdir (35).

*Şuşa Realnı Məktəbində
təmir-bərpa işləri ilə tanışlıq, 10 may 2022
Mənbə: www.president.az*

*Cəbrayıl Mərkəzi Xəstəxanasının
təməlqoyma mərasimi, 4 oktyabr 2021
Mənbə: www.president.az*

Səhiyyə. 2021-ci ilin əvvəlinə Qarabağ iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan əhaliyə xidmət göstərən həkimlərin sayı 849 nəfər, orta tibb işçilərinin sayı 3143 nəfər, xəstəxanaların sayı 65, xəstəxana çarpayılarının sayı 4179, əhaliyə ambulator-poliklinika yardımı göstərən müalicə müəssisələrinin sayı 196, ambulator-poliklinika müəssisələrinin gücü (növbədə gəlişlərin sayı) 8238, əhalinin hər 10000 nəfərinə düşən həkimlər 10,7, orta tibb işçiləri 39,6, xəstəxana çarpayıları 52,6, ambulator-poliklinika müəssisələrinin gücü (növbədə gəlişlərin sayı) 103,7-dir.

Əhalinin sağlamlığı daim dövlət başçımızın diqqət mərkəzindədir. Bu baxımdan işğaldan azad edilən ərazilərdə

də tibb və səhiyyə xidmətlərinin təşkili və həyata keçirilməsi üçün qısa bir müddətdə genişmiqyaslı işlər həyata keçirilir. 2021-ci il 4 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Cəbrayıl rayonuna səfəri zamanı Cəbrayıl Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. Baş Plana əsasən, şəhərin cənub hissəsində yerləşəcək yeni xəstəxananın ümumi ərazisi 2,6 hektardır. 150 çarpayılıq xəstəxana binasında yoluxucu xəstəliklər korpusu və bir sıra texniki təyinatlı binalar olacaq.

Burada rayon sakinlərinə yüksək səviyyədə tibbi xidmət göstərmək üçün hər cür şərait yaradılacaq. Beləliklə, öz doğma yurdlarına qayıdacaq rayon sakinləri bu tibb ocağının istifadəyə verilməsindən sonra hərtərəfli tibbi xidmətlə əhatə olunacaqlar (36).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 2021-ci il 7 noyabr tarixində Şuşa rayonuna səfər etmişlər. Səfər zamanı Şuşa Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməli qoyulmuşdur. Ən müasir tibbi avadanlıqla təchiz ediləcək xəstəxanada müayinə və müalicə işinin aparılması üçün hər cür şərait yaradılacaq. Təməli qoyulan Şuşa Rayon Mərkəzi Xəstəxanası burada

yaşayacaq əhalinin tibbi təminatı və sağlamlığının qorunması istiqamətində Prezident İlham Əliyevin birbaşa göstərişi və rəhbərliyi ilə icra olunan infrastruktur layihələrindən biridir. Bu, həm də onu göstərir ki, azad edilmiş digər ərazilərdə olduğu kimi, Şuşada da səhiyyə ocaqlarının inşası dövlətimiz üçün prioritet məsələlərdəndir (37).

2022-ci ilin 13 fevral tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 210 çarpayılıq Ağdam Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməlqoyma mərasimində iştirak ediblər. 6 hektardan çox ərazidə inşa olunacaq bu tibb müəssisəsində qəbul, terapiya, kardiologiya, cərrahiyyə, travmatologiya-ortopediya, ürək-damar cərrahiyyəsi, oftalmologiya, LOR, pediatriya, doğum, ginekologiya,

Şuşa Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməlqoyma mərasimi, 17 noyabr 2021
Mənbə: www.president.az

yoluxucu xəstəliklər, anesteziologiya-reanimasiya, hemodializ şöbələri və əməliyyat bloku fəaliyyət göstərəcək. Xəstəxananın ambulator xidmət hissəsi isə konsultativ poliklinika, uşaq poliklinikası, şüa-diaqnostika, funksional diaqnostika, fizioterapiya və tibbi bərpa şöbələrindən, klinik diaqnostika laboratoriyasından və aptekdən ibarət olacaq. Müalicə ocağı ən müasir tibbi avadanlıqla, həmçinin Regional Kardiocərrahiyyə Mərkəzi xidmətini təmin etmək üçün angiografiya cihazı ilə təchiz olunacaq. Binanın zirzəmi hissəsindən isə stasionar tibbi xidmət və sığınacaq kimi istifadə ediləcək, ehtiyac yaranarsa, dərhal hərbi hospital kimi fəaliyyət göstərəcək. Prezident İlham Əliyev xəstəxananın təməlini qoymuşdur. Qeyd olunmuşdur ki, növbəti mərhələdə Ağdam rayonu üzrə daha bir neçə səhiyyə müəssisəsinin inşası nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, qarşıdakı dövrdə burada Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzi, Təcili Tibbi Yardım Stansiyası, Məhkəmə Tibbi Ekspertiza və Patoloji Anatomiya Birliyinin binası, çoxprofilli modul tipli xəstəxana, onkoloji, 50 çarpayılıq psixiatriya və 50 çarpayılıq vərəm əleyhinə xəstəxanalar, 20 çarpayılıq Narkoloji Dispanser, Regional Perinatal Mərkəz və QİÇS-lə Mübarizə Mərkəzi, 20 həkim məntəqəsi və ya kiçik həcmli Ailə Sağlamlıq Mərkəzi, Regional Tibb Kolleci də inşa olunacaq (38).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 2022-ci il 10 may tarixində Şuşa və Füzuli rayonlarına səfər etmişlər. Mayın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 180 çarpayılıq Füzuli Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməlinin qoyulması mərasimində iştirak etmişlər. Bu tibb müəssisəsində, əsasən, üç bölmənin – inzibati, stasionar və ambulator xidmət

bölmələrinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Stasionar xidmət bölməsindəki qəbul mərkəzində 40 çarpayılıq terapiya, o cümlədən kardiologiya və nevrologiya şöbələri fəaliyyət göstərəcək. Xəstəxanada, həmçinin cərrahiyyə, travmatologiya-ortopediya, LOR, əməliyyat bloku, pediatriya, doğum, ginekologiya, yoluxucu xəstəliklər, anesteziologiya-reanimasiya və hemodializ şöbələri yaradılacaq. Ambulator xidmət hissəsi isə konsultativ poliklinika, uşaq poliklinikası, şüa-diaqnostika, funksional diaqnostika, fizioterapiya və tibbi bərpa şöbələrindən, klinik diaqnostika laboratoriyasından və aptekdən ibarət olacaq. Prezident İlham Əliyevin təməlini qoyduğu müalicə ocağı maqnit rezonans tomoqrafiya və digər ən müasir tibbi avadanlıqlarla təmin olunacaq. Xəstəxana binasının zirzəmi zəruri hallarda sığınacaq və hərbi hospital təyinatına malik strukturda inşa ediləcək. Qeyd edək ki, gələcəkdə Füzuli rayonunda digər səhiyyə müəssisələrinin də tikintisi nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, rayonda Gigiyena və Epidemiologiya Mərkəzi, Təcili Tibbi Yardım Stansiyası (hər növbədə 4 briqada olmaqla), Məhkəmə Tibbi Ekspertiza və Patoloji Anatomiya Birliyinin binası da inşa ediləcək. Bu ilin fevralında Ağdamda, indi isə Füzuli rayonunda ən müasir tələblərə cavab verən səhiyyə ocaqlarının inşası işğaldan azad olunan ərazilərin dirçəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən kompleks abadlıq-quruculuq işlərinin mühüm tərkib hissələrindən biridir. İşğaldan azad edilən ərazilərdə tibbi xidmətlərin təşkili işləri sürətlə həyata keçirilir. Füzuli Rayon Mərkəzi Xəstəxanası burada yaşayacaq əhalinin tibbi təminatı və sağlamlığının qorunması istiqamətində mühüm infrastruktur layihələrindən biridir. Ən müasir tibbi avadanlıqla təchiz ediləcək xəstəxanada müayinə və müalicə işinin

yüksək səviyyədə aparılması üçün hər cür şərait yaradılacaq.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə səhiyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülür. Son illərdə ölkəmizdə 750-dən çox tibb müəssisəsi tikilmiş və ya əsaslı təmir edilmişdir. Bu sahədə aparılan ardıcıl islahatlar səhiyyə sisteminin yeni, müasir mərhələyə qədəm qoymasına hərtərəfli zəmin yaratmışdır. Səhiyyə sahəsinin inkişafı ilə bağlı icra olunan layihələr respublikanın bütün bölgələrini əhatə edir. Yeni tibb müəssisələrinin ən son texnoloji yeniliklərə əsaslanan avadanlıq və qurğularla təchiz olunması ölkəmizin ümumi inkişaf göstəricisidir. İstər infrastruktur, istər tibbi sığorta sisteminin tətbiqi, istərsə də digər inzibati tədbirlər həm də sosial siyasətdə mühüm yer tutan səhiyyə islahatlarının uğurla və məqsədyönlü şəkildə davam etdirildiyini təsdiqləyir (39).

Sosial təminat. 2021-ci il 28 may tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qarabağ iqtisadi rayonunun əsas mərkəzlərindən biri olan, erməni vəhşiliyinin nəticəsi kimi tam dağıdılmış və buna görə də “Qafqazın Hiroşiması” adını almış Ağdam şəhərinə səfəri zamanı inşa olunacaq ilk yaşayış binasının təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, ABŞ-ın “Gensler”, Azərbaycanın “Azərbaycan İnkişaf” və Türkiyənin “Ural mühəndislik” şirkətləri binanın layihələndirilməsinə cəlb olunmuşdur. Binanın fasadında Ağdamın yerli ağ daşından və Avropa memarlıq elementlərindən istifadə ediləcək. Mənzillər 1, 2, 3, 4 və 5 otaqlı olacaq (40).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 2022-ci il 13 fevral tarixində

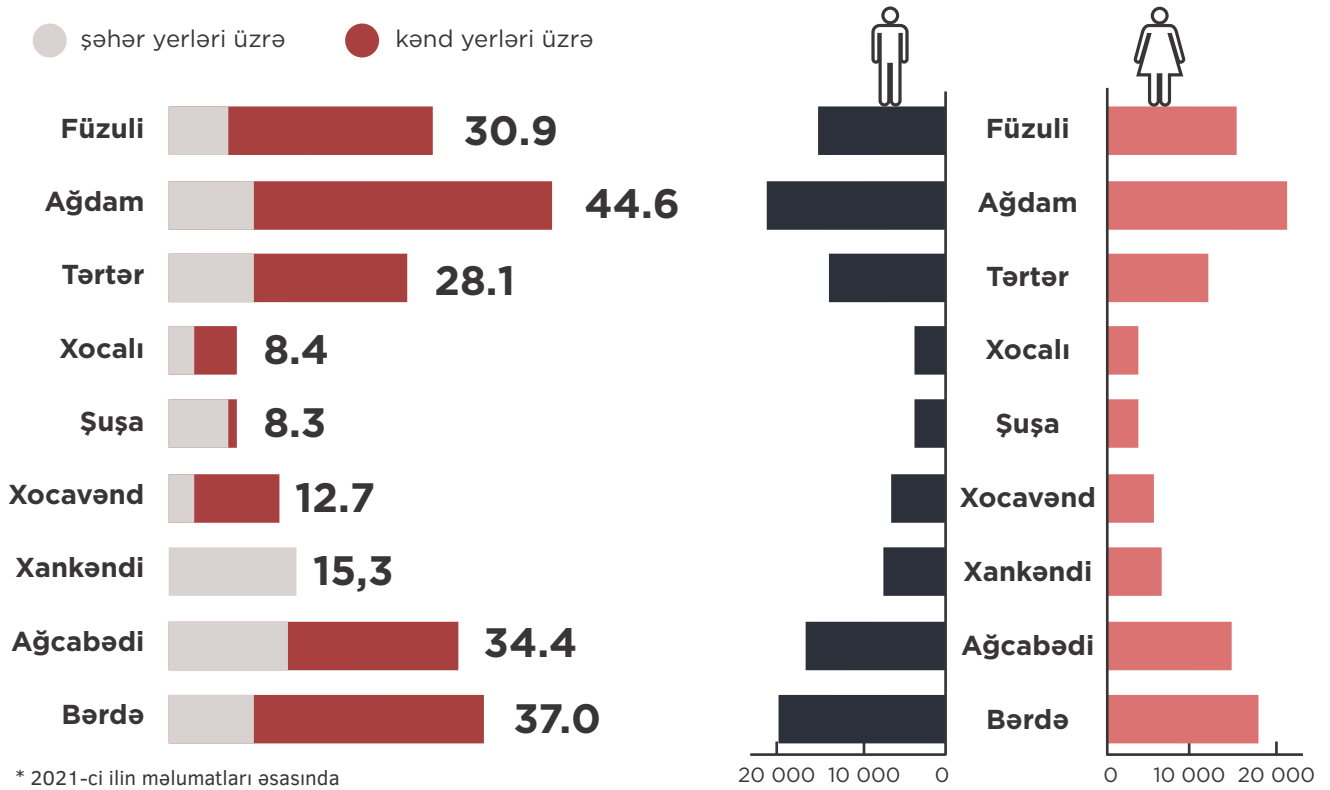
Ağdamda yeni yaşayış kompleksinin təməlinin qoyulması mərasimində iştirak etmişlər. Burada ümumi sahəsi 1,55 hektar olan ərazidə ilkin mərhələdə 209 mənzildən ibarət 6 yaşayış binası inşa ediləcək. Mənzillərin ümumi yaşayış sahəsi 21 min 921 kvadratmetr olacaq. Kompleksin tikintisinin 2023-cü ilin dekabrında başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Vətən müharibəsində şanlı Qələbə müjdəsini Azərbaycan xalqına çatdırmaq üçün tarixi müraciətində Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin ifadə etdiyi “Məcburi köçkünlər yaxşı bilirlər ki, onların öz dədə-baba torpaqlarına qayıtması üçün biz əlimizdən gələni edəcəyik, işğaldan azad edilmiş bu torpaqları yenidən quracağıq” ifadəsi Ağdam rayonunda yeni yaşayış kompleksinin təməlinin qoyulması ilə bir daha təsdiqini tapır. Otuz ilə yaxın müddətdə doğma yurduvalarına qovuşmaq həsrəti ilə yaşayan ağdamlılar üçün bu yaşayış kompleksinin təməlinin qoyulması onları bu arzularına daha da yaxınlaşdırır. Bu mərasim, eləcə də növbəti mərhələdə 0,86 hektar ərazidə daha 4 yaşayış binasının inşası ilə bağlı layihələndirmə işlərinin aparılması ağdamlılarda bu arzularının da olduqca qısa müddətdə reallaşdırılacağına qəti inam yaradır (41).

2021-ci ilin əvvəlinə Qarabağ iqtisadi rayonunda pensiyaçıların sayı 72495 nəfər, onlardan işləyənlər 10328 nəfər, işləməyənlər 62167 nəfərdir. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği 2021-ci ilin əvvəlinə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 257,2 manat olmuşdur.

**Cədvəl 1. Qarabağ iqtisadi rayonunda pensiyaçıların sayı
(2021-ci ilin əvvəlinə, nəfərlə)**

	cəmi	işləyənlər	işləməyənlər	Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, manat
Qarabağ	72495	10328	62167	257,2
Xankəndi şəhəri	-	-	-	-
Xocalı rayonu	1302	280	1022	240,9
Ağcabədi rayonu	16744	2300	14444	246,8
Xocavənd rayonu	1041	165	876	260,6
Ağdam rayonu	13304	1303	12001	246,7
Şuşa rayonu	3704	561	3143	263,0
Bərdə rayonu	18167	2856	15311	269,8
Tərtər rayonu	8809	1187	7622	275,0
Füzuli rayonu	9424	1676	7748	249,4

**Qrafik 5. Qarabağ rayonunda qeydiyyatda olan gənclərin sayı, 14-29 yaş
(2021-ci ilin əvvəlinə, min nəfər)**

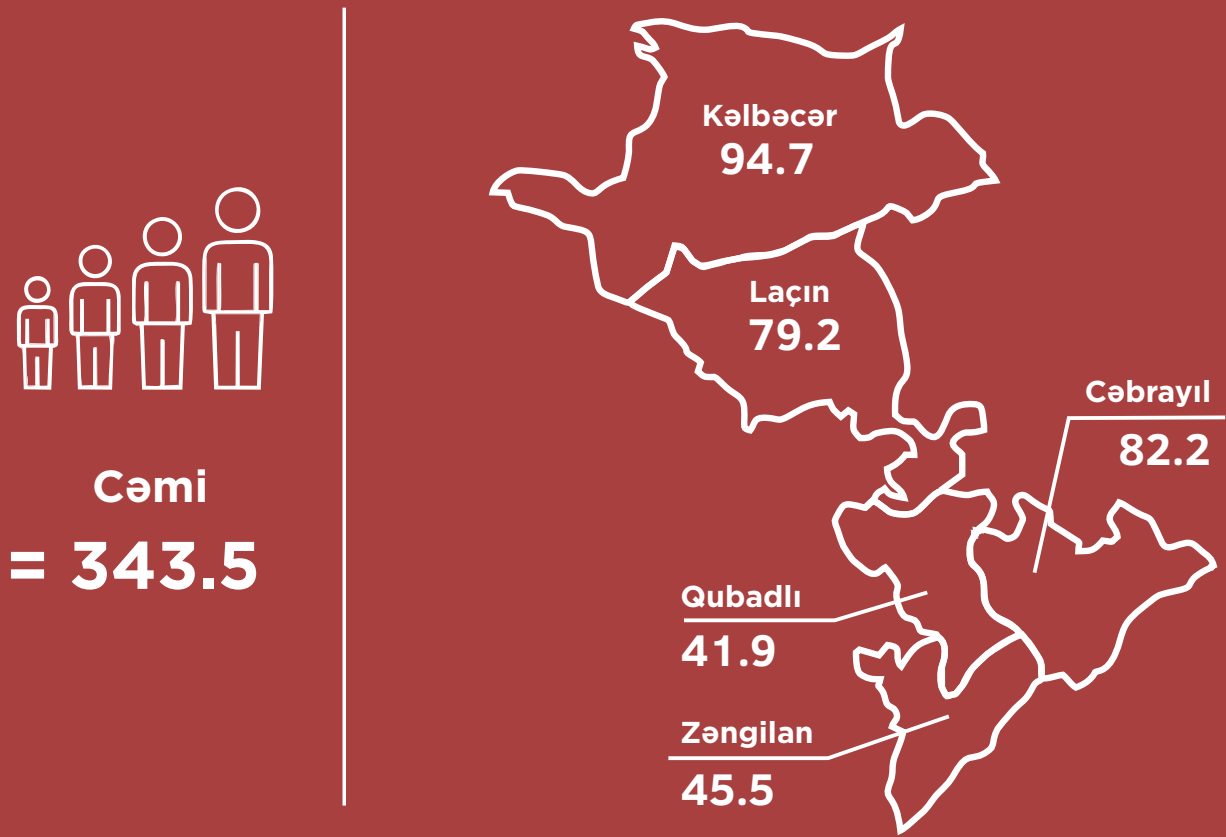

Şərqi Zəngəzur İqtisadi rayonu

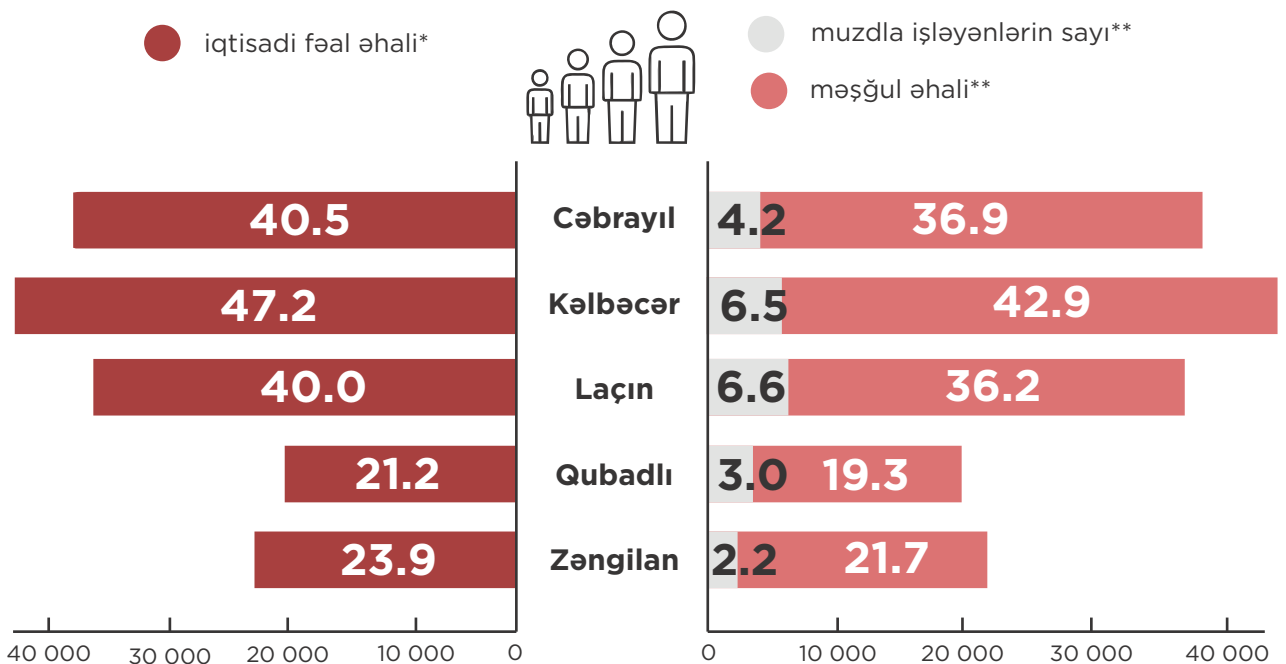
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun əhalisinin sayı 2021-ci ilin əvvəlinə 343,5 min nəfər olmuşdur.

Şəkil 10. Şərqi Zəngəzur: inzibati rayonlar üzrə qeydiyyatda olan əhəlinin sayı (2021-ci ilin əvvəlinə, min nəfər)

Qrafik 6. Şərqi Zəngəzur: qeydiyyatda olan əhəli üzrə əmək bazarı (2021-ci ilin əvvəlinə, min nəfər)

2021-ci ilin əvvəlinə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan əhali üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı 500,3 manat, yeni açılmış iş yerlərinin sayı 230 olmuşdur.

Təhsil. 2021-ci ilin əvvəlinə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan uşaqlar üçün məskunlaşma yerlərində fəaliyyət göstərən məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı 27, onlarda uşaqların sayı 1679 nəfər, məktəbəqədər təhsil müəssisələrilə (100 yerə düşən uşaq hesabı ilə) təminat 83, əyani ümumi təhsil müəssisələrinin sayı 318, onlarda şagirdlərin sayı 55561 nəfər, II və III növbədə oxuyanların xüsusi çəkisi, faizlə 23,7, kütləvi kitabxanaların sayı 181,

*Akademik Mehdi Mehdiyadə adına
tam orta məktəbin təməlqoyma mərasimi,
04 oktyabr 2021
Mənbə: www.president.az*

onlarda kitab fondu 461,0 min nüsxə, orta hesabla hər 1000 sakinə düşən nüsxə 1342 olmuşdur.

İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə həyata keçirilən kompleks tədbirlərdən biri də Cəbrayıl şəhərində akademik Mehdi Mehdiyadə adına tam orta məktəbin təməlinin qoyulmasıdır. 2021-ci il 4 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev sözügedən məktəbin təməlqoyma mərasimində iştirak etmişdir. 960 şagirdin təhsil alacağı yeni məktəb binasında hər cür inventarla təchiz edilmiş sinif otaqları, fənn kabinetləri olacaq. Məktəbin həyətində geniş idman meydançası tikiləcək, bu da sağlam nəslin yetişməsi üçün vacib amillərdəndir.

Bir sözlə, doğma torpaqlarına geri dönmək cəbrayılı şagirdlər ən müasir tələblərə cavab verən təhsil ocağında oxuyacaqlar. 145 yaşlı bu tam orta məktəblə yanaşı, Cəbrayıl şəhərində daha 3 məktəbin tikilməsi də nəzərdə tutulur (42).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci il 20 dekabr tarixli “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturunun təsdiq edilməsi haqqında” 2010-cu il 27 dekabr tarixli 1251 nömrəli və “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında” 2014-cü il 24 iyul tarixli 664 nömrəli sərəncamlarında dəyişiklik edilməsi barədə imzaladığı Sərəncama əsasən, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayon təhsil şöbələrinin əsasında Şərqi Zəngəzur Regional Təhsil İdarəsi yaradılmışdır (103).

Səhiyyə. 2021-ci ilin əvvəlinə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan əhaliyə xidmət göstərən həkimlərin sayı 143 nəfər, orta tibb işçilərinin sayı 622 nəfər, xəstəxanaların sayı 46, xəstəxana çarpayılarının sayı 2540, əhaliyə ambulator-poliklinika yardımı göstərən müalicə müəssisələrinin sayı 115, ambulator-poliklinika müəssisələrinin gücü (növbədə gəlişlərin sayı) 2785, əhalinin hər 10000 nəfərinə düşən həkimlər 4,3, orta tibb işçiləri 18,6, xəstəxana çarpayıları 76,1, ambulator-poliklinika müəssisələrinin gücü (növbədə gəlişlərin sayı) 83-dür.

2021-ci il 4 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Cəbrayıl rayonuna səfəri zamanı Cəbrayıl Rayon Mərkəzi Xəstəxanasının təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. Baş plana əsasən şəhərin cənub hissəsində yerləşəcək yeni xəstəxananın ümumi ərazisi 2,6 hektardır. 150 çarpayılıq xəstəxana binasında yoluxucu xəstəliklər korpusu və bir sıra texniki təyinatlı binalar olacaq. Burada rayon sakinlərinə yüksək səviyyədə tibbi xidmət göstərmək üçün hər cür şəraitin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, öz doğma yurdlarına qayıdacaq rayon sakinləri

bu tibb ocağının istifadəyə verilməsi ilə hərtərəfli tibbi xidmətlə əhatə olunacaqlar (36).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2022-ci il 26 iyun tarixində Kəlbəcər rayonuna səfəri zamanı “İstisu” sanatoriyasının təməlqoyma mərasimində iştirak etmişdir. 34 hektar ərazidə salınması nəzərdə tutulan “İstisu” İstirahət-Müalicə Kompleksi gündəlik 300 nəfər qəbul etmək imkanına malik olacaq. Kompleksdə sağlamlıq-bərpa mərkəzi ilə yanaşı, 10 kotec də tikiləcək. Kəlbəcərin İstisu kəndinin məşhur mineral suyu olan "İstisu" bulağı ətrafında 1928-ci ildə eyniadlı sanatoriya yaradılmışdır. İşğal dövründə yararsız hala salınmış sanatoriyanın yeni simada tam bərpa olunması və əvvəlki şöhrətinə qaytarılması planlaşdırılmışdır (44).

Sosial təminat. 2021-ci ilin əvvəlinə pensiyaçıların sayı 32210 nəfər, onlardan işləyənlər 4016 nəfər, işləməyənlər 28194 nəfərdir. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği 2021-ci ilin əvvəlinə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə 261,4 manat olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva 2022-ci il 17 oktyabr tarixində Füzuli şəhərində salınacaq çoxmənzilli yaşayış məhəlləsinin təməlqoyma mərasimində iştirak etmişlər. 17,8 hektar ərazini əhatə edəcək yeni yaşayış məhəlləsinin mərhələli şəkildə tikilib istifadəyə verilməsi planlaşdırılmışdır. İlk mərhələdə 1, 2, 3 və 4 otaqlı mənzillərdən ibarət 65 mənzilli 4-5 mərtəbəli yaşayış binasının inşası ilə bərabər məhəllədə çoxfunksiyalı binasının da tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə məhəllədə 2860 nəfər yaşayacaq. Həyət

*Cəbrayıl şəhərində
ilk çoxmənzilli yaşayış məhəlləsinin
təməlqoyma mərasimi, 04 oktyabr 2021
Mənbə: www.president.az*

tipli plan quruluşlarına malik yaşayış məhəlləsinin inşasında ənənəviliklə müasirlik vəhdət təşkil edəcək. Bu kompleks şəhərin gələcək memarlıq simasının müəyyənlişməsinə təkan verəcək. Məhəllədə, həmçinin iş mərkəzlərinin, ticarət, ictimai iaşə, mədəniyyət və məişət-kommunal obyektlərinin yerləşməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ərazinin yaşıllıq sahələri ilə əhatə olunması, hovuz və fəvvarələrin quraşdırılması, velosiped yollarının salınması planlaşdırılmışdır. Yaradılacaq şərait doğma yurdlarına qayıdacaq rayon sakinləri üçün rahat şəhər mühitinin təşkilində rol oynayacaq (45).

2021-ci il 4 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Cəbrayıl rayonuna səfəri zamanı Cəbrayıl şəhərində ilk çoxmənzilli yaşayış məhəlləsinin

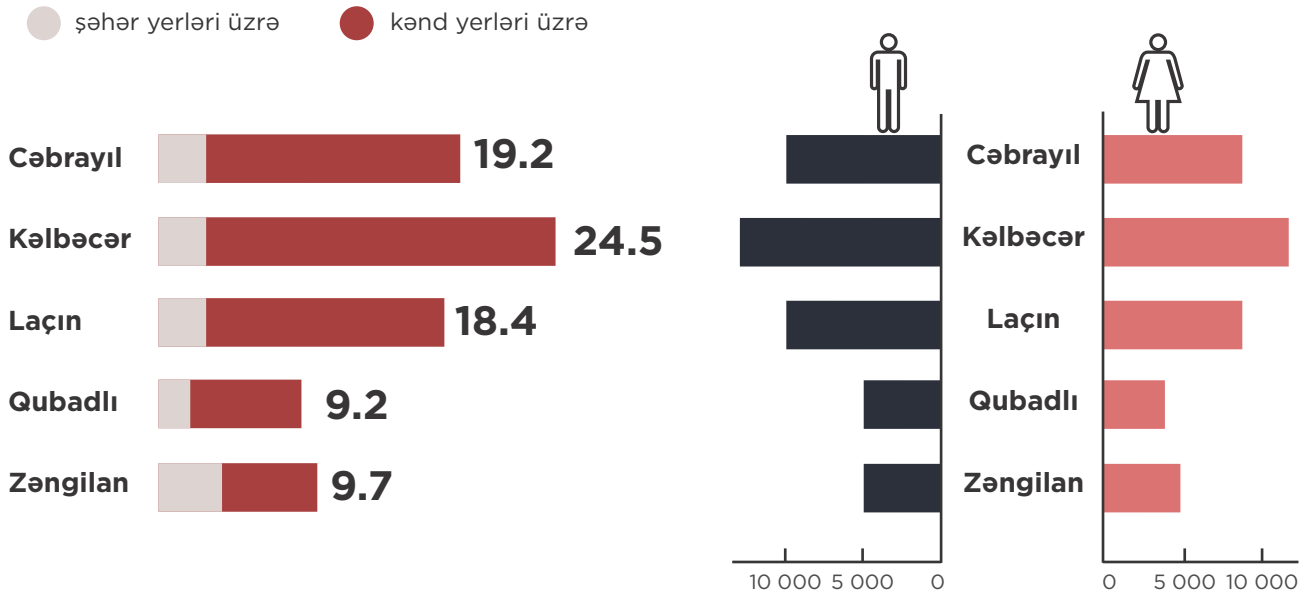
təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. 10,5 hektar ərazini əhatə edən yaşayış məhəlləsinin mərhələli şəkildə tikilib istifadəyə verilməsi planlaşdırılmışdır. İlk mərhələdə 5 bina tikiləcək və bura 200-ə yaxın ailə, yəni 654 sakin köçürüləcək. Məhəllədə 4, 5 və 6 mərtəbəli yaşayış, o cümlədən digər təyinatlı binalar olacaq. Bu məhəllədə və ümumiyyətlə, şəhərin mərkəzində tikiləcək binaların fasad və eyvanlarına tarixilik qorunmaqla müasir görkəm veriləcək. Qeyd edək ki, Cəbrayıl rayonunda işğaldan əvvəl 52 min sakin yaşayırdısa, indi onların sayı 82 minə çatmışdır. Burada ən vacib amillərdən biri də şəhərdə yaşayacaq insanlara veriləcək suyun yeraltı mənbələrdən çəkilməsidir. Doğma şəhərlərinə uzun illərdən sonra yenidən ayaq basan rayon sakinlərinə burada rahat yaşamaqları üçün hər cür şərait yaradılır (46).

2021-ci ilin əvvəlinə pensiyaçıların sayı 32210 nəfər, onlardan işləyənlər 4016 nəfər, işləməyənlər 28194 nəfərdir. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği 2021-ci ilin əvvəlinə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə 261,4 manat olmuşdur.

Cədvəl 2. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan pensiyaçıların sayı (2021-ci ilin əvvəlinə, nəfərlə)

	cəmi	işləyənlər	işləməyənlər	Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, manat
Şərqi Zəngəzur	32210	4016	28194	261,4
Cəbrayıl rayonu	7913	1300	6613	252,1
Kəlbəcər rayonu	10563	586	9977	267,8
Qubadlı rayonu	6041	667	5374	254,4
Laçın rayonu	3429	689	2740	272,7
Zəngilan rayonu	4264	774	3490	263,6

Qrafik 7. 2021-ci ilin əvvəlinə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda qeydiyyatda olan gənclərin sayı, 14-29 yaş (2021-ci ilin əvvəlinə, min nəfər)

Post müharibə dövründə məşğulluq tədbirləri

Hədəf qrupları üzrə məşğulluq tədbirləri:

1. Özünüməşğulluq proqramına **7 784 nəfər** cəlb edilmişdir.
2. İşlə təmin olunmaya **5 303 nəfər** cəlb edilmişdir.
3. Peşə hazırlığı kurslarına **65 nəfər** cəlb edilmişdir.

“Məşğulluq marafonu” layihəsi

1. Layihənin adı

İşəgötürənlərin şəhid ailəsi üzvləri və Vətən müharibəsində yaralanmış qazilərin işlə təminatında fəal iştirakının təşviq edilməsi – “Məşğulluq marafonu”

2. Layihənin məqsədi

Vətən müharibəsi şəhidlərinin əmək qabiliyyətli işsiz/işaxtaran ailə üzvlərinin və müharibədə yaralanmış qazilərin məşğulluğunun təminatı məqsədilə işəgötürənlərin sosial tərəfdaşlıq və milli həmrəylik prinsipindən çıxış etməklə fəal iştirakına nail olunması və bu istiqamətdə birgə səylərin artırılması

3. İcra vəziyyəti

649 işəgötürən 4 565 vakansiya yerləşdirilmişdir, bu çərçivədə 2 423 nəfər işlə təmin olunmuşdur.

Post müharibə dövründə sosial dəstək tədbirləri

- 5 min nəfərlə psixokorreksiya işləri aparılıb, onlayn psixoloji xidmət göstərilmişdir (1 607 zəng);
- Reabilitasiya müəssisələrində 2 506 nəfərə reabilitasiya və sosial-psixoloji xidmətlər göstərilmişdir;
- 330 hərbcı (o cümlədən 200 hərbcı Vətən Müharibəsi üzrə) yüksək texnologiyalı protezlə təmin edilmiş, həmçinin 1 456 müharibə əlilinə 20 766 ədəd reabilitasiya vasitəsi verilmişdir;
- 3 151 nəfərə əlillik təyinatı aparılmışdır;
- Müharibə əlillərinə 264 avtomobil verilmişdir;
- 01.01.2021-ci ildən şəhid ailələri, müharibə əlilləri, Milli Qəhrəmanların Prezident təqaüdləri artırılmışdır, Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı təqaüdü təsis edilmişdir;

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi

- 1991-1997-ci illərdə ölkəmizin ərazi bütövlüyünün müdafiəsi ilə əlaqədar hərbi xidmətdə olarkən xəsarət alması nəticəsində əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərə və onların ailə üzvlərinə birdəfəlik ödəmənin verilməsi haqqında 2021-ci il 23 dekabr tarixli Prezident Fərmanı imzalanmışdır.
- Sosial dəstək tədbirləri: 100 min unikal şəxsə 191 min xidmət:
 - 3 034 şəhidin 7 984 ailə üzvünə 15 962 sosial ödəniş təyin edilib;
 - (7 746 Prezident təqaüdü, 5 591 sosial müavinət, 2 625 pensiya);
 - 12 872 yaralı hərbi ailəsi ziyarət edilib;
 - 3 151 müharibə əilinə sosial ödənişlər təyin edilib;
 - Müharibə iştirakçılara “Müharibə veterani” adı və təqaüdü təyin edilib;
 - Bütün mülki şəhidlərin ailə üzvlərinə sosial ödəniş təyinatı yekunlaşdırılıb.

Vahid əlaqələndirmə mərkəzləri (VƏM)

- Ölkə başçısının 25.06.2021-ci tarixli Fərmanı ilə yaradılmış VƏM şəhid olmuş şəxslərin ailə üzvlərinə, müharibə ilə əlaqədar xəsarət almış hərbi qulluqçulara və əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərə xidmətlərin vahid məkandan təxirəsalınmaz və operativ şəkildə icrasını təmin edir.
- VƏM-də “bir pəncərə” sistemi ilə 5 mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı və 48 yerli icra hakimiyyəti orqanı üzrə 26 xidmət göstərilir.
- Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi (DOST mərkəzləri) və Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) regional ərazi filiallarında olmaqla 11 VƏM fəaliyyət göstərir.
- VƏM-lər vasitəsilə 41 min şəxsə birbaşa xidmət göstərilmişdir.

İŞĞALDAN AZAD OLUNAN ƏRAZİLƏRDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ BƏRPASI MƏSƏLƏLƏRİ

7

“ Biz artıq azad edilmiş torpaqlarda da əkin-biçinlə məşğuluq. Mənim göstərişimlə vaxt itirmədən əkin işləri aparılmışdır, minalardan təmizləmə işləri aparılmışdır. Hesab edirəm ki, gələcəkdə Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda yetişdiriləcək məhsullar, o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyimizin tam təmin edilməsində bizə böyük kömək göstərəcək. ”

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Prezident İlham Əliyev və ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva Zəngilan rayonunda “Ağıllı kənd” layihəsinin birinci mərhələsi üzrə açılış mərasimində, 27 may 2022
Mənbə: www.president.az

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı istiqamətlərinin müəyyən olunması məsələləri, mövcud dünya təcrübəsi ilə yanaşı, bir sıra spesifik məqamların da nəzərə alınmasını tələb edir.

Əvvəla, Ermənistan Respublikası tərəfindən ərazilərimizin işğala məruz qalması ilə nəticələnən təcavüzkar müharibə beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə sığmayan, demək olar ki, terror aktı xarakteri daşıyırdı. Belə ki, işğal olunmuş ərazilərdə yaşayan bütün əhali bu ərazilərdən son nəfərinədək qovulmuşdur. Həm də işğal olunmuş ərazilərdəki bütün mülki infrastruktur, o cümlədən kənd təsərrüfatı infrastrukturunu (fermalar, anbarlar, emal müəssisələri, irriqasiya sistemləri və s.) döyüşlər nəticəsində deyil, məqsədyönlü şəkildə tamamilə dağıdılmışdır. İşğaldan sonrakı dövrlərdə isə bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı torpaqlarından istismar məqsədilə istifadə olunmuşdur (işğal olunmuş ərazilərdə qanunsuz məskunlaşdırılan Ermənistanın və digər ölkələrin erməni əsilli vətəndaşları tərəfindən, habelə buradakı separatist-kriminal qruplar tərəfindən əkinlərin aparılması və kənd təsərrüfatı heyvanlarının yemlənməsi məqsədləri üçün istifadə olunması formasında).

Torpaq balansı məlumatlarına əsasən işğaldan azad olunan ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpasından sonra 200 min

hektardan çox torpaq sahəsinin əkin üçün istifadə ediləcəyi proqnozlaşdırılır ki, bunun da təqribən 9 min hektarı həyətəyanı sahələrdir.

Lakin bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahələrinin inventarlaşdırılması, xəritələndirilməsi və elektron məlumat bazası mövcud deyil, torpaq sahələrinin uqodiyalar üzrə dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət bölgüsü yoxdur. Buna görə də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə daşınmaz əmlakın vahid kadastr uçotu işləri həyata keçirilməli (yaşayış məntəqələri daxil olmaqla), torpaqların dəqiq uçotu (kəmiyyət və keyfiyyət, kateqoriya və uqodiyalar üzrə) aparılmalı və torpaq kadastrı yaradılmalı, regionun rəqəmsal topoqrafik xəritəsi hazırlanmalıdır. Bunun hesabına potensial əkin sahələrinin, öyrüş-otlaqların və biçənəklərin ölçüləri barədə dəqiq informasiya müəyyən olunacaq. Bu da həm regionda aqrar sahə üzrə istehsalın effektiv şəkildə planlaşdırılması və dəqiq proqnoz göstəricilərinin əldə olunması, həm də torpaq islahatının aparılması üçün zəruri informasiya bazası kimi çıxış edəcək.

Torpaqların kəmiyyət ölçüləri ilə bərabər, aqrokimyəvi tədqiqatlar əsasında keyfiyyət göstəriciləri barədə də məlumatların əldə olunması, azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi, eləcə də prioritet sahələrin müəyyən olunması baxımından əhəmiyyətli məsələdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı əkinləri: 1980-ci illər üzrə statistika və perspektiv dövr üçün proqnoz

Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına əsasən, 1980-ci illərdə bölgədə 139.8 min hektar əkilmiş sahə mövcud olub. Əkinlərin strukturunda taxıl

sahələri və üzümlüklər üstünlük təşkil edib. Belə ki, əkilmiş sahənin 55%-i taxıl məhsullarının, 35%-i üzümlüklərin payına düşüb (Cədvəl 3).

Cədvəl 3.1980-ci illər üzrə əkin sahələrinin strukturu, ha

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	37,776	-	198	1317	1,701	11,211	52,203
Ağdam	7,660	7,565		259	287	13,042	28,813
Cəbrayıl	8,995	-	-	144	48	6,570	15,757
Füzuli	13,214	600	-	201	76	14,148	28,239
Kəlbəcər	-	-	660	6	-	-	666
Qubadlı	3,401	-	589	88	91	997	5,166
Laçın	3,852	-	83	63	175	-	4,173
Zəngilan	1,929	-	359	61	57	2,391	4,797
Cəmi sahə	76,827	8,165	1,889	2139	2,435	48,359	139,814
Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %	14.3	2.7	11.6	10.9	1.8	24.7	7.7

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

1980-ci illərin statistikasına, Ağdam və Füzuli rayonlarının işğala məruz qalmayan faktiki sahələri əsas götürülməklə perspektiv dövr üçün həmin ərazilərdə 232.8 min hektar sahədə əkinlərin olacağı proqnozlaşdırılır (Cədvəl 4).

Cədvəl 4. Perspektivdə əkin sahələrinin proqnozlaşdırılan strukturu, ha

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Yem bitkiləri	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	48,500	-	-	2,100	400	1,700	2,300	55,000
Ağdam*	28,862	4,601	-	9,816	16,909	2,565	500	63,253
Cəbrayıl	10,400			300	7,300	800	1,200	20,000
Füzuli*	50,465	1,300		1,769	12,579	2,679	761	69,553
Kəlbəcər	900	-	200	200	-	500	-	1,800
Qubadlı	6,300	-	400	400	1,000	2,500	400	11,000
Laçın	2,300	-	-	200	1,000	500	-	4,000
Zəngilan	1,900	-	300	300	2,500	2,200	1,000	8,200
Cəmi sahə	149,627	5,901	900	15,085	41,688	13,443	6,161	232,805
Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %	12.8	5.8	22.5	9.6	10.6	6.0	27.9	11.1

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi

*Ağdam və Füzuli rayonlarının işğala məruz qalmayan ərazilərindəki faktiki sahələr nəzərə alınmaqla

Qeyd edək ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əkin məqsədi ilə istifadə ediləcək torpaq sahələrinin ölçüsü ilə bağlı proqnozlaşdırma 1980-ci illərin rəsmi statistikasına nəzərə alınaraq, ötən dövr ərzində ölkədə kənd təsərrüfatının inkişaf trendləri əsasında ekstrapolyasiya edilməklə aparılıb.

İşğaldan azad edilən rayonlarda ənənəvi sahələrlə yanaşı, perspektiv dövrdə meyvə və tərəvəzçiliyin, həmçinin

heyvandarlığın yem təminatı baxımından yem bitkiləri sahəsinin inkişafı da nəzərdə tutulur. Torpaq-iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla çoxillik əkmələrin strukturunda nar, xurma, alça, gavalı, albalı və giləs, alma, armud bağlarının, baramaçılığın inkişaf perspektivi baxımından çəkil əkmələrinin və ənənəvi sahələrin bərpası məqsədilə üzümlüklərin salınmasına üstünlük veriləcəyi gözlənilir (Cədvəl 5).

Cədvəl 5. İşğaldan azad edilən torpaqlarda çoxillik əkmələr-növlər üzrə

	Albalı, Gilas	Fındıq	Xurma	Nar	Alma	Armud	Alça, gavalı	Çəkil	Cəmi meyvə	Üzüm
Qarabağ	-	-	500	500	-	-	-	700	1,700.0	2,300.0
Ağdam	600	200	200	200	-	-	400	200	1,800.0	500.0
Cəbrayıl	200	-	100	200	-	-	300	-	800.0	1,200.0
Füzuli	500	100	-	500	-	100	800	-	2,000.0	600.0
Kəlbəcər	-	-	-	-	200	-	-	300	500.0	-
Qubadlı	200		200	1000	200	100	300	500	2,500.0	400.0
Laçın	-	-	200	200	-	-	100	-	500.0	-
Zəngilan	100	-	500	500	100	200	300	500	2,200.0	1,000.0
Cəmi	1600	300	1700	3100	500	400	2200	2200	12,000.0	6,000.0

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi

1980-ci illərdə regionda bitkiçilik məhsullarından əsasən taxıl məhsulları və üzüm istehsalı üstünlük təşkil edib. Həmin dövrdə Qarabağ və ətraf rayonlar ölkə üzrə taxıl istehsalının 13.9%-nə, üzüm istehsalının isə 25.5%-nə malik idi (Cədvəl 6).

Cədvəl 6. 1980-ci illərdə bitkiçilik məhsullarının istehsalı, min ton

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Bostan	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm
Qarabağ	100.1	-	0.3	2.77	6.6	0.3	1.1	71.8
Ağdam	30.1	19.3		0.01	1.4	0.9	0.48	86.1
Cəbrayıl	20.1	-	-	0.01	0.5	0.3	0.03	42.0
Füzuli	31.9	1.5	-	-	0.6	0.5	0.05	100.8
Kəlbəcər	-	-	0.9	-	-	0.01	-	-
Qubadlı	6.7		2.1	0.06	0.01	0.1	0.01	2.9
Laçın	3.0	-	0.1	0.05	0.4	0.02	0.02	0.0
Zəngilan	4.6	-	1.3	0.06	0.1	0.05	0.04	16.3
Cəmi istehsal	196.5	20.8	4.7	2.96	9.61	2.18	1.73	319.9
Ölkə üzrə cəmi istehsal nisbəti, %	13.9	3.4	8.1	1.8	1.1	3.4	0.4	25.5

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Hazırda ölkədə taxılçılıq və üzümçülüğün faktiki inkişaf dinamikası nəzərə alınmaqla, taxıl və üzüm istehsalında bu bölgənin payının təqribən eyni səviyyədə olması gözlənilir. Bundan başqa ənənəvi olaraq Qubadlı, Zəngilan və Kəlbəcər rayonlarında tütünçülüğün, Ağdam və Füzuli rayonlarında pambıqçılığın, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Ağdərə bölgələrində üzümçülük sahələrinin bərpa edilməsi

nəzərdə tutulur.

Ənənəvi sahələrin bərpası ilə yanaşı, bölgədə kartof, tərəvəz, bostan və yem bitkiləri əkinlərinin genişləndirilməsi imkanları böyükdür. Yüksək əlavə dəyər yaratması, emal sənayesi üçün xammal təminatı və ixrac imkanları perspektivi baxımından həmin ərazilərdə meyvəçiliyin inkişafına da xüsusi diqqət yetiriləcəyi gözlənilir (Cədvəl 7).

Cədvəl 7. Perspektivdə bitkiçilik məhsullarının istehsalına dair proqnoz, min ton

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Bostan	Yem bitkiləri	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm
Qarabağ	155.7	-	-	20.3	12.3	4.2	17.5	12.1	24.1
Ağdam*	101.9	13.2	-	11.9	183.2	6.1	172.1	17.4	5.6
Cəbrayıl	33.4	-	-	0.3	3.5	1.7	68.4	5.7	12.6
Füzuli*	158.9	3.1	-	4.4	12.8	8.4	105.6	15.6	7.2
Kəlbəcər	2.9	-	0.4	1.7	1.8	-	24.9	3.6	-
Qubadlı	20.2	-	0.8	3.0	2.6	1.5	11.4	17.8	4.2
Laçın	7.4	-	-	1.7	1.4	0.4	24.8	3.6	-
Zəngilan	6.1	-	0.6	1.7	2.6	1.0	24.1	15.6	10.5
Cəmi istehsal	486.5	16.3	1.7	45.1	220.3	23.3	448.8	91.2	64.2
Ölkə üzrə cəmi istehsal nisbəti, %	12.6	5.4	22.3	4.3	12.1	5.0	8.8	7.7	24.3

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi

*Ağdam və Füzuli rayonlarının işğala məruz qalmayan ərazilərindəki faktiki istehsal nəzərə alınmaqla

Bitkiçilik sahəsinin yuxarıda qeyd edilən ənənəvi və perspektiv istiqamətlərinin bərpası ilə yanaşı regionda heyvandarlıq sahəsinin inkişafına daha çox üstünlük verilməsi təbii-iqlim və relyef xüsusiyyətləri baxımından daha əlverişli hesab edilir. Bu, həmin ərazilərdə otlaq və yaylaqların üstünlük təşkil etməsi və tarixən təsərrüfatçılıq ənənələrinin əsasən bu istiqamətdə olması ilə bağlıdır.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən həmin bölgədə 1980-

ci illərdə 321 min baş iribuynuzlu heyvan və 1.1 milyon baş xırdabuynuzlu heyvan mövcud olub. Perspektiv dövrdə isə bu sayın müvafiq olaraq iribuynuzlu heyvanlar üzrə 430 min başa və xırdabuynuzlu heyvanlar üzrə 1.6 milyon başa çatdırılması imkanları var.

Heyvanların say strukturunun ölkə üzrə cəmi say nisbətində baxdıqda isə hazırda köçkünlərin malik olduğu heyvanların təsərrüfatlarla birlikdə işğaldan azad edilmiş rayonlara qaytarılması nəzərə alınmaqla,

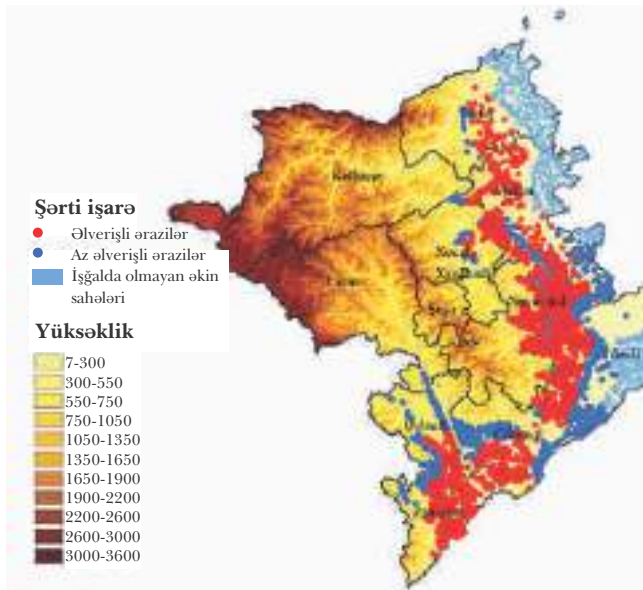
təxminən iribuynuzlu heyvan sayında 14.7%, xırdabuynuzlu heyvan sayında 17.5% paya malik olması proqnozlaşdırılır. 1980-ci illərdə bu nisbət müvafiq olaraq iribuynuzlu heyvan sayında 16.2% və xırdabuynuzlu heyvan sayında 19.3% olub (Cədvəl 8).

Cədvəl 8. Heyvanların baş sayı, min baş

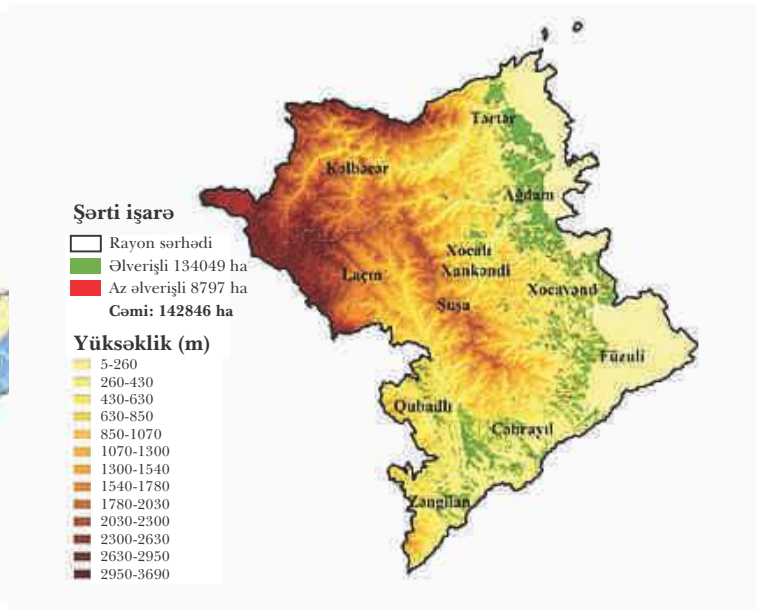
	1980-ci illər			Perspektiv dövr		
	İribuynuzlu heyvanlar - cəmi	ondan inək və camışlar	Xırdabuynuzlu heyvanlar - cəmi	İribuynuzlu heyvanlar - cəmi	ondan inək və camışlar	Xırdabuynuzlu heyvanlar - cəmi
Qarabağ	95.6	30.7	264.3	127.9	41.0	376.6
Ağdam	44.4	16.4	191.8	59.4	22.0	273.2
Cəbrayıl	26.4	8.9	114.2	35.3	11.8	162.7
Füzuli	37.8	13.4	149.0	50.5	18.0	212.3
Kəlbəcər	31.9	11.0	97.4	42.6	14.6	155.3
Qubadlı	22.8	8.3	30.6	30.5	11.1	43.6
Laçın	43.0	14.8	224.8	57.5	19.8	320.3
Zəngilan	19.1	6.8	34.6	25.6	9.1	49.2
Cəmi heyvan sayı	321.0	110.3	1,106.7	429.3	147.4	1,593.2
Ölkə üzrə cəmi heyvan sayına nisbəti, %	16.2	14.8	19.3	14.7	10.9	17.5

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi

Şəkil 11. İşğaldan azad olunmuş rayonlarda fındıq bitkisinin becərilməsi üçün uyğun ərazilərin xəritəsi

Şəkil 12. İşğaldan azad olunmuş rayonlarda nar bitkisinin becərilməsi üçün uyğun ərazilərin xəritəsi

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin CİS bazası əsasında hazırlanmışdır

Heyvandarlıq sahəsinin inkişafı ölkənin ət və süd məhsulları ilə təminatı baxımından xüsusi önəm kəsb edir. Belə ki, həmin bölgədə təqribən 45 min ton ət və 240 min ton süd istehsalının olacağı proqnozlaşdırılır. Bu da idxalın əvəz edilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi baxımından regionun əhəmiyyətinin böyük olmasını bir daha göstərir (Cədvəl 9).

Cədvəl 9. Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalı, min ton

	1980-ci illər			Perspektiv dövr		
	Ət	Süd	Yumurta (mln. ədəd)	Ət	Süd	Yumurta (mln. ədəd)
Qarabağ	10.9	53.9	31.7	17.9	66.1	51.2
Ağdam	3.8	24.4	19.2	6.3	42.5	31.0
Cəbrayıl	2.3	14.0	11.4	3.7	21.0	18.4
Füzuli	2.8	20.0	11.8	4.6	31.2	19.0
Kəlbəcər	2.0	16.3	8.1	3.3	20.9	13.1
Qubadlı	1.3	12.1	4.4	2.2	18.3	7.1
Laçın	3.3	13.9	4.1	5.4	23.9	6.7
Zəngilan	1.1	9.2	3.6	1.9	14.3	5.8
Cəmi istehsal	27.5	163.8	94.3	45.3	238.2	152.3
Ölkə üzrə cəmi istehsal nisbəti, %	14.9	15.4	8.8	12.2	10.5	7.9

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi

Ətçilik və südçülük istiqamətli heyvandarlıqla yanaşı, bölgədə tarixən mövcud olan baramaçılıq və arıçılıq ənənələrinin, həmçinin atçılığın bərpası da diqqət mərkəzindədir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 aprel 2021-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların idarə edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında" Fərmanına əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların idarə edilməsi sahəsində aşağıdakı səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi müvəqqəti olaraq Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə həvalə edilib. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün kənd

təsərrüfatı təyinatlı torpaqların icarəyə verilməklə yanaşı icarəyə verilən torpaqlardan təyinatı üzrə istifadəyə, habelə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq kateqoriyası daxilində əkin, çoxillik əkmələrin altında olan və dincə qoyulmuş kənd təsərrüfatı yerlərinin (uqodiyaların) bir-biri arasında dəyişdirilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Həmçinin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi torpaqların kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq kateqoriyasına, həmin kateqoriya daxilində kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların tərkibinə aid edilməsi, habelə örüş, otlaq və ya biçənək kənd təsərrüfatı yerlərinin əkin və çoxillik əkmələrin altında olan kənd təsərrüfatı yerlərinə dəyişdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər

Kabineti qarşısında məsələ qaldırmaq hüququna malikdir.

“Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların idarə edilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının icrası çərçivəsində artıq kənd təsərrüfatı fəaliyyətinə başlanılıb. Bu ərazilərdəki əkin və öyrüş sahələri aqrar sahədə fəaliyyət göstərən subyektlərə icarə formasında verilməklə 2021-ci ildən etibarən təsərrüfat işlərinə cəlb edilib. 2021-2022-ci təsərrüfat ilində isə təqribən 50 min hektar sahədə əkin aparılıb.

Əkin işləri ilə yanaşı, Kəlbəcər və Laçın rayonlarının təhlükəsiz zonalarına pilot layihə çərçivəsində arı ailələri, qoyunçuluq təsərrüfatlarının köçürülməsi həyata keçirilmişdir. Köç öncəsi fəaliyyət planı hazırlanmış, ərazilərdə monitorinqlər keçirilərək risklər qiymətləndirilmiş, dislokasiya olunacaq təsərrüfatların sahələri müəyyən olunaraq koordinatlaşdırılmışdır. Pilot layihə çərçivəsində 74 arıçı fermer tərəfindən 5400-dən çox arı ailəsi, 8569 baş xırdabuynuzlu heyvan öncədən müəyyən edilmiş dislokasiyalar üzrə yerləşdirilmişdir. 2022-ci il 1 iyul tarixinə olan məlumata görə isə azad olunmuş ərazilərdəki yaylaqlara 329166 xırdabuynuzlu, 23794 iribuynuzlu, 831 digər heyvanın (at, it, eşşək və s.) köçürülməsi təmin edilib. Ümumilikdə Kəlbəcər və Laçın yaylaqlarına 940 qoyunçuluq təsərrüfatı köç edib. 2022-ci ildə Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi zonalarındakı yaylaqlara 1101 arıçı tərəfindən 61045 arı ailəsi aparılıb.

Ümumilikdə 2022-ci il yaylaq mövsümündə 17406 şəxsin fermer təsərrüfatlarının tərkibində azad olunmuş ərazilərdəki yaylaqlara getməsinə icazə verilib.

2021-ci ilin 18 mart tarixində Azərbaycan Respublikasının kənd

təsərrüfatı nazirinin və Türkiyə Respublikasının kənd təsərrüfatı və meşə nazirinin rəhbərlik etdikləri nümayəndə heyətinin işğaldan azad edilmiş rayonlara səfəri çərçivəsində Zəngilan rayonunda 5 hektar sahədə Azərbaycan-Türkiyə Qardaşlıq bağı salınmışdır. Həmçinin Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində "Dost Aqropark"ın təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə ən müasir texnologiyalar tətbiq edilməklə bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin inkişaf etdirilməsi, eləcə də həmin ərazilərin bərpası və yenidən qurulmasının yaşıl enerji zonası, “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyası əsasında Zəngilan rayonunun ikinci Ağalı kəndi ərazisində 200 fərdi evdən ibarət “Ağıllı kənd”in layihələndirilməsi və inşası həyata keçirilmişdir. Texnologiya və innovasiyaların tətbiqinə əsaslanan “Ağıllı kənd” pilot layihəsinin həyata keçirilməsi regionda dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində, yeni sosial-iqtisadi imkanların yaradılmasında, biliklərə və innovasiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın qurulmasına xidmət edir. Yüksək texnologiyalara əsaslanan “Ağıllı kənd” müxtəlif smart sistemlərin tətbiqi ilə ətraf mühitə minimum zərər verməklə insanların ehtiyacları olan hər növ xidmətlərlə təmin olunmalarına əsaslanır.

Yekun olaraq qeyd edək ki, işğaldan azad edilmiş rayonlarda kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri baxımından aparılmış təhlil və qiymətləndirmələrə əsasən bu torpaqlarda kənd təsərrüfatının bərpası istiqamətləri müəyyən edilmiş, regionun kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə potensial istehsal həcmi proqnozlaşdırılmışdır. Belə ki, bölgədə Ağdam və Füzulinin işğala məruz qalmayan sahələri də nəzərə alınmaqla, azad olunmuş ərazilərdə təqribən 232.8 min hektar sahədə birillik və

çoxillik əkinlərin aparılacağı, həmçinin 430 min baş iribuynuzlu, 1.6 milyon baş xırdabuynuzlu heyvanlardan ibarət fermaların qurulacağı gözlənilir.

Regionun tarixən heyvandarlıq sahəsi üzrə mövcud olan potensialı və təbii-relyef xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla gələcək dövrdə də heyvandarlıq ağırlıqlı kənd təsərrüfatı istehsalı üstünlük təşkil edəcək. Regionda heyvandarlığın yem təminatı baxımından mövcud olan otlaq və biçənəklərin mövcudluğu ilə yanaşı, taxıl və yem bitkiləri əkinlərinin də genişləndirilməsi hesabına heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün böyük potensial mövcuddur. Ət və süd məhsulları istehsalının proqnozlaşdırılan həcmi xüsusilə idxal əvəzetməsi baxımından böyük önəm kəsb edir.

Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri Zəngilanda “Dost Aqropark” ağıllı kənd təsərrüfatı kompleksinin birinci mərhələsinin açılışında, 20 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az

Həmçinin regionda tarixən mövcud olan üzümçülük, tütüncülük, baramaçılıq və arıçılıq sahələrinin bərpa və genişləndirilməsi həyata keçiriləcək. Bundan əlavə, regionda yeni trend olaraq intensiv meyvəçilik sahəsinin inkişafı da geniş vüsət alacaq.

Aparılmış qiymətləndirmələrə görə regionda kənd təsərrüfatı istehsalının bərpa hesabına ölkə üzrə ümumi kənd

təsərrüfatı məhsulları istehsalı həcmının 8%-dən çox artacağı gözlənilir.

Təbii ki, nəzərdə tutulan bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi və istehsalın təşkili üçün spesifik dəstək mexanizmlərinin həyata keçirilməsinə də ehtiyac var. Belə ki, hazırda ölkədə aparılan aqrar siyasət bu sahənin inkişafı məqsədlərinə xidmət edirsə, azad olunmuş ərazilərdə həm də kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası ilə bağlı müvafiq mexanizmlərin yaradılması ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

Zəngilan rayonunda "Dost Aqropark"ı
Mənbə: www.president.az

“

Azad edilmiş ərazilərdə

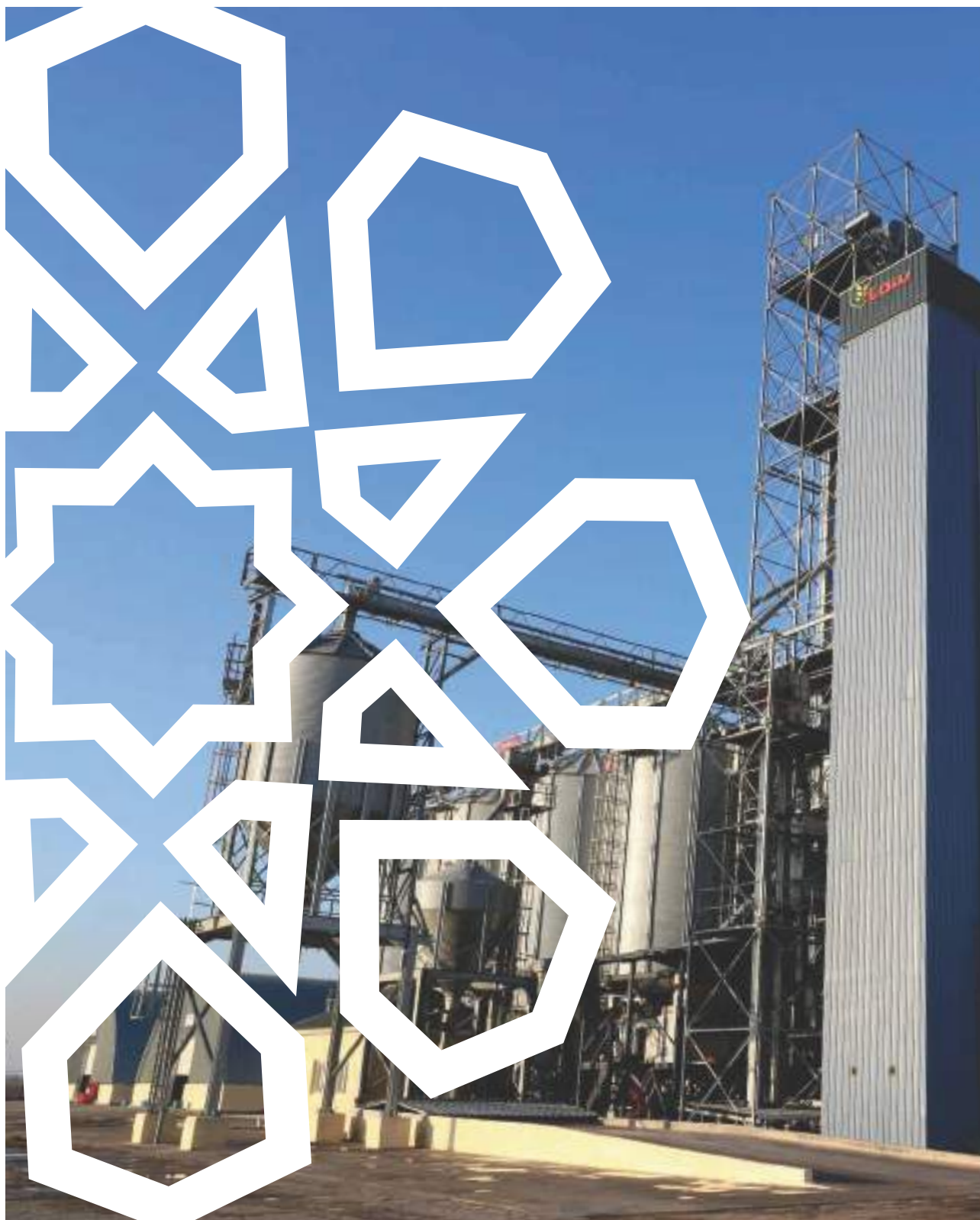
həm kənd təsərrüfatı, həm maldarlıq, həm bitkiçilik üçün çox münbit iqlim və təbii şərait var. Biz, əlbəttə ki, maksimum dərəcədə bundan səmərəli şəkildə istifadə etməliyik. Eyni zamanda, ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı mövcud olan məsələlər, bu günün məsələləri deyil. Sadəcə olaraq, Rusiya-Ukrayna müharibəsi nəticəsində bu məsələlər daha da kəskinləşir. Əlbəttə, torpaqlarımız işğalçılardan azad olunandan sonra mən dərhal göstəriş verdim ki, biz vaxt itirmədən bu torpaqlarda əkin-biçinlə məşğul olmalıyıq. Bu il 50 min hektarda taxıl əkilmişdir və artıq məhsul yığımı da sona çatmaq üzrədir. Düzdür, məhsuldarlıq çox aşağıdır, bu da təbiidir. Çünki uzun illər bu torpaqlar istifadəsiz qalmışdır, suvarma da yoxdur, dəmyə şəraitində taxıl yetişdirilir və birinci ildir ki, əkin aparılmışdır. Ona görə hektardan orta məhsuldarlıq təqribən 1 tondan aşağıdır. Ancaq əminəm ki, növbəti illərdə məhsuldarlıq daha da artacaq, əkin sahələri artacaq. Mən hesab edirəm ki, biz azad edilmiş torpaqlarda taxılçılıq üçün ən azı 100 min hektarı dövrüyyəyə buraxmalıyıq və əlbəttə ki, bütün müasir aqrotexniki tədbirlərin görülməsi, o cümlədən suvarma məsələlərinin düzgün təşkil edilməsi şərt ilə. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, bizim əsas çaylarımız da erməni işğalına məruz qalmışdı. Mənfur düşmən bizi öz suyumuzdan da məhrum etmişdi. Bildiyiniz kimi, Tərtər çayının suyundan biz faktiki olaraq istifadə edə bilmirdik. Həkəri çayının suyundan, Bazar çayının suyundan istifadə edə bilmirdik. Bunlar, azad edilmiş torpaqlarda əsas çaylardır, amma o çayların sayı daha da çoxdur.

Ona görə bu amili nəzərə alsaq və azad edilmiş torpaqlarda kənd təsərrüfatının müasir planlı şəkildə ixtisaslaşma əsasında təşkil ediləcəyi bizə imkan verəcək ki, oraya qayıdacaq insanlar əkin-biçinlə məşğul olmaqla öz güzəranını özləri təmin edəcəklər, yaxşı vəsait əldə edəcəklər, eyni zamanda, ölkəmizin ərzaqla təminatı və ixrac imkanları böyük dərəcədə artacaq. Məsələn, Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan rayonlarında heyvandarlığın çox böyük perspektivləri var və biz vaxt itirmədən artıq ikinci ildir ki, çobanları qoyun sürüləri ilə oraya göndərmişik və bunun nəticəsini görürük. Arıçıları göndərmişik. Artıq Kəlbəcər və Laçın rayonlarında yüzlərlə arıçı öz təsərrüfatını qurub və bol məhsul götürür. Artıq biz bal ixracatçısına çevrilmişik.

Füzuli, Ağdam, Cəbrayıl, Qubadlı rayonlarında taxılçılıq, o cümlədən üzümçülük, meyvəçilik, fındıqçılıq sahələri inkişaf etməlidir. Yəni, dövlət öz tövsiyələrini verəcək. Fermerlərə, oraya qayıdacaq vətəndaşlara həm dəstək göstərəcək, subsidiya verəcək, tövsiyə verəcək, onların yetişdirdikləri məhsulu bazarlara çıxarmaları üçün dəstək olacaq. Bu bölgələrdə - Şərqi Zəngəzur və Qarabağ bölgələrində kənd təsərrüfatının inkişafı, yenə də deyirəm, ən müasir əsaslar üzərində qurulmalıdır. Çünki biz faktiki olaraq işlərə sıfırdan başlayırıq, ona görə səhvə yol verə bilmərik. Vaxtilə Azərbaycanda aparılmış kənd təsərrüfatı islahatı zamanı buraxılan səhvlərə yol verə bilmərik. Hər şey düzgün, şəffaf olmalıdır və əminəm ki, bunun nəticəsində ən böyük məhsuldarlıq məhz işğaldan azad edilmiş torpaqlarda olacaq.

”

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
2022-ci il 12 avqust tarixində İsmayilli rayonunun Basqal qəsəbəsində
Azərbaycan Televiziyasına verdiyi müsahibədən (125)

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisinin bütün iqtisadi sektorlar kimi sənaye perspektivi də böyükdür. Xüsusilə regionun filiz və qeyri-filiz yataqları ilə zənginliyi bu iqtisadi rayonlarda dağ-mədən sənayesinin inkişafına imkan verir. “Azərbaycanın Uralı” adlandırılan Kiçik Qafqaz sıra dağlarının əhəmiyyətli hissəsi Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun ərazisində yerləşir. Xüsusilə filiz faydalı qazıntı yataqlarının sayına və əhəmiyyətinə görə Kəlbəcər rayonu xüsusilə seçilir. İşğaldan azad edilmiş Kəlbəcər rayonu faydalı qazıntı ehtiyatları ilə zəngin olan Daşkəsən rayonu ilə həmsərhəddir, Gədəbəy rayonu ilə məsafəsi isə kifayət qədər azdır. Bu fakt deməyə əsas verir ki, bu istiqamətdə əsas bu 3 rayon- Kəlbəcər, Daşkəsən və Gədəbəy prioritet götürülməklə respublika əhəmiyyətli dağ-mədən sənayesi aqlomerasiyası

formalaşdırmaq mümkündür. 1993-cü ilədək Kəlbəcər rayonunda təsdiq edilmiş yataqlar üzrə faydalı qazıntı ehtiyatları-130 ton qızıl, 190,33 ton gümüş, 45,82 ton tellur, 248,89 ton selen, 939 ton civə, 10 927 min m³ mişar daşı, 1 312 min m³ gil, 2 540 min m³ qum-çınqıl, 5189,6 ton əlvan daş, gündəlik ehtiyatı 3093 m³ /gün mineral su, 12 428 min m³ tikinti daşı, 1 901 min m³ üzlük daşı və 4 473 min m³ sement xammalı mövcud olub (104).

Statistikaya görə, Azərbaycanda mineral suların ümumi ehtiyatının 33 faizi Kəlbəcər və Laçın rayonlarında yerləşir. Bu rayonlarda suların gündəlik istismar ehtiyatı 7393 kubmetr təşkil edir ki, bunun da 42 faizi Laçının, 58 faizi isə Kəlbəcərin

İstisu, Kəlbəcər rayonu
Mənbə: www.president.az

Murovdag tuneli
Mənbə: www.president.az

payına düşür. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdəki mineral sulardan sənayenin inkişafında da istifadə edilməsi üçün, Kəlbəcərdə “İstisu” mineral su zavodunun tikinti işlərinə başlanılmışdır. Zavodda həm şüşə, həm də plastik butulka istehsalı xətlərinin qurulması planlaşdırılır. Müəssisədə gündə 327 min, ildə isə 95 milyon butulka mineral su istehsal olunacaq. Suyun mənbəyinə gəldikdə, 200 metr dərinlikdə yeni quyuyu qazılmışdır. Çıxışda istilik 60-65 C dərəcəyə bərabərdir (47).

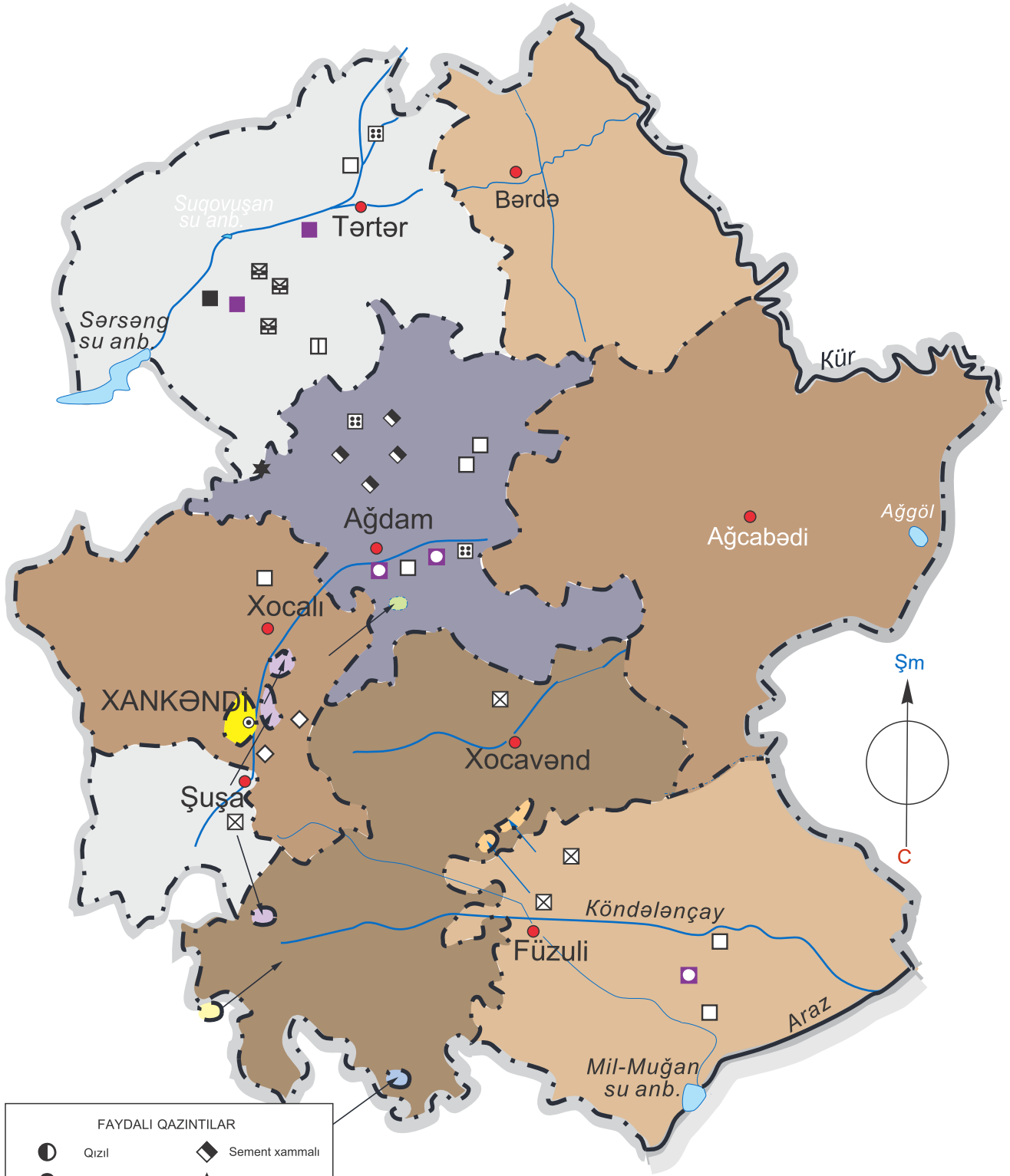
Yenidənqurma fəaliyyəti: **Sənaye parkları**

Post-konflikt bərpa proseslərinin ən əhəmiyyətli elementlərindən biri də regionda insanların rifah səviyyəsini artıran mühüm iqtisadi infrastruktur obyektlərinin qurulmasıdır. Sənaye sektoru özlüyündə iqtisadiyyatda ən çox dəyər

yaradan sektor olmaqla istehsal gücünün artırılmasında müstəsna əhəmiyyət daşıyır. İqtisadi artımın təmin olunmasında sənaye sektoruna dəstək mexanizmlərinin rolu da vacibdir. Bu dəstək mexanizmləri içərisində ən effektiv hesab edilənlərindən biri sənaye parklarıdır. Sənaye parkı dedikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktura və idarəetmə qurumlarına malik olan, müasir texnologiyaların tətbiqi ilə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı və xidmət göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazi (zona) başa düşülür. Sənaye parkının yaradılmasının məqsədləri aşağıdakılardır (105):

- innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi;

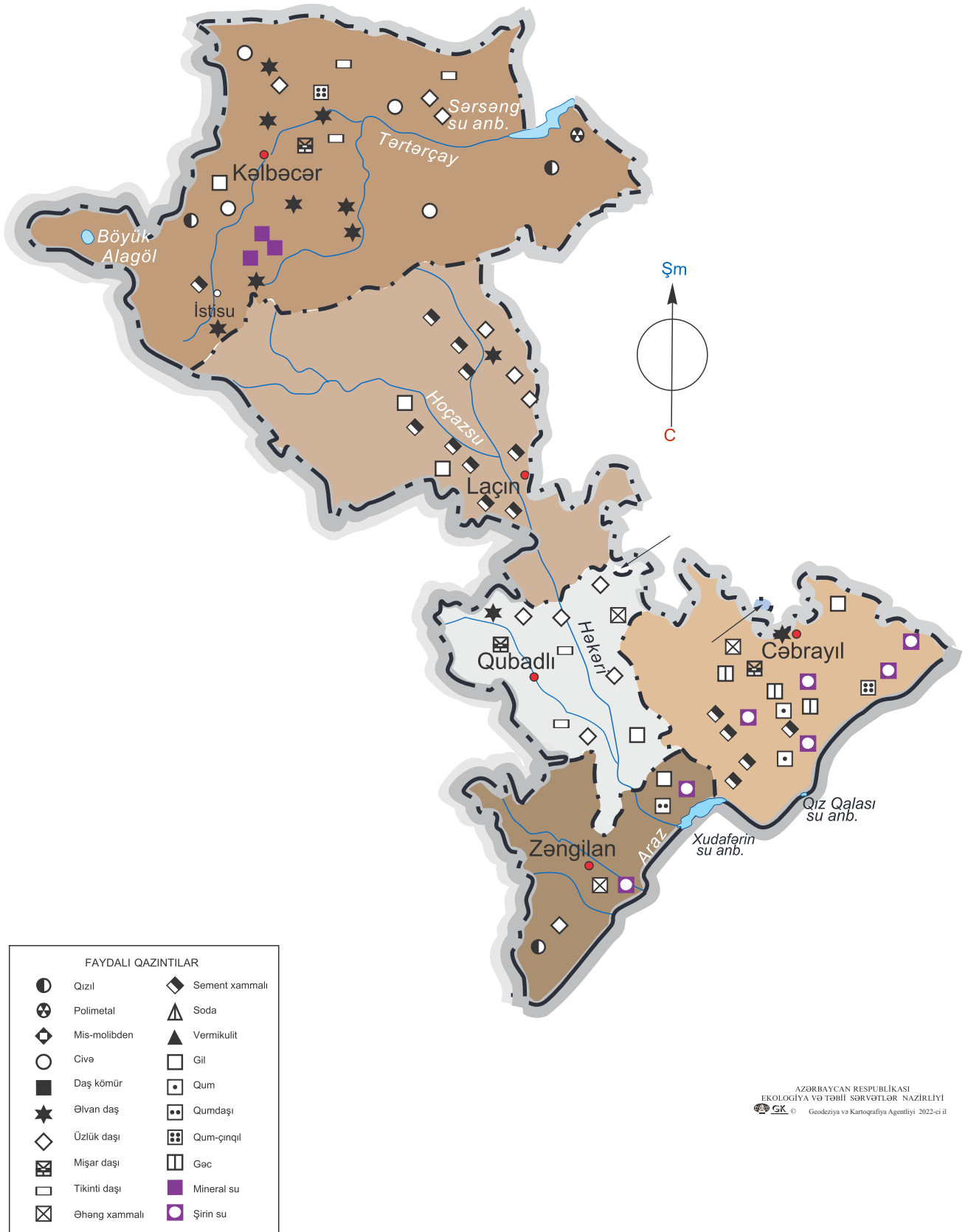
Şəkil 13. Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə mineral resurslar

FAYDALI QAZINTILAR

●	Qızıl	◆	Sement xammalı
⊗	Polimetal	▲	Soda
◆	Mis-molibden	▲	Vermikulit
○	Civə	□	Gil
■	Daş kömür	□	Qum
★	Əlvan daş	□	Qumdaşı
◇	Üzlük daşı	□	Qum-çınqıl
⊠	Mişar daşı	□	Gəc
□	Tikinti daşı	■	Mineral su
⊠	Əhəng xammalı	■	Şirin su

Şəkil 14. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə mineral resurslar

- iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi;
- ölkənin yerli və xarici investisiyalar üçün əlverişliliyinin artırılması;
- əmək qabiliyyətli əhəlinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması.

Respublikamızın bir çox bölgələrində tətbiq olunan “xüsusi iqtisadi zonalar” iqtisadi təşviq metodu Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında da tətbiq olunmaqdadır. Prezident İlham Əliyev tərəfindən işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda post-konflikt bərpa metodlarından biri kimi regionda xüsusi zonaların yaradılması təcrübəsi tətbiq

olunmaqdadır. Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisində iki xüsusi iqtisadi zona – Ağdam Sənaye Parkı və “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” sənaye parkları qurulur.

Ağdam Sənaye Parkı: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq və abadlıq işlərinin uğurla həyata keçirilməsi, eləcə də əhəlinin dayanıqlı məskunlaşmasının təmin edilməsi məqsədilə rəqabətqabiliyyətli və dayanıqlı iqtisadiyyatın formalaşdırılması, bu sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının

Ağdam Sənaye Parkı
Mənbə: <https://az.trend.az/>

Ağdam Sənaye Parkının təməlqoyma mərasimi, 28 may 2021
Mənbə: www.president.az

inkışafı və zəruri stimulların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ağdam Sənaye Parkı işğaldan azad olunmuş ərazilərdə özəl sahibkarlıq subyektlərinin və dövlət-özəl tərəfdaşlığının təmin olunmasına imkan yaradır. Ağdam Sənaye Parkının təməli 2021-ci il mayın 28-də Prezident İlham Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ağdam Sənaye Parkı 190 hektar ərazini əhatə edir. Sənaye parkı qida sənayesi, kiçik sənaye və xidmət, iri sənaye müəssisələri, sosial və texniki zonalar, TIR parkı, tikinti materiallarının satışı bazası hissələrinə bölünəcək. Burada tikinti materiallarının istehsalı müəssisələrinin yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılmasının, meyvə-tərəvəz konservlərinin, ət və süd məhsullarının, şərab, yem, gübrə istehsalı və emalının, eyni zamanda, xidmət sahələrinin, soyuducu kameraların təşkili də planlaşdırılır. Ağdamda yaradılacaq sənaye mərkəzində ilkin müraciətlər əsasında 33 kiçik istehsal və xidmət müəssisəsi, iri sənaye və qida sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərəcək. Buraya 110 milyon manata yaxın sərmayə qoyulacaq. Ağdamın strateji coğrafi mövqeyi, digər bölgələrlə qovuşuqda yerləşməsi, insan resursları potensialı və infrastruktura çıxış imkanları rayonun gələcəkdə Qarabağın sənaye mərkəzinə çevrilməsi imkanlarını genişləndirir (49).

Hazırda sənaye parkında 9 rezident qeydiyyatda alınıb (106). Onların 50 milyon manatdan çox investisiya yatırması nəzərdə tutulur. Bu, 1000-dən çox daimi iş yerinin yaradılmasına imkan verəcək. İşçilərin rahatlığının təmin edilməsi məqsədilə

sənaye parkında 1.3 hektar ərazidə mobil tipli şəhərcik salınıb. Burada rezidentlər üçün konteyner tipli ofis, yataqxana, tibb məntəqəsi, mağaza, aptek və yeməqxana yaradılıb, əraziyə asfalt yol çəkilib, abadlıq işləri görülmüş. Parkın ərazisində bankomat quraşdırılıb. Ağdam Sənaye Parkının sosial zonasında quraşdırılmış Azərbaycan istehsalı olan günəş panelləri və batareyaları suyun damla suvarma sistemi vasitəsilə paylanması üçün tələb olunan elektrik enerjisini təmin edir. Sənaye Parkının ərazisində tikinti aparılacaq sahənin su ilə təmin edilməsi məqsədilə 350 metr dərinliyində subartezian quyusu qazılıb. Əraziyə 10 kilovoltluq elektrik xətti çəkilib və 630 kilovoltluq transformator məntəqəsi quraşdırılıb. Belə ki, işğaldan azad olunduqdan sonra Ağdam şəhərində ilk elektrik enerjisi və su təchizatı sistemi Ağdam Sənaye Parkının ərazisində quraşdırılıb. Sənaye Parkının işıqlandırılmasında günəş enerjisindən qidalanan panellərdən istifadə edilir. Eyni zamanda sənaye parkının rezidenti olmaq üçün sahibkarlardan ümumi investisiya dəyəri 60 milyon manatdan çox olan 15 layihə təqdim edilib. Hazırda baxılan bu layihələrin reallaşdırılması nəticəsində 800 nəfər daimi iş yeri ilə təmin ediləcək.

Artıq sənaye parkının rezidentləri içərisində “Qarabağın Yaşıl İnkişaf Konsepsiyası” nı nəzərə alan və bu istiqamətdə istehsal fəaliyyəti nəzərdə tutan müəssisələr mövcuddur. Məsələn, Ağdam Sənaye Parkının rezidenti “Smartpoint” MMC burada reallaşdıracağı layihə çərçivəsində alternativ və bərpaolunan enerji mənbələri ilə (əsasən günəş enerjisi) qidalanan işıq dirəklərinin və digər qurğuların istehsalını təşkil edəcək. Layihənin investisiya dəyəri 9,1 milyon manatdır. Layihə çərçivəsində yaradılacaq müəssisədə Türkiyə və İtaliya texnologiyalarından istifadə ediləcək.

Müəssisədə ildə 21 min işıq dirəyi və 40 meqavat gücündə digər qurğuların istehsal olunması nəzərdə tutulur. “Smartpoint” MMC Sənaye Parkının rezidentləri üçün nəzərdə tutulan bütün güzəştlərdən (tam infrastruktur təminatı və vergi azadolmaları) faydalanacaq. Sənaye Parkının 1,3 hektar ərazisində inşa ediləcək müəssisədə 80 daimi iş yeri yaradılacaq. İstehsal edilən məhsulların daxili bazarda satılması ilə yanaşı, Gürcüstan, Qazaxıstan və Özbəkistana da ixrac olunması planlaşdırılır.

Digər rezident-“Dadaş-N” MMC-nin Sənaye Parkında həyata keçirdiyi layihə əsasında müxtəlif çeşidli sintetik xalçalar istehsal edəcək. Investisiya dəyəri 9,5 milyon manat olan layihə əsasında yaradılacaq müəssisədə il ərzində 700 min kvadratmetr xalça istehsal ediləcək. Məhsul istehsalında polipropilen, polietilen və poliakril kimi yerli xammaldan istifadə olunacaq. İstehsal prosesində Belçika və Çin texnologiyaları tətbiq ediləcək. “Dadaş-N” MMC də Sənaye Parkının rezidentləri üçün nəzərdə tutulan bütün güzəştlərdən yararlanacaq. Sənaye Parkının 2 hektar ərazisində inşa ediləcək müəssisədə 60 daimi iş yeri yaradılacaq. İstehsal edilən məhsulların daxili bazarda satılmaqla yanaşı, MDB ölkələrinə ixrac olunması da planlaşdırılır. Qeyd edilən hər iki müəssisənin təməli Prezident İlham Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur (48).

“Metkons” MMC Sənaye Parkında havalandırma, yanğınsöndürmə avadanlıqları və müxtəlif metal məmulatların istehsalını nəzərdə tutan zavod inşa edəcək. Investisiya dəyəri 1,9 milyon manat olan layihə çərçivəsində 45 daimi iş yerinin açılması nəzərdə tutulur.

“Prof-Dam” MMC tərəfindən dam örtüklərinin istehsalı layihəsi həyata keçiriləcək. Sənaye Parkının 2 hektar ərazisində inşa ediləcək müəssisədə qabaqcıl

texnologiyaların tətbiqi ilə profilli metal təbəqə, metal plitə və sendviç panellər buraxılacaq. İnvestisiya dəyəri 7 milyon manatdan çox olan müəssisədə 40 nəfər daimi işlə təmin ediləcək.

“Agah Group” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti Sənaye Parkının 1 hektar ərazisində müxtəlif ölçüdə metal profillərin, eləcə də anbar stellajlarının istehsalını nəzərdə tutan zavod inşa edəcək. İnvestisiya dəyəri 6,85 milyon manat olan layihə çərçivəsində 40 nəfər daimi işlə təmin ediləcək. Müəssisədə istehsal olunacaq məhsulların daxili bazarda satılmaqla yanaşı, xaricə ixracı da nəzərdə tutulur.

“Veliev” MMC tərəfindən “Prefabrik dəmir-beton məmulatları istehsalı” müəssisələrinin inşasına başlanılıb. Layihə çərçivəsində körpülərin, sənaye və yaşayış binalarının tikintisi üçün gərginləşdirilmiş dəmir beton dirəklərin, kirişlərin, fermaların, döşəmə panellərinin, üfüqi su novlarının, dəmir beton dirəklərin, müxtəlif növ hasarların, kanalizasiya borularının, səki və divar daşlarının, yaşayış binalarının tikintisi üçün izolyasiyalı panellərin və s. istehsalı nəzərdə tutulur. Dəyəri 2,5 milyon manat təşkil edən layihə çərçivəsində il

ərzində 200 min kvadratmetr dəmir beton məmulatlarının istehsalı planlaşdırılır. Müəssisədə 80 daimi iş yeri yaradılacaq. Türkiyə və yerli texnologiyalardan istifadə ediləcək müəssisədə istehsal olunan məhsullar ilkin olaraq daxili bazarın tələbatının ödənilməsinə yönəldiləcək.

“Ağ Tekstil” MMC tərəfindən “Uniforma, xüsusi və fərdi geyimlərin istehsalı” layihəsi həyata keçiriləcək. Layihə çərçivəsində uniforma, xüsusi və fərdi geyimlərin istehsalı nəzərdə tutulur. Layihənin investisiya dəyəri 5,5 milyon manatdır. Sənaye Parkının 1 hektar ərazisində inşa ediləcək müəssisədə 110 daimi iş yeri yaradılacaq. İstehsal olunan məhsullar daxili bazarın tələbatının ödənilməsinə yönəldiləcək.

“Ram Beynəlxalq Nəqliyyat və Ticarət” MMC tərəfindən “Polimer məhsulların istehsalı” layihəsi həyata keçiriləcək. Layihə

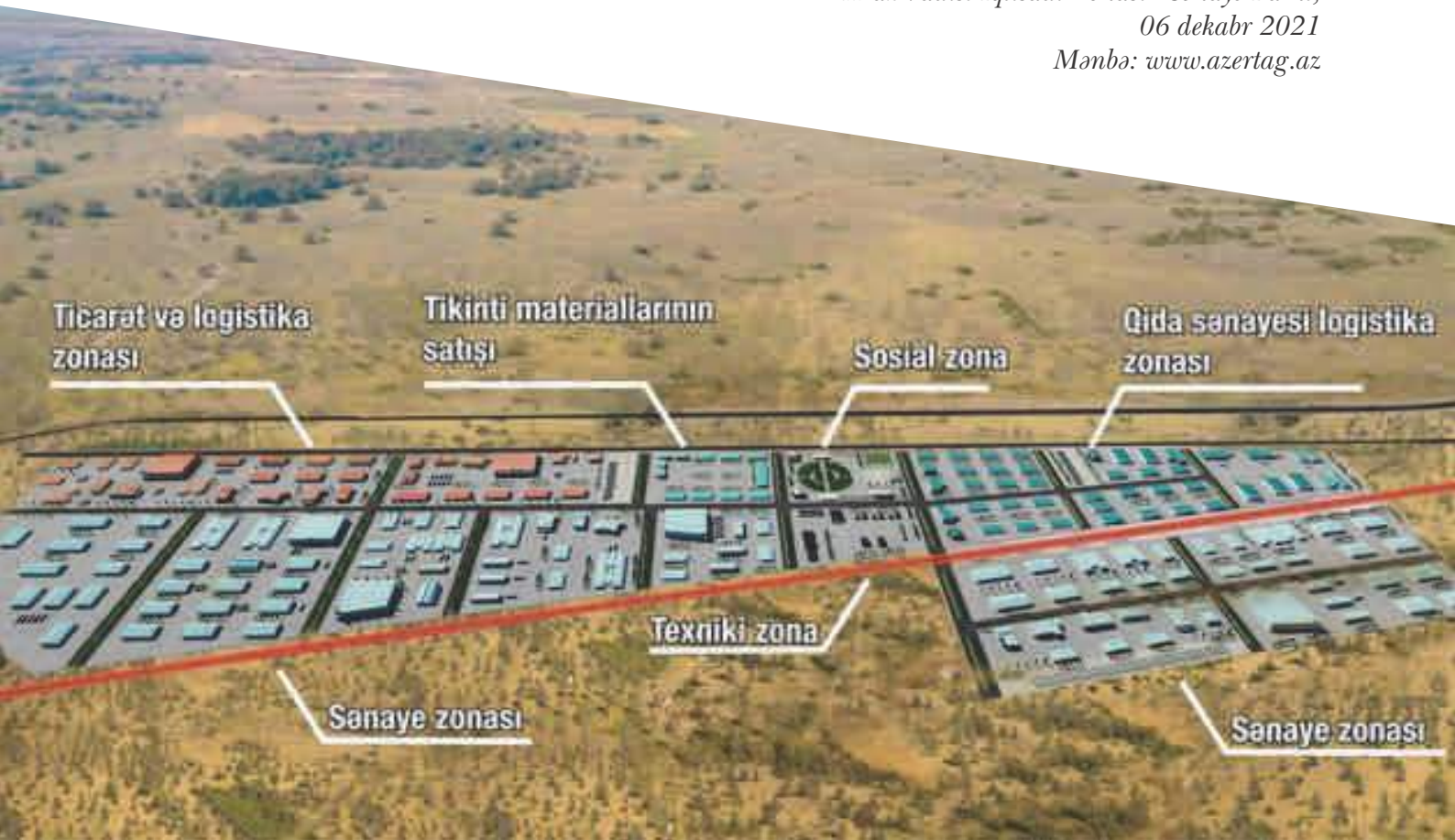
*Ağdam Sənaye Parkının
təmələgöymə mərasimi,
28 may 2021
Mənbə: www.president.az*

çərçivəsində müxtəlif çeşidli iri kisələrin və iri həcmli plastik konteynerlərin istehsalı nəzərdə tutulur. Layihənin investisiya dəyəri 10 milyon manatdır. Sənaye Parkının 3 hektar ərazisində inşa ediləcək müəssisədə 500 daimi iş yeri yaradılacaq. İstehsal edilən məhsulların daxili bazarda satılması ilə yanaşı, Avropa və MDB ölkələrinə ixracı da planlaşdırılır (107).

Qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətə bir çox xarici investorların da marağı böyükdür. Ağdam Sənaye Parkının digər yeni rezidenti Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri kapitallı “Expert Services FZE” Məhdud Məsuliyyətli Azad Zona Müəssisəsi ağır texnikaya texniki xidmət mərkəzinin təşkili layihəsini həyata keçiriləcək. Sənaye Parkının 1,2 hektar ərazisində reallaşacaq layihə çərçivəsində birinci mərhələdə ağır texnikaya texniki xidmətin göstərilməsi və bəzi metal ehtiyat hissələrinin bərpası, ikinci mərhələdə isə müxtəlif təyinatlı çalovların istehsalı nəzərdə tutulur. İnvestisiya dəyəri 2,2 milyon manat olan müəssisədə 20-dək daimi iş yeri yaradılacaq (108).

“Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı: Ordumuzun şanlı qələbəsi nəticəsində yaranan geosiyasi vəziyyət ölkəmizin iqtisadi imkanlarının da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə, ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin bərpası və bu istiqamətdə tranzit daşımaların həyata keçirilməsi üçün perspektiv imkanlar yaranmışdır. Regionda dayanıqlı məskunlaşma, iqtisadi fəaliyyətin canlanması və nəqliyyat-logistika imkanlarından istifadə regional iqtisadi-ticarət əlaqələrini genişləndirəcəkdir. Nəzərdə tutulan strateji istiqamətlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün bölgədə logistika, ticarət və digər xidmətlərin göstərilməsi, həmçinin qabaqcıl texnologiyalara və “yaşıl enerji” konsepsiyasına əsaslanan rəqabətqabiliyyətli və innovativ sənaye sahələrinin, o cümlədən tikinti materialları istehsalının

*“Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı,
06 dekabr 2021
Mənbə: www.azertag.az*

dəstəklənməsi olduqca mühümdür. İşğaldan azad olunmuş Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun Arazboyu ərazisinin əsasən düzənlik relyefə və həmin bölgənin cənub istiqamətində giriş qapısı mövqeyinə malik olması sənaye parkının yaradılması üçün əlverişli şərait yaradır. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun cənubunda – Cəbrayıl rayonu ərazisində yerləşən tarixi Xudafərin körpülərinin olduğu istiqamətdə sərhəd-gömrük keçid məntəqəsinin açılması da sənaye parkının fəaliyyətində yeni perspektivlər vəd edir. Eyni zamanda, Cəbrayıl rayonunda logistika mərkəzinin, müxtəlif xidmət və innovativ sənaye sahələrinin, o cümlədən tikinti materialları istehsalı müəssisələrinin yaradılması işğaldan azad edilmiş digər rayonların da bərpasında faydalı olacaqdır (100). Bütün bu faktorlar nəzərə alınaraq ölkə başçısı tərəfindən “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” sənaye parkının yaradılması haqqında qərar verildi. Təməli 2021-ci il oktyabrın 4-də

Prezident İlham Əliyev tərəfindən qoyulan sənaye parkı Cəbrayıl rayonunda yerləşir və ümumi ərazisi 200 hektardır. Ərazi kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, sənaye, sosial və texniki zonalara bölünəcək. Burada logistika və ticarət mərkəzi, anbar kompleksləri, topdan və pərakəndə satış obyektləri, TIR parkı, gömrük, yanacaqdoldurma, avtomobil və digər texnikaların təmiri məntəqələrinin yaradılması planlaşdırılır.

Sənaye Parkında tikinti üçün üzlük və izolyasiya materialları, müxtəlif qatqı maddələri, metal konstruksiya istehsalı müəssisələrinin təşkili nəzərdə tutulur. Parkın ərazisində, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, meyvə-tərəvəz konservləri, süd və ət məhsulları istehsalı və emalı, şərab, yem, gübrə istehsalı, ipəkçilik müəssisələrinin, soyuducu kameraların qurulması, kiçik

*“Araz Vadisi İqtisadi Zonası”
Sənaye Parkının təməlqoyma mərasimi, 05 oktyabr 2021
Mənbə: www.president.az*

istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması planlaşdırılır. Sənaye Parkının yaxınlığında yaşayış məntəqəsi olmadığı üçün sosial zonada 150 nəfərlik konteyner şəhərçiyi qurulacaq. Şəhərcikdə Parkın idarə olunması və rezidentlər üçün ofis binaları, inzibati heyət, rezidentlər, tikintini həyata keçirən mühəndis və fəhlələr üçün yaşayış binaları və xidmət obyektləri, tibb məntəqəsi, idman meydançası və digər infrastruktur yaradılacaq. Artıq sənaye parkının ərazisi mina və partlamamış hərbi sursatlardan tam təmizlənib. Sənaye parkının ərazisində tikinti aparılacaq sahənin və mobil tipli şəhərçiyin su ilə təmin edilməsi məqsədilə 65 kubmetr/saat gücə malik 120 metr dərinliyində subartezian quyusu istifadəyə verilib. Bundan başqa, artıq Sənaye Parkının konseptual planı (Baş plan) hazırdır və yaxın günlərdə Parkın 1,5 hektar hissəsində mobilizasiya şəhərçiyinin salınması işlərinə başlanılması nəzərdə tutulur (110).

“Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkına sahibkarlar tərəfindən böyük maraq göstərilir. Sənaye Parkının rezidenti olmaq üçün İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyinə logistika mərkəzinin təşkili, TIR parkı və daşıma xidmətinin qurulması, texniki xidmət mərkəzinin yaradılması, tikinti materiallarının, sintetik yuyucu və təmizləyici məhsulların istehsalı və s. sahələr üzrə 10-dan çox layihə təqdim edilib (111). Qeyd etmək lazımdır ki, Cəbrayıl rayonu qum-cıncıl, mişar daşı, kərpic gili, sement xammalı, gəc, əhəng və yəşəm kimi faydalı qazıntılarla zəngindir. İşğaldan əvvəlki dövrdə rayon iqtisadiyyatının əsas sahələri üzümçülük, tütünçülük, heyvandarlıq və taxılçılıq olub. Həmçinin rayonda qaramal kökəltmə, quşçuluq və baramaçılıq təsərrüfatları, xalçaçılıq müəssisəsi, üzüm emalı, çörək zavodları, kənd təsərrüfatı texnikasının təmiri müəssisələri fəaliyyət göstərmiş (51). Bu faktorlar nəzərə alınaraq

qeyd edə bilərik ki, “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı regionda yerli istehsalın inkişafına böyük təkan verəcək, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə əlavə imkanlar yaradacaq və iqtisadi inkişafın əsas drayverindən birinə çevriləcək.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə dəstək

İşğaldan azad olunan ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün müxtəlif imtiyazların, güzəştlərin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 dekabr 2021-ci il tarixli 3037 nömrəli “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Sərəncamı qəbul edilmişdir. Burada işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlara vergi, sosial sığorta, kommunal xidmətlər, xammal və materialların idxalı ilə bağlı gömrük güzəştlərinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, iş icazələrinin verilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi, sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və bu istiqamətdə zəruri dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə bağlı müddəalar da Sərəncamda öz əksini tapmışdır. Tapşırıqların icrasının təmin edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 dekabr 2021-ci il tarixli 713 nömrəli Sərəncamı qəbul edilmişdir. Göstərilən sahədə sahibkarlıq subyektləri üçün tətbiq edilən güzəşt və imtiyazlar işğaldan azad olunmuş ərazilərdə sənaye sektorunun inkişafına birbaşa təsir göstərəcəkdir.

ENERJİ İSTEHSALI: ELEKTROENERJETİKA SEKTÖRÜ

9

Azərbaycan Cənubi Qafqazda enerji sektorunda lider ölkə olmaqla, bu sektor üzrə əsas enerji istehsalçısı və ixracatçısıdır. Ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması bu sektor üzrə də bizə yeni perspektiv imkanlar vəd edir. Belə ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun ölkəmizin əsas enerji regionlarından birinə çevrilməsi imkanları böyükdür. İşğaldan əvvəl Qarabağ regionunda 10 elektrik şəbəkə rayonu (Şuşa, Xocalı, Xocavənd, Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Zəngilan, Füzuli, Kəlbəcər və Ağdam) üzrə ümumi gücü 858,6 meqavat/amper olan 20 yarımstansiya mövcud olub. Həmin ərazilərdə uzunluğu 81 kilometr olan 330 kilovoltluq (kV), 690 kilometrlik 110 kV-luq və 615 kilometr olan 35 kV-luq 3 yüksəkgerginlikli elektrik veriliş xətti, eləcə də uzunluğu 6197 kilometr olan 10 kV-luq və 8865 kilometrlik 0,4 kV-luq elektrik veriliş xətləri və ümumi gücü 245,7 meqavat/amper olan 2435 ədəd transformator yerləşib. Eyni zamanda, 2000 kilometrlik təbii qaz xətləri və 34 qazpaylayıcı qurğu istismar edilib (112). İşğal dövründə digər sektorlar kimi, elektroenergetika sektoruna da ciddi ziyan dəyib. Torpaqlarımızı tərk etməyə məcbur qalan düşmən tərəfindən 30-dan çox elektrik stansiyası dağıdılıb. Post-konflikt bərpa prosesinin digər bir vacib elementi kimi elektroenergetika sektorunun bərpası da ön plandadır. Təkcə keçən il ərzində

azad edilmiş torpaqlarda 20 meqavat gücündə 4 Su Elektrik Stansiyası inşa edilmişdir. Bu stansiyalardan ikisi Suqovuşanda, biri Laçın rayonunun Güləbird kəndində, biri isə Kəlbəcər rayonunda Lev çayı üzərində inşa edilmişdir. 2022-ci ilin sonunadək Qarabağda ümumilikdə 27 meqavatt gücündə daha beş kiçik su elektrik stansiyasını (SES) bərpa etmək planlaşdırılır (113).

Hazırda Kəlbəcər rayonunda “Çıraq-1” Kiçik Su Elektrik Stansiyasında tikinti işləri davam etdirilir. Kiçik su elektrik stansiyalarında ümumilikdə 9 hidroaqrəqat fəaliyyət göstərəcək. Stansiyaların enerji sisteminə inteqrasiyası üçün 110 və 35 kV-luq xətlər çəkilir. İşlərin böyük hissəsi görülməmiş bu 5 stansiya rəqəmsal qaydada mərkəzi SCADA Dispetçer İdarəetmə Sistemində inteqrasiya ediləcək. Açılıb-qoşulma, intellektual tənzimləmə, operativ monitorinq və təhlil aparılması mümkün olan yeni stansiyaların idarə edilməsi Kəlbəcərdən olduğu kimi, Bakıdan da həyata keçiriləcək. Kəlbəcərdə yeni tikilən elektrik stansiyalarında il ərzində ümumilikdə 100 milyon kilovat/saata yaxın ekoloji cəhətdən təmiz enerji istehsal olunacaq. Bu isə 50 milyon kubmetr təbii qaza qənaət deməkdir. Növbəti illərdə Kəlbəcər və Laçın rayonlarında yenidən qurulması təklif edilən digər kiçik su elektrik stansiyalarının ümumi gücü 82,2 MVt təşkil etsə də, yeni hesabatlarla əsasən,

bu həcmi iki dəfə artırmaq mümkün olacaq.

Eyni zamanda Laçın rayonunda 110 kV-luq “Qorçu” elektrik yarımstansiyasında tikinti işləri davam etdirilir. Laçın rayonunun Azərbaycanın ümumi enerji sisteminə qoşulması, dayanıqlı və fasiləsiz elektrik enerjisi ilə təchiz edilməsi üçün ötən il istismara verilən “Kəlbəcər” yarımstansiyasından Laçının Qorçu kəndinə 42 kilometr məsafədə ikidövrəli olmaqla 110 kilovoltluq yüksək gərginlikli ötürücü xətt çəkilir. Həmçinin, paralel olaraq Laçın rayonunun Qorçu kəndində dəniz səviyyəsindən 1800 metr yüksəklikdə 110/35/10 kilovoltluq rəqəmsal yarımstansiya tikilir.

Perspektivdə Laçın dəhlizində 110 kV-luq “Laçın şəhər” və “Zabux” yarımstansiyalarını tikməklə, Qorçudan Laçın şəhərinə 110 kV-luq ikidövrəli elektrik verilişi xətti çəkiləcək və Laçın şəhərindən 110 kV-luq yeni xətt çəkilməklə “Şuşa” yarımstansiyası ilə əlaqələndiriləcək. Artıq çox qısa müddət ərzində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bir çox elektroenergetika layihələri uğurla icra olunub. Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva 2022-ci il fevralın 13-də Ağdama səfər zamanı “Ağdam-1” və “Ağdam-2” yarımstansiyalarının, o cümlədən “Qarabağ” Regional Elektrik Şəbəkəsinin Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzinin açılışını ediblər. “Azərenerji” ASC tərəfindən “Xındırstan” yarımstansiyasından 35 kilometr məsafədə ikidövrəli 110

kilovoltluq yüksək gərginlikli elektrik verilişi xətti çəkilib. Demək olar ki, xətt tam minalanmış ərazidən keçib.

Bəzi yerlərdə minalar arasından bir neçə metr enində cığır açılaraq bu çətin vəzifə icra edilib. Ağcabədidən

Xındırstanı, oradan da “Ağdam-1” və “Ağdam-2” yarımstansiyalarına

qədər ümumilikdə 63 kilometr məsafədə 110 kilovoltluq xəttin üzərində ildırımdan mühafizə və yarımstansiyalararası informasiya mübadiləsi üçün 24 damarlı fiberoptik kabel çəkilib. Bununla da Ağdama təkə elektrik xətti deyil, həm də ən yüksək ötürmə qabiliyyətli sürətli internet xətti gətirilib. Ağdam rayonunun mərkəzində yaradılan böyük və müasir enerji kompleksinin bir hissəsində 110 kilovoltluq açıq və 35, 10 kilovoltluq qapalı paylayıcı qurğuların yerləşdirildiyi inzibati bina da daxil olmaqla, yeni 110/35/10 kilovoltluq “Ağdam-1” yarımstansiyası tikilib. “Ağdam-1” yarımstansiyası tam rəqəmsallaşdırılaraq avtomatlaşdırılıb. Yarımstansiyada aktivlərin, proseslərin, resursların idarə edilməsi, tədarük və paylanma zəncirlərinin təkmilləşdirilməsi, qüsurların vaxtında aradan qaldırılması, sistemin monitorinqi və analizinin, problemlərin tez həllinin proqram təminatı vasitəsilə avtomatik həyata keçirilməsi təmin olunub. Azərbaycanın elektroenergetika tarixində ilk dəfə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun elektrik şəbəkəsinin Regional Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzi məhz Ağdamda yaradılıb. Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzinin binası Operativ Qərargahın şəhərsalma işçi qrupu tərəfindən təsdiq edilmiş müasir üslubda hazırlanmış memarlıq layihəsi əsasında inşa olunub. Qarabağ Regional Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzi vasitəsilə regiondakı bütün elektrik stansiyaları, yarımstansiyalar, ötürmə xətlərinin monitorinqi, önləyici analizlər, açılıb-qoşulmalar, tənzimlənmələr və başqa əməliyyatlar avtomatik şəkildə həyata keçirilir. Ölkə üzrə 2500 kilometr məsafədə çəkilən optik kabel şəbəkəsi üzərindən qurulan yeni sistem vasitəsilə nəinki Qarabağın, bütövlükdə Azərbaycanın enerji sistemi əhatə olunur. Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzindən obyektlərin monitorinqi aparılmaqla, parametrlərdə düzəlişlər edilməsi imkanı yaradılıb. Bu da

serverlərin, o cümlədən digər şəbəkə aktivlərinin istismarı üzrə məlumat axınına nəzarət və onun idarə olunmasını mümkün edir. Qarabağ Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzinin ərazisində elektrik avadanlığının təmiri sahəsi, xüsusi təyinatlı maşın və mexanizmlər üçün qaraj, anbar binası və mühəndis yataqxanası da daxil olmaqla, digər xüsusi təyinatlı binalar tikilib. "Ağdam-1" yarımstansiyasının və Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzinin ətrafındakı 2,5 hektarlıq ərazidə yaşıllıq zolağı və meyvə bağı salınıb, xüsusi suvarma sistemi qurulub. Ağdam rayonunun Əsgərana yaxın Şelli kəndi istiqamətində yeni 110/35/10 kilovoltluq "Ağdam-2" yarımstansiyası da inşa edilib. Bir neçə ay ərzində minalardan təmizlənmiş ərazidə dördüncü sənaye inqilabının yaratdığı texnoloji yeniliklərə uyğun olaraq süni intellektə adaptasiya edilən enerjisi sistem şəbəkəsi konsepsiyası çərçivəsində müasir, dayanıqlı, tam rəqəmsallaşdırılmış yarımstansiya tikilib. Burada 110 kilovoltluq açıq paylayıcı qurğu

yaradılıb, açarların, ayırıcıların və digər texniki avadanlığın açılıb-qoşulması, o cümlədən aktivlərin, proseslərin, resursların idarə edilməsi, qüsurların təcili aradan qaldırılması və başqa əməliyyatların proqram təminatı vasitəsilə avtomatik həyata keçirilməsi təmin edilib. Yarımstansiyanın yeni tikilən İdarəetmə Mərkəzi isə 35 və 10 kilovoltluq rəqəmsal qapalı paylayıcı qurğular yerləşdirilməklə yanaşı, əks-qəza avtomatı, mikroprosessor tipli rele mühafizəsi, avtomatika və idarəetmə panelləri, sabit və dəyişən cərəyan qurğuları ilə təmin edilib. Yarımstansiyada müasir tələblərə cavab verən micro-SCADA sistemi yaradılıb və "Azərenerji" nin mərkəzi SCADA sistemi ilə sinxronlaşdırılıb (52).

110/35/10 kV-luq "Zəngilan" yarımstansiyası istifadəyə verilib. Elektroenergetika infrastrukturunu tamamilə dağıdılmış Zəngilan rayonuna Füzulidəki "Şükürbəyli" yarımstansiyasından ümumi uzunluğu 110 kilometr olan ikidövrəli 110 kV-luq elektrik verilişi xətti çəkilib. Hava xəttinin ildırımından mühafizəsi və

*Zəngilanda Arximed turbini tipli
Su Elektrik Stansiyası, 19 oktyabr 2022
Mənbə: www.azertag.az*

*“Azərişiq” ASC-nin Şuşa Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzi
10 may 2022*

yarımstansiyalararası siqnalların ötürülməsi üçün zəruri işlər görüldü. Yarımstansiya binası müasir avadanlıqla təchiz olunub, 25 MVA gücündə 2 transformator quraşdırılıb. Gələcəkdə şəbəkənin genişləndirilməsi nəzərə alınaraq lazımi infrastruktur yaradılıb. Burada mikro-SCADA dispetçer idarəetmə sistemi qurulub. Bu da yarımstansiyanın iş rejiminə real zamanda nəzarət olunmasına və göstəricilərin “Azərenerji” ASC-nin SCADA sistemində ötürülməsinə imkan verir.

“Güləbird”, “Suqovuşan-1” və “Suqovuşan-2” kiçik su elektrik stansiyaları yenidən qurularaq Cənab Prezidentin iştirakı ilə istismara verilib. “Kəlbəcər-1” Kiçik Su Elektrik Stansiyasında isə yenidənqurma işləri tamamlanıb. Bu 4 elektrik stansiyasının ümumi gücü 20 meqavatdan artıqdır.

110/35/10 kV-luq 9 rəqəmsal yarımstansiya tikilib. 2021-ci il mayın 12-də “Şuşa”, iyunun 14-də “Füzuli” və “Şükürbəyli”, avqustun 16-da “Kəlbəcər”, oktyabrın 4-də “Cəbrayıl”, oktyabrın 20-də “Zəngilan”, oktyabrın 25-də isə “Qubadlı” yarımstansiyalarının Cənab Prezidentin iştirakı ilə açılışı olub.

“Şükürbəyli” yarımstansiyasına Beyləqandan 51 km məsafədə 110 kV-luq yeni xətt çəkilib. Şükürbəyлідən Şuşaya 75 km, eyni zamanda “Cəbrayıl” və “Qubadlı” yarımstansiyalarına giriş-çıxış olmaqla “Zəngilan” yarımstansiyasına qədər 110 km məsafədə ikidövrəli olmaqla 110 kV-luq ötürmə xətti çəkilib. Həmçinin “Qubadlı” yarımstansiyasından “Güləbird” SES-ə 19 km məsafədə 110 kV-luq xətt inşa edilib. Bundan əlavə, “Daşkəsən” yarımstansiyasından Murov dağıni keçməklə yeni tikilən “Kəlbəcər” yarımstansiyasına 70 km məsafədə ikidövrəli olmaqla 110 kV-luq ötürmə xətti gətirilib (114).

2022-ci il may ayının 26-da Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva tərəfindən “Azərenerji” ASC-nin 330/110 kilovoltluq “Cəbrayıl” enerji qovşağının təməli qoyulub. Cəbrayıl-Naxçıvan-Ağrı (Türkiyə) yarımstansiyalarına, oradan isə Türkiyə enerji sistemi vasitəsilə Avropa enerji bazarlarına əlavə və daha əlverişli çıxış əldə etmək, 1000 meqavat yükötürmə qabiliyyətinə malik olmaqla ixrac imkanlarını artırmaq, uzun illərdən

sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın ümumi enerji sisteminə qoşmaq, “Xudafərin” və “Qız Qalası” Su Elektrik stansiyalarının, o cümlədən “BP Cəbrayıl” Günəş Elektrik Stansiyasının enerjisistemə inteqrasiyasını həyata keçirmək üçün 330 kilovoltluq “Cəbrayıl” yarımstansiyasının tikilməsi olduqca əhəmiyyətli hadisədir. Xüsusi beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən layihə 3 mərhələli şəkildə icra olunacaq. Birinci mərhələdə istismar müddəti başa çatan və işğaldan azad edilən ərazilərə ən yaxın məsafədə yerləşən 330 kilovoltluq “Ağcabədi” və “İmişli” yarımstansiyaları genişləndirilərək tamamilə yenidən qurulacaq. “Ağcabədi” yarımstansiyasından 132, “İmişli” yarımstansiyasından isə 130 kilometr məsafədə Cəbrayıla yüksək gərginlikli 330 kilovoltluq ötürmə xətti çəkiləcək. Ən əsası isə Cəbrayıl 330 kilovoltluq qovşaq yarımstansiyası tikiləcək. “Cəbrayıl” enerji qovşağının inşası nəticəsində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yeni yaradılmış ötürücü elektrik şəbəkəsinin etibarlılığı və dayanıqlılığı artırılacaq. İkinci mərhələdə Naxçıvanın ölkənin əsas enerji sistemi ilə əlaqələndirilməsi üçün “Cəbrayıl” qovşaq yarımstansiyasından Zəngəzur dəhlizini keçməklə muxtar respublikanın Şahtaxtı kəndinə 255 kilometr məsafədə ikidövrəli olmaqla 330 kilovoltluq ötürmə xətti çəkiləcək və 330 kilovoltluq “Şahtaxtı” yarımstansiyası tikiləcək. Üçüncü mərhələdə isə Azərbaycan, Naxçıvan, Türkiyə və Avropa enerji qovşağının yaradılması üçün Naxçıvanın Türkiyəyə yaxın ərazisində 330 kilovoltu 400 kilovolta keçirmək üçün Avropa enerji standartlarına uyğun əlavə çevirici yarımstansiya inşa ediləcək və Naxçıvandan Türkiyəyə 230 kilometr məsafədə ikidövrəli 400 kilovoltluq elektrik verilişi xətti çəkiləcək. Bundan başqa, “Cəbrayıl” yarımstansiyasının rəqəmsal idarəetmə sistemi yaradılacaq. Yarımstansiyada 330 və 110 kilovoltluq açıq,

10 kilovoltluq qapalı paylayıcı qurğular və müasir idarəetmə mərkəzi inşa olunacaq. Mövcud layihələrin yarımstansiyaya inteqrasiyası ilə bərabər, gələcəkdə burada genişlənmə imkanları nəzərə alınmaqla əlavə əsas və köməkçi qurğuların yerləşməsi də nəzərə alınacaq (53). Qeyd olunanlar deməyə əsas verir ki, görülən işlər nəticəsində Zəngəzur dəhlizi anlayışı artıq sırf nəqliyyat dəhlizi çərçivəsindən çıxaraq, beynəlxalq enerji dəhlizinə çevrilir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təsdiqlənmiş potensialı 7200 meqavat günəş və 2000 meqavat külək enerjisi təşkil edir. Hesablamalara görə günəş və külək enerji növlərinin istehsalı təxminən 9-10 min meqavata çata bilər. Günəş enerjisi potensialı Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlıda, külək enerjisi potensialı isə Laçın və Kəlbəcərin dağlıq ərazilərində müşahidə olunur. Regionun Tərtərçay, Bazarçay, Həkəriçay kimi əsas çayları və digər kiçik çayları böyük hidroenerji potensialına malikdir. Həmçinin, ilkin təhlillərə əsasən Kəlbəcərdə 3093 m³ /gün, Şuşada isə 412 m³ /gün termal su ehtiyatlarının mövcud olması ehtimal edilir. Qarabağın Yaşıl Enerji Konsepsiyası çərçivəsində bir çox layihələrin icrası nəzərdə tutulur. Bu sektorda, həmçinin xarici investorların da marağı böyükdür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bununla bağlı qeyd edib ki, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarının ərazisində 240 meqavatlıq Günəş Elektrik Stansiyası tikiləcək: “Özü də BP şirkətinin vəsaiti hesabına. Görün, marağ nə qədər böyükdür. Artıq təhlil aparılıb. Cəbrayıl, Zəngilan günəşli günlərin sayına görə ən qabaqdadır” (54). Qarabağın Yaşıl Enerji Konsepsiyası ölkəmizin əsas enerji davamlılıq hədəflərindən biri olan 2030-cu ilədək ölkənin ümumi elektroenergetika sisteminin qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payının 30 faizə çatdırılması hədəfinə daha da yaxınlaşdırır.

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA MƏDƏNİ OBYEKTlər

10

Mədəniyyət

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımız qiymətli mədəniyyət ocağıdır. Qarabağ bölgəsi nəinki Azərbaycanın, həmçinin dünya ölkələrinin bir çox bölgələrindən fərqli olaraq daha qədim tarixə malik ərazidir. Məhz, Qarabağ bölgəsi özünün tarixi, maddi-mədəniyyət abidələri, zəngin ədəbiyyatı, incəsənəti və musiqi mədəniyyəti ilə zəngindir. Qarabağın bədii təfəkkür və yaradıcılığına bölgənin gözəl təbiəti, iqlimi, təbii sərvətlərinin zənginliyi də böyük təsir göstərmişdir. Dünyanın ən zəngin muzeylərində Qarabağ xalq sənətkarlığının timsalında Azərbaycan xalq sənətkarlığının bir çox gözəl nümunələri ilə rastlaşmaq olur. Londonun Viktoriya və Albert, Parisin Luvr, Vaşinqtonun Metropoliten, Vyananın, Romanın, Berlinin, İstanbulun, Tehranın, Qahirənin zəngin muzey kolleksiyalarına baxarkən orada Qarabağ ustalarının bacarıqlı əlləri ilə yaradılmış sənət nümunələrini görmək olur. Qarabağlıların əməyi sayəsində yaranıb bölgənin həyat və məişətində geniş istifadə edilən Qarabağ el sənətinin böyük və zəngin tarixi var. Qarabağdan tapılmış qab-qacaq, silah və bəzək nümunələri tək tarixi fakt kimi deyil, həm də onu yaradan sənətkarın ustalığı bacarığından məlumat verən qiymətli mənbədir.

Dünya iqtisadiyyatında dinamik inkişaf edən sektorlardan biri də yaradıcı və mədəniyyət sənayeləridir. Yaradıcı sənaye iqtisadiyyat, mədəniyyət, yaradıcı texnologiya sahələrini birləşdirən sənaye növüdür. Beynəlxalq kateqoriya və təsnifatlandırmaya əsasən yaradıcı sənaye sahələrinə musiqi, rəqs və teatr, dizayn, memarlıq və moda sənəti, sənətkarlıq və təsviri sənət, film, video və foto sənəti, ədəbiyyat, reklam, xalçaçılıq, TV və radio yayımı, oyunlar və yaradıcı texnologiyalar daxildir. Bu mənada Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının zəngin mədəniyyəti və geniş turizm imkanları bu bölgədə yaradıcı sənayelərin inkişafı üçün böyük potensial vəd edir.

Musiqi mədəniyyəti

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti xəzinəsini öz nadir inciləri ilə zənginləşdirən Qarabağ musiqisinin

çoxəsrlik ənənələri vardır. Qarabağ – musiqi mədəniyyətimizin bütün qollarının bir-birilə sıx çulğaşdığı, bir-birilə zənginləşdiyi diyardır. Qarabağ musiqi sənətində muğamlar, xalq mahnıları, rəqslər, aşiq yaradıcılığı da özünəməxsus yer tutur. Aşiq sənətinin “qızıl dövrü” hesab edilən XVI-XVII yüzilliklərdə və ondan sonrakı dövrlərdə də Qarabağ mədəni mühiti böyük sənətkarlar yetişdirmişdir. Qurbani (XVI ə.), Lələ (XVII ə.), Abdalgülablı Valeh (XVIII ə.), Aşiq Pəri (XIX ə.) kimi qüdrətli saz-söz ustaları məhz bu mühitdə yaşayıb yaratmışlar. Onların yaratdıqları zəngin və parlaq mədəni irs həm musiqi mədəniyyəti, həm də Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının inkişafına böyük təkan vermişdir. XVII-XIX yüzilliklərdə aşiq ədəbiyyatı özünün çiçəklənmə dövrünü yaşamış, xalq arasında və eləcə də, mədəniyyət sahəsində hakim mövqə tutmuşdur. Aşiq sənəti musiqi mədəniyyətinin bütün sahələrinə təsir etmiş, muğamların milliləşməsinə, aşiq havaları əsasında yeni bir janrın – “Qarabağ şikəstəsi, Arazbarı, Mani, Kərəmi və s. kimi zərbi-muğam ünvanlı, xanəndələrin sevə-sevə oxuduqları musiqi nümunələrinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Qarabağın ürəyi olan Şuşa Azərbaycanın musiqi beşiyidir. Şuşa dahi Üzeyir bəyin ana yurdu, Bütün Qafqazın, əslində, Yaxın Şərqi Konservatoriyasıdır. Musiqi mədəniyyətimizin zəngin sənət örnəklərinin əksər çoxluğu məhz Qarabağın xanəndə və sazəndələrinin, eləcə də, ustad aşıqlarının adı ilə bağlıdır. “Qarabağı”, “Uzundərə”, “Güllücə”, “Qaradağı”, “Arazbarı”, “Gülüstanı”, “Əsgərani”, “Tərəkəmə”, “Çanaqqala” və bu kimi bir çox oyun havaları Qarabağın zəngin musiqi folklor nümunələridir.

Qarabağ mühitində yetişmiş böyük sənətkarlar – Azərbaycan milli oxuma üslubunun yaradıcısı hesab edilən Cabbar

Qaryağdıoğlu görkəmli xanəndə - muğam ustası kimi musiqi tarixinə daxil olmuşdur. Başqa bir böyük muğam ustası – Seyid Şuşinski “Arazbarı” aşiq havasını zərbi-muğam şəkildə ilk dəfə oxuyan sənətkar olmuşdur.

Görkəmli müğənni Bülbül həm xanəndə, həm də aşiq kimi fəaliyyət göstərmiş, həm aşiq, həm el havaları, həm də muğam və təsnifləri böyük məharətlə ifa etmiş, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafına misilsiz töhfələr vermişdir. Qarabağ musiqi mühitinin böyük ustası, tarzən – Aşiq Valehin nəticəsi Qurban Pirimov ustad tarzən kimi tanınmış, Aşiq Valehin nəvəsi Aşiq Abbasqulu isə həm tar çalmış, həm də tarın müşayiəti ilə muğam oxumuş, muğam zəngülələrini aşiq havalarına daxil etmişdir. Azərbaycan tarının yaradıcısı – Qarabağ mühitinin yetirməsi, böyük musiqiçi Mirzə Sadıq Əsəd oğlunun (Sadıqcan) həyata keçirdiyi reforma nəticəsində, hazırda bütün Qafqazda, Qafqazyanı ölkələrdə, Orta Asiyada geniş yayılan sırf milli Azərbaycan tarı yaranmışdır.

Qarabağ musiqi mədəniyyətində “şikəstə”lərin xüsusi yeri vardır. Hacı Hüsü, Cabbar Qaryağdıoğlu, o cümlədən, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Zəbul Qasım, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski və bir çoxları “Qarabağ şikəstəsi”ni böyük məharət və şövqlə oxumuş qüdrətli sənətkarlardır. Şikəstələrin milli özəlliyini duyan və şikəstələrdən əsərlərində tapıntı kimi istifadə edən ölməz bəstəkarımız Ü.Hacıbəyli “Əsli və Kərəm”, Z.Hacıbəyov “Aşiq Qərib”, R.M.Qliyer “Şahsənəm” və b. operalarına “Qarabağ şikəstəsi”ni daxil etmişlər.

Torpaqlarımız işğalçı əsarətindən xilas edildikdən sonra burada Qarabağ mədəniyyətinin dirçəlməsi üçün mədəni yenidənqurma işləri aparılır.

Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Şuşada Üzeyir Hacıbəylinin heykəlinin açılışında, 29 avqust 2021
Mənbə: www.president.az

Dahi şəxsiyyətlərimiz Xurşidbanu Natəvanın, Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün erməni vandalları tərəfindən gülləbaran edilmiş büstləri ərazilərimiz işğaldan azad edildikdən sonra yenidən Şuşada mərkəzi meydanda qoyulmuşdur.

Bundan başqa, Bülbülün evi bərpa edilmiş, burada ev muzeyi yaradılmışdır. Dahi bəstəkarımız, peşəkar musiqi sənətimizin və milli operamızın banisi Üzeyir Hacıbəylinin Şuşa şəhərindəki ev-muzeyinin bərpası ilə bağlı göstəriş verilmişdir.

Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyi Şuşa şəhərində Ermənistanın işğalınadək fəaliyyət göstərmiş. Erməni işğalçı qüvvələrinin vəhşiliyi nəticəsində muzeydə dahi bəstəkarın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı 1700 eksponatdan yalnız 100-ə yaxını salamat qalıb, qalanı məhv edilib. Ev-muzeyində həyata keçiriləcək işlərdən sonra 1992-ci ildə muzeyin Bakıya aparılmış eksponatlarının burada yerləşdirilməsi

nəzərdə tutulur. Bunlar Üzeyir Hacıbəylinin fotosəkilləri, məktubları, əsərlərinin partituraları və şəxsi əşyalarıdır.

Həmçinin məşhur tarzən Sadıqcanın Şuşadakı evinin bərpası işləri aparılır. Bununla bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva 2022-ci il mayın 10-da sənətkarın vaxtilə yaşadığı evin bərpası işləri ilə tanış olublar.

*İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva məşhur tarzən Sadıqcanın Şuşadakı evinin bərpa işləri ilə tanış olublar
Mənbə: www.president.az*

Şuşa şəhərinin mərkəzində, Mərdinli məhəlləsində yerləşən bina ilkin görkəmini 80 faizə qədər itirib. Binanın qalan hissələrində isə konstruktiv çatlar müşahidə olunur və qəza vəziyyətindədir. Sadıqcanın evində də bərpa işlərini Heydər Əliyev Fondu həyata keçirəcək. Dördbucaqlı plan quruluşu olan ev ikimərtəbəlidir. Bina Şuşaya xas memarlıq üslubunda inşa olunub.

Qarabağ hər zaman öz festivalları ilə məşhur olub. Şuşa şəhərində ilk “Xarıbülbül” festivalı məşhur xanəndə, pedaqoq, Xalq artisti Seyid Şuşinskinin (1889-1965) 100 illik yubileyi

ilə əlaqədar 1989-cu ildə keçirilib. Tədbir həmin ilin mayında – Şuşada xarıbülbülün çiçəklənmə dövründə təşkil olunub. İlk festivalda yerli ifaçılarla yanaşı, keçmiş ittifaq respublikalarından Qırğızıstan, Qazaxıstan, Rusiya (Başqırdıstan), Litva və Belarustan da musiqi qrupları iştirak etmişlər.

1990-cı ildən “Xarıbülbül” festivalı beynəlxalq status alıb. İkinci festivala Hollandiya, Almaniya, İsrail və Türkiyədən də folklor qruplarının dəvət edilməsi böyük marağa səbəb olub. Qarabağ münəcişəsinin başlaması ilə əlaqədar Şuşada ağır vəziyyət

yarandığından əsas konsertlər Ağdamda təşkil edilib. Festivalın bir sıra konsertləri Bərdə və Ağcabədidə də keçirilib. Ümumilikdə ikinci festivalda müxtəlif ölkələrdən 170-ə yaxın nümayəndə iştirak edib.

1991-ci ildə keçirilən III “Xarıbülbul” festivalına 25 ölkədən 300-ə yaxın nümayəndə qatılıb. ABŞ və Avstraliyadan olan rəssamlar da festivala təşrif buyurublar. Tamaşaçıların çoxluğu səbəbindən festivalın əsas konsertləri stadionlarda keçirilib. II və III festivalların yekun konsertləri Bakıda Heydər Əliyev Sarayında təşkil olunub.

Dördüncü festival 1992-ci il mayın 15-də başlamalı, o zamanadək keçirilənlərin ən möhtəşəmi olmalı idi. Dünyanın 30-dan çox ölkəsindən 500 nəfərin iştirakı nəzərdə tutulmuşdu. Lakin həmin ilin 8 mayında Şuşa şəhəri Ermənistan hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edildiyindən “Xarıbülbul” festivalını burada təşkil etmək mümkün olmayıb. Festival yalnız qısa müddətdə Ağdam şəhərindəki İmarət kompleksində keçirilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli Azərbaycan Ordusunun Vətən müharibəsində şanlı Qələbəsindən sonra ənənəvi “Xarıbülbul” festivalı yenidən Şuşa şəhərində təşkil edildi. 2021-ci il mayın 12-13-də Şuşanın Cıdır düzündə Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə keçirilən festivalın açılışında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və ailə üzvləri də iştirak ediblər.

Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin iştirakı ilə Şuşada tarixi görüş baş tutub, 15 iyun 2021
Mənbə: www.facebook.com/bakumediacentre

Festival çərçivəsində milli rəqs, muğam sənəti təqdim olunub, ölkəmizin müxtəlif regionlarını və milli azlıqları təmsil edən folklor kollektivlərinin konsertləri keçirilib, Azərbaycan xanəndələrinin müxtəlif illərdə Şuşada lentə alınmış ifalarından ibarət videoçarxlar nümayiş etdirilib, klassik musiqi əsərləri təqdim olunub.

Həmçinin, 2021-ci il iyunun 15-də Şuşada Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə “Musiqi irsi və Qarabağ atları Cıdır düzündə” adlı musiqili kompozisiya təqdim edilib. Kompozisiyada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Türkiyənin birinci xanım Əminə Ərdoğan iştirak ediblər. Tədbir zamanı Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanə ən qədim at cinslərindən olan “Zəfər” adlı Qarabağ atı və “Xarıbülbul” kompozisiyası hədiyyə edilib. “Xarıbülbul” kompozisiyasında Qarabağın rəmzi sayılan iki xarıbülbul gülü birləşərək Azərbaycan ilə Türkiyə arasındakı əbədi dostluq və qardaşlıq münasibətlərini təcəssüm etdirir.

V “Xarıbülbul” Beynəlxalq Folklor Festivalı, 12 may 2022

Mənbə: www.president.az

*Dahi Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin Şuşada büstü açılıb.
Mənbə: www.president.az*

Poeziya və ədəbiyyat

Qarabağ poeziyası da diqqətdə saxlanılır. Belə ki, 2021-ci il avqustun 30-da Vaqif Poeziya Günləri Şuşa işğaldan azad edildikdən sonra Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ilk dəfə şairin doğma şəhərində yenidən təşkil olunub. Böyük Azərbaycan şairi, dövlət xadimi, Qarabağ xanının vəziri Molla Pənah Vaqifin məqbərəsinin önündə Vaqif Poeziya Günlərinin açılışı qeyd edilib. Açılışda Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva da iştirak etmişlər. Poeziya Günləri çərçivəsində xalq şairlərinin, həmçinin orta nəsil və gənc şairlərin çıxışları, muğam sənətkarlarının ifaları dinlənilib, “Nizamidən Vaqifə” adlı poetik kompozisiya təqdim edilib, “Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətinin incisidir” və

“Yenidən doğma diyarda. Qarabağın sənət inciləri” sərgiləri təşkil edilib.

Vaqifin məqbərəsi də işğal dövründə erməni vandalizminə məruz qalmışdır. Bu gün isə ermənilər tərəfindən dağıdılmış məqbərə və Vaqifin büstü tam bərpa edilib. Qeyd edək ki, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsinin Şuşada ucaldılması qərarını ulu öndər Heydər Əliyev vermişdir. Onun təşəbbüsü ilə 1982-ci il yanvarın 14-də burada məqbərənin açılışı olmuşdur.

Xalçaçılıq

Qarabağ xalçaçılığın inkişaf etdiyi ən qədim məkanlardandır. Təsadüfi deyil ki, Altayda Pazırığ kurqanlarından tapılmış və ən qədim xalça nümunəsi hesab edilən (2500 il əvvəl) “Pazırığ” xalçası da Qarabağda – qədim Bərdədə toxunub.

IX-XVI əsrlərdə yaşamış bir çox ərəb tarixçilərinə aid mənbələrdə Qarabağ xalçalarının nəfisliyindən, bu xalçaların Yaxın Şərqlərdə böyük şöhrət

qazanmasından bəhs edilir. Sənət və mədəniyyət mərkəzi kimi məşhurlaşan Qarabağda daşışləmə, dulusçuluq, metalışləmə və s. ilə yanaşı, toxuculuq sənəti də özünəməxsus inkişaf yolu keçib. Bu diyarın istedadlı sənətkarları əsrarəngiz xalçalar toxuyaraq, ilmələrdə öz dünyagörüşlərini, həyat fəlsəfələrini, bədii zövqlərini əks etdiriblər. Qarabağ xalçalarının 33 kompozisiyası mövcuddur. Yerli qoyun növlərinin yununun xüsusiyyətlərinə görə Qarabağ xalçaları sıx

hündür və yumşaq xova malikdir. Qarabağ xalçaları həyat eşqi və parlaq koloriti ilə seçilir. Onlar dörd qrupa bölünür: medalyonsuz, medalyonlu, namazlıqlar və süjetli. Bu xalçalar Qarabağın dağlıq hissəsində Malıbəyli, Muradxanlı, Daşbulaq, Cəbrayıl, Horadiz və bir çox başqa qəsəbələrində toxunmuşdu.

Azərbaycanın cənub-qərbində yerləşən Qarabağ xalçaçılıq məktəbi iki regionda—dağlıq və aran zonalarında inkişaf etmişdir. "Aran xalçası", "Bağçadagüllər xalçası", "Balıq xalçası", "Buynuz xalçası", "Bərdə xalçası", "Bəhmənli xalçası", "Qarabağ xalçası", "Qoca xalçası", "Qasımuşağı xalçası", "Ləmbəran xalçası", "Muğan xalçası", "Talış xalçası", "Lampa xalçası", "Malıbəyli xalçası", "Xanqərvənd xalçası", "Xanlıq xalçası", "Xantirmə xalçası", "Çələbi xalçası", "Şabalıdbuta xalçası", və s. çeşnili xalça kompozisiyaları Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin klassik nümunələrindəndir. Qarabağda evlərin interyerlərinə uyğunlaşdırılmış 5 xalçadan ibarət dəst xalı—gəbələr geniş yayılmışdır.

İşğal edilmiş torpaqlarımızın azad edilməsi ilə Qarabağ xalça sənətimiz də öz el-obasına qayıdır, dirçəlir. Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi 44 günlük Vətən müharibəsi günlərində Qarabağ xalçalarının təbliği məqsədilə interaktiv "Qarabağın xalça xəritəsi"ni tərtib edib. Burada Qarabağın 12 bölgəsinin məşhur xalça kompozisiyalarından əsas naxış elementləri yer alıb. Xəritədə Qarabağın hər bölgəsinin ən məşhur xalça fraqmentləri ağ-qara rənglərdə verilib. Şanlı Ordumuz torpaqlarımızı azad etdikcə "Qarabağın xalça xəritəsi"ndə həmin bölgəyə aid xalça fraqmentləri al-əlyan rənglərə boyanıb. Qələbədən sonra bu xəritə əsasında Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müzəffər Ordumuzun qalibiyyətinə həsr olunmuş "Zəfər" xalçası ilmələrə köçürülüb.

Xalçada Cəbrayılın "Xanlıq", Qubadlının "Qubadlı", Füzulinin "Bəhmənli", Şuşanın "Ləmpə", Laçının "Qasımuşağı", Ağdamın "Şabalıd-buta", Xocavəndin "Açma-yumma" və Tərtərin "Çələbi" xalçaları, Zəngilanın məşhur kilimi, Kəlbəcərin zilisi özünəməxsus rənglərlə təsvir olunub. Xəritədəki hər bir bölgənin xalçaları haqqında aşağıdakıları qeyd etmək olar.

Xanlıq xalçaları yüksək keyfiyyətləri ilə seçilir. XIX əsrdə Cəbrayıl, xüsusilə də Mirzəcanlı, Əfəndilər, Daşkəsən, Süleymanlı kəndlərində istehsal olunan xalçalar Dünya bazarına və yarmarkalarına ixrac edilən xalçalardan daha gözəl hesab olunurdu. "Xanlıq" xalçasının orta sahəsində böyük gel yerləşir. Onun yuxarı və aşağı hissəsində iki quba, orta sahənin dörd küncündə isə simmetrik ləçək yerləşir. "Xanlıq" xalçasına xarakterik olan haşiyələr zolaqlardan ibarətdir. "Xanlıq" xalçasının orijinal nümunələri xüsusi sifarişlə toxunmuş mürəkkəb kompozisiyalı xalçanı özündə əks etdirir. Məsələn, XIX əsrdə şairə Xurşudbanu Natəvanın müşayiəti altında xalq arasında "xan qızı" kimi tanınan "Xanlıq" xalçası toxunmuşdur.

"Qasımuşağı xalçası"nın adı indiki Laçın rayonunun şimalında yerləşən Şamkənd, Ərikli, Kürdhacı, Çorman və Şəlvə kəndinin əhalisinin adı ilə bağlıdır. Qasım Hacı Sam oğlu qeyd-şərtsiz bir vaxtlar burada yaşayan hörmətli şəxs olub. Bu kəndlərdə yaxın keçmişə qədər yüksək növ xalçalar istehsal olunurdu. "Qasımuşağı" xalçalarının orta sahəsinin kompozisiyası incəsənət nöqtəyi-nəzərindən orijinal olub, müxtəlif detallardan və elementlərdən ibarətdir. Xalçanın mərkəzində haşiyələrlə əhatə olunmuş böyük medalyon yerləşir. Medalyonun ortasında dördguşəli medalyon (xonça) yerləşir. Gölün yanlarından dörd bir tərəfə burulmuş budaqlar ayrılır. Orta sahənin

yuxarı və aşağı hissəsində mərkəzi medalyondan çıxan, forma etibarilə budağa oxşar bir neçə böyük “qol” var. Bu göllərin (böyük gölin yuxarı və aşağı hissəsində) arasında yalnız bu xalçalara xas olan və naxışın ümumi rəsmini harmoniyalaşdıran quba əks olunur.

Bəhmənli xalçasının adı indiki Füzuli rayonunda yerləşən Böyük Bəhmənli kəndinin adı ilə bağlıdır. “Bəhmənli” xalçasının orta kompozisiyasını bir-birinin ardınca düzölmüş, orijinal formalı fiqurlar təşkil edir. Orta sahədə yerləşən bir və ya iki fiqur xüsusən maraqlı olan

kompozisiyadır. Qocaman xalçaçıların təxminlərinə görə, bu fiqurlar “heykəl”, “manqal” və ya “çanq” (pəncə), digərləri isə çanaqlı bağanı təsvir edir. Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, heyvan fiquruna bənzəyən bu fiqurlar müəyyən tayfanın totemi olan çanaqlı bağanın təsviri ilə bağlıdır.

Məmarlıq

Ağdam Cümə məscidi

Ağdam Cümə məscidi (inv. 202) 1868-1870-ci illərdə tikilmişdir. Memarı Kərbəlayi Səfixan Qarabaği olan məscidin iki minarəsi var. Məscid binası daşdan, binanın fasad hissəsinin küncələrindən ucalan minarələr isə kərpicdən hörülmüşdür.

*İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva
Ağdam Cümə məscidində bərpa işlərinin gedişi ilə tanış olanda,
14 fevral 2022
Mənbə: www.president.az*

1993-cü ildə Ağdam Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra digər tarixi abidələrimiz kimi Ağdam Cümə məscidi də yandırılıb, ciddi dağıntılara məruz qalıb. Uzun illər məsciddə mal-qara və donuz saxlanılıb, ibadət ocağı tövlə kimi istifadə olunub, divarı qraffiti ilə vandalizmə məruz qalıb.

Ağdam Cümə məscidi, 14 fevral 2022
Mənbə: www.president.az

Məscidin bugünkü vəziyyəti UNESCO-nun 1954-cü ildə qəbul edilmiş “Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin müdafiəsi haqqında” Haaqa

Konvensiyasının Ermənistan Respublikası tərəfindən pozulduğunu bir daha nümayiş etdirir.

Erməni işğalı zamanı Ağdamın tarixi, memarlıq və arxeoloji abidələri vandalizmə məruz qaldı, istismar olundu və hətta erməniləşdirildi. Ağdam məscidi də dağıntılara məruz qalıb, minarələri daxildən sökülüb, tavanı bir neçə yerdən uçurulub, dizayn və yazıları bilərəkdən yararsız, tanınmaz vəziyyətə salınıb. Cümə məscidi ölkə əhəmiyyətli abidələrin siyahısına daxil edilib.

Pənahəli xanın Ağdamdakı qalası

Ağdam şəhərinin 10 kilometrliyində, Şahbulaq kəndi yaxınlığında yerləşən qala 1751-1752-ci illərdə Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan tərəfindən inşa edilib. Pənahəli xan Şuşa qalasını inşa edənədək Şahbulaq qalası Qarabağ xanlığının inzibati mərkəzi olub. Şahbulaq tikililəri Qarabağ xanlığının, xüsusilə də onun paytaxtı olmuş Şuşa şəhərinin memarlığına təsir göstərmişdir. Ermənilər 1993-cü ildə Ağdamı işğal etdikdən sonra bir sıra abidələrimiz kimi Şahbulaq qalasını da erməniləşdirməyə çalışıb. Qalada olduğumuz zamanı bunu əyani şəkildə gördük. Belə ki, ermənilər füsunkar təbiətə malik ərazidə yerləşən Şahbulaq qalısından qazanc məqsədilə istifadə ediblər. Qalaya turistlərin qanunsuz səfərləri təşkil olunub. Bunu orada gördüyümüz giriş biletləri də təsdiqləyir.

Ağdam çörək muzeyi

Belə bir muzey ilk dəfə Almaniyanın Ulm şəhərində açılıb. İkinci unikal muzey məhz Ağdamda olub. Ağdam Çörək muzeyinin yaradılması ideyası 1982-ci ildə rayon partiya komitəsinin birinci katibi işləmiş Sadiq Murtuzayevə məxsusdur. Həmin il dəyirməyə başlanan təmir-bərpa işləri növbəti ildə başa çatdırılıb və 1983-cü il noyabrın 25-də muzey ilk ziyarətçilərini qəbul edib. Muzeyə çox qısa müddət ərzində 1500-dən çox eksponat toplanıb. 1992-ci ildə Ağdam şəhərinin düşmən tərəfindən raket və top atəşinə tutulması nəticəsində çörək muzeyi tamamilə dağıdılıb, orada saxlanılan eksponatlar yanaraq külə çevrilib.

Azıx və Tağlar mağaraları

Xocavənd rayonunda yerləşən Azıx və Tağlar mağaraları da erməni vandalizminə məruz qalmışdır. Onlar bu mağaralarda saxtakarlıq işləri həyata keçirib, qanunsuz qazıntılar aparıblar. Azıx mağarasının divarına zərər vurulub, qırmızı boya ilə rəqəmlər yazılıb. Ermənilər divarlara qırmızı rəngli boya və iri hərflərlə erməni adları (məsələn “Suren”, “Karen”) yazmışlar. Dünyanın dörd qədim yaşayış yerlərindən biri olan abidənin divarlarına bu cür müdaxilə və boyalardan istifadə mədəni cinayətdir. Ümumiyyətlə, Azıx mağarasının yeni müasir tədqiqatların köməyi ilə arxeoloji araşdırılmasına ehtiyac vardır. Dünya əhəmiyyətli bu abidə qənaətbəxş vəziyyətdədir.

Amaras monastrı

Qarabağda, Xocavənddə yerləşən Amaras monastrı xristian alban irsinin ən real nümunələrindən biridir, o “erməni mədəni irsi” deyil. Tarixən bu ərazilərdə ermənilər yaşamayıblar və Amarasın da onlarla bağlılığı yoxdur. Sadə və aydın memarlıq obrazı olan Amaras monastrı

kompleksi Qafqaz Albaniyasının — Azərbaycanın xristian memarlığının dəyərli abidələrindən sayılır.

Ağ Xaç monastrı

Qarabağda yerləşən, ilkin memarlığı və bütün tarixi ermənilər tərəfindən dəyişdirilmiş, uzun illərdir erməni xristian irsinin nümunəsi kimi təbliğ edilən Azərbaycan abidələrindən biri də Ağ Xaç monastrıdır. Ağ Xaç monastrı Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsi ilə Vəng kəndi arasında hündür təpə üzərində yerləşir.

Şeyx Babı Yaqub türbəsi

Füzuli rayonu tarixi-dini abidələrlə, xüsusən də türbələrlə zəngindir. Təəssüflər olsun ki, rayon ərazisindəki bu abidələr erməni işğalçıları tərəfindən dağıdılıb və məhv edilib. Bu abidələrdən biri rayonun işğaldan azad olunmuş hissəsində yerləşən səkkizguşəli Şeyx Babı Yaqub türbəsidir.

Şeyx Babı türbəsi 2020-ci il sentyabrın 29-da Qarabağda baş verən döyüşlər zamanı Ermənistan silahlı qüvvələrinin törətdiyi genişmiqyaslı təxribatlar nəticəsində ciddi şəkildə zədələnib. Bu türbə ölkə əhəmiyyətli tarixi memarlıq abidələrimizdən biridir. Onun bərpası və ətraflı tədqiqi tarix elminə mühüm töhfə ola bilər.

Mirəli türbəsi

Füzuli rayonunun Aşağı Veysəlli kəndində təpə üzərində ucalan qülləvari türbə xalq arasında Mirəli türbəsi adı ilə tanınır. Türbənin iç quruluşu ikiqatlı olub yeraltı sərđabə və yerüstü kameradan ibarətdir.

Yeddi qapı monastrı

Abidə qeyri-adi memarlıq üslubuna malikdir. İnşa tarixi tam dəqiqləşdirilməyib, amma bir çox tarixçilərin tədqiqat əsərlərində məbədin V-VI əsrlərə aid

olduğu göstərilir. Lakin bu abidənin texniki quruluşu və tikinti üslubu, abidəni V-VI əsr abidələrindən kəskin şəkildə fərqləndirir. Bu da əsas verir deyək ki, məbədin inşa tarixi daha qədimdir. Yeddi qapı məbədi xüsusi memarlıq quruluşuna malik yeganə abidədir ki, onun oxşarına Azərbaycanın digər ərazilərində rast gəlinmir.

Elmi ədəbiyyatda Yeddiqapı məbədi haqqında hər hansı məlumat yoxdur. Bir çox hallarda bu məbəd haqqında erməni yazarlarının heç bir fakta əsaslanmayan məlumatlarına rast gəlmək olur ki, bu da daha çox ermənilərin Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddialarına xidmət edir. Birmənalı şəkildə demək olar ki, bu məbəd dini xarakterli tikinti deyil, sadəcə xalq tərəfindən sevilən və ziyarətəgaha çevrilən xatirə abidəsidir.

Əsası 18-ci əsrin ortalarında Pənahəli xan tərəfindən qoyulan şəhər-qala ilk illərdə Pənahabad, sonralar isə bu yerin qədim adı ilə Şuşa adlandırılıb. Şuşa şəhərinin salınmasının qədim izləri bu gün də öz əzəmətini saxlayır. Onlar arasında şəhərin tarixi mərkəzini əhatə edən qala divarlarının qalıqları xüsusilə seçilir. Şuşa Qarabağ xanlığının süqutuna, yəni 1822-ci ilə qədər xanlığın paytaxtı olmuşdur.

Şuşada tarixi-dini mədəniyyət abidələrindən biri də Yuxarı Gövhər Ağa məscidi və ya Şuşa Cümə məscididir. Bu, şəhərin mərkəzi meydanında tikilmiş ən qədim məsciddir. Yuxarı Gövhər Ağa məscidi ölkə əhəmiyyətli tarixi-mədəniyyət abidəsi kimi qeydiyyatına alınıb.

Yuxarı Gövhər Ağa məscidi 1883-1884-cü illərdə İbrahimxəlil xanın qızı Gövhər ağanın tapşırığı ilə memar Kərbəlayı Səfixan Sultanhüseyn oğlu Qarabaği tərəfindən inşa edilib. İndiki məscidin yerində hələ Şuşa şəhərinin əsasını qoymuş (1752) Pənahəli xanın dövründə qarğı və qamışdan inşa edilmiş məscid olub.

Pənahəli xanın tikdirdiyi bu məscid 1768-ci ildə İbrahimxəlil xan tərəfindən daşla yenidən inşa edilib. Daha sonra bu məscidin yerində müasir dövrümüzə qədər gəlib çatmış Yuxarı Gövhər Ağa məscidi kimi tanınan həmin bina inşa olunub.

Yuxarı Gövhər ağa məscidinin dam örtüyünün orta hissəsində əsas ox boyunca

Yuxarı Gövhər ağa məscidi
Mənbə: <https://az.wikipedia.org/>

yerləşən və mərkəzi nefin üstünü örtərək 5 metr diametrə malik iki günbüz fərqlənir. Məscidə gözəllik verən fərqlərdən biri də kərpiclə hörülmüş minarələrin səthinin qabarıq lentlərlə üç hissəyə bölünməsi və rəngli daşlarla bəzədilməsidir.

1992-ci ilin mayında Şuşanın mənfur qonşularımız tərəfindən işğalı nəticəsində məscid erməni vandalizminə məruz qalıb və qismən dağıdılıb, interyerləri, demək olar, məhv edilib, minarələrinin dekoru zədələnib və çadırvarı örtükləri dağıdılıb.

Şuşa şəhərinin 2020-ci il noyabrın 8-də Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli ordumuz tərəfindən azad edilməsi ilə Yuxarı Gövhər ağa məscidi də erməni əsarətindən qurtardı. İşğaldan

azad edildikdən sonra Heydər Əliyev Fondu tərəfindən məsciddə bərpa işləri aparılmışdır.

Aşağı Gövhər ağa məscidi

İbrahim xanın qızı Gövhər ağa tərəfindən Şuşada inşa etdirilmiş məscidlərdən birincisi sayılır. Məscidin memarı Kərbəlayi Səfixan Qarabaği olub. Yuxarı Gövhər ağa məscidi inşa edildikdən sonra isə, bu məscid Şuşa camaatı arasında Aşağı Gövhər ağa məscidi adlandırılmağa başlandı. Məscidin inşa tarixi 1874-1875-ci illərə təsadüf edir. Aşağı və Yuxarı Gövhər ağa məscidləri sözün əsl mənasında müsəlman Şərfinin əzəmətli və nadir incilərindən sayılır. Bu şahanə məscid sırasında dayanan 17 məscid də şəhərə xüsusi gözəllik və müdriklik gətirirdi. 1992-ci ilin mayında Şuşanın işğalı zamanı Aşağı

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva Şuşada Aşağı Gövhər Ağa məscidində aparılan bərpa işləri ilə tanış olanda, 07 noyabr 2021
Mənbə: www.president.az

*Ağdamda Xurşidbanu Natəvanın
qəbirüstü abidəsinin açılışı,
04 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

Gövhərağa məscidinin binası və minarələri ermənilərin zirehli texnikalarının atəşlərinə məruz qalaraq ciddi zədələnib. Daxildə və xaricdə divar yazıları pozulub, interyerinə erməni və rus dillərində azərbaycanlılara qarşı təhqiramiz ifadələr yazılıb.

Şuşa şəhəri işğal altında olduğu müddətdə ermənilər tərəfindən dağıdılmış Aşağı Gövhər Ağa, Yuxarı Gövhər Ağa və Saatlı məscidləri ilkin layihəyə uyğun olaraq bərpa olunur. Hər üç məscid ölkə əhəmiyyətli tarixi-mədəniyyət abidələri siyahısındadır. Ötən bir il ərzində Azərbaycan, Avstriya, İtaliya, Latviya və Türkiyədən olan ekspertlər tərəfindən qeyd olunan məscidlərdə qiymətləndirmə işləri aparılıb, bərpa layihəsi işlənilib. Hər üç məscidin bərpa işləri "Paşa Holding" in maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilir. Heydər Əliyev Fondu tarixi Yuxarı Gövhər Ağa məscidində bərpa işlərinin birinci mərhələsini artıq başa çatdırıb. Hazırda məsciddə ikinci mərhələ üzrə bərpa işləri

aparıılır. Bu mərhələdə məsciddə ilkin layihə qorunmaqla möhkəmləndirmə işləri həyata keçiriləcək, məscidin ərazisində olan və ermənilər tərəfindən dağıdılmış mədrəsə də bərpa ediləcək. Ən geniş bərpa işləri dağıntıların miqyasına uyğun olaraq, Aşağı Gövhər Ağa məscidində aparılacaq. Məscidlərin minarələri bərpa olunacaq, eləcə də dam və döşəmə örtükləri dəyişdiriləcək.

Natəvan sarayı

Azərbaycanın görkəmli şairəsi, el arasında "Xan qızı" adı ilə tanınan Xurşidbanu Natəvana məxsus ikimərtəbəli ev Şuşa şəhərində yerləşən XVIII əsrə aid tarix-memarlıq abidəsidir.

1930-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan vokal sənətinin banisi Bülbülün təşəbbüsü ilə Azərbaycanda yaradılmış ilk uşaq musiqi məktəbi olan Şuşa Musiqi Məktəbi bu

binada fəaliyyətə başlamışdır. 1984-cü ildən məktəb Şuşa şəhər Niyazi adına Uşaq İncəsənət Məktəbi adlandırılmışdır.

1987-ci ildə binada əsaslı təmir və bərpa işləri aparıldıqdan sonra Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin Xurşidbanu Natəvan adına Qarabağ filiali burada fəaliyyətə başlamışdır.

1992-ci ilin may ayının 8-də Şuşa şəhəri Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra muzeydə toplanmış yüzlərlə nadir sənət incisi, rəsm əsərləri, xalçalar, miniatürlər, xatirə əşyaları, arxeologiya nümunələri işğalçılar tərəfindən dağıdılaraq qəsb edilmişdir. İşğal zamanı binaya dəyən ziyanın qiymətləndirilməsinə artıq başlanılıb. Bu prosesdən sonra burada bərpa işlərinə start veriləcək.

İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva Molla Pənah Vaqifin muzey-məqbərə kompleksinin təmir-bərpa və yenidənqurma işlərindən sonra açılış mərasimində, 29 avqust 2021
Mənbə: www.president.az

Qarabağ xan sarayı

Qarabağ xan sarayı və ya Pənahəli xan sarayı - Şuşa şəhərinin tarixi mərkəzində yerləşən və Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xanın iqamətgahı olmuş tarixi saraydır. Pənahəli xanın dövründə saray xanın iqamətgahı olmaqla yanaşı, həm də xan ailəsinin yaşayış yeri idi. Onun oğlu İbrahimxəlil xan ailəsi və əyanları ilə birlikdə Pənahəli xan sarayı yaxınlığında onunla eyni dövrdə inşa edilmiş İbrahimxəlil xan sarayında yaşamışdır. İbrahimxəlil xanın böyük oğlu Məhəmməd Həsən ağa Şuşa yaylasının cənub-şərqində sıldırım qayanın üstündə ucaldılmış Məhəmməd Həsən ağa sarayında yaşamışdır. Bu saraylardan başqa Şuşada xan ailəsi üzvlərinə məxsus Xan qızı Natəvanın sarayı və Qaraböyük xanım sarayı da vardır. Qarabağ xan sarayı adı müxtəlif mənbələrdə bu sarayların hər birinə aid edilsə də, Qarabağ xanlarının əsas siyasi iqamətgahı ilk Qarabağ xanı Pənahəli xanın saray-qəsri olmuşdur.

İki mərtəbəli saray binasında çoxlu sayda otaqlar, o cümlədən T formalı böyük parad zalı yerləşir. Zal, binanın kompozisiya

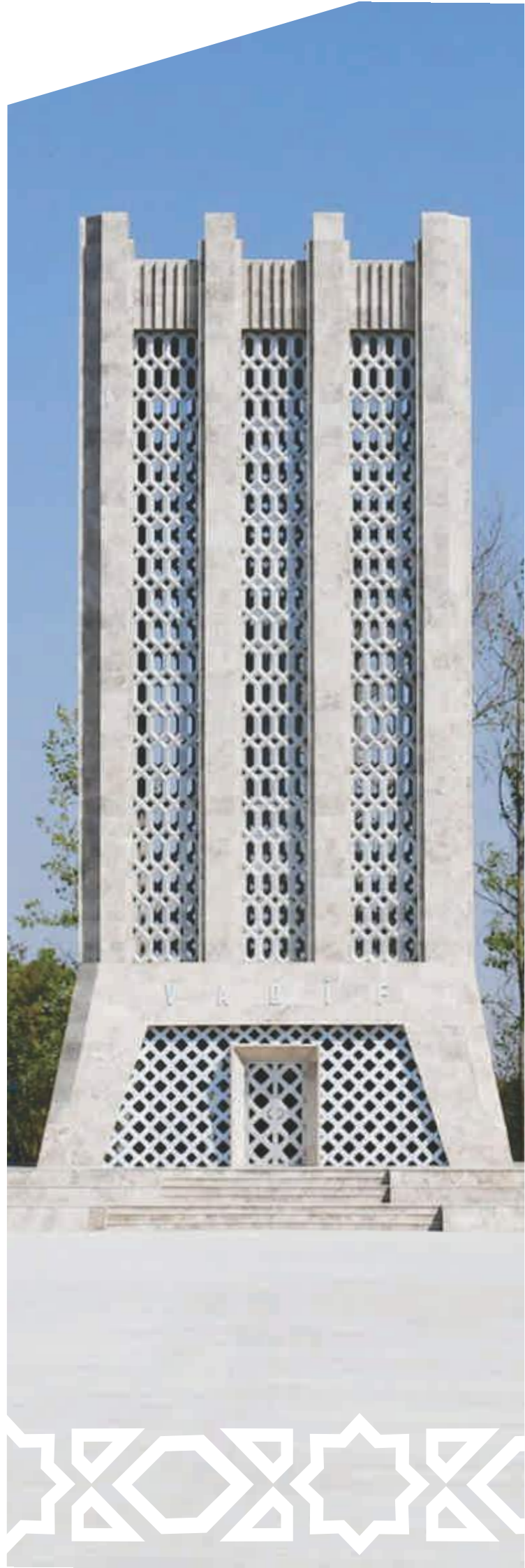
*Molla Pənah Vaqifin muzey-məqbərə kompleksi
təmir-bərpa və yenidənqurma işlərindən sonra,
29 avqust 2021
Mənbə: www.president.az*

mərkəzi rolunu oynayır. Bu zal iki tərəfdən nəhəng qaldırılan şəbəkə pəncərələrə malik idi. Hazırda tarixi abidənin bərpası işləri aparılır.

Molla Pənah Vaqif türbəsi

1982-ci il yanvarın 14-də xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və iştirakı ilə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi Şuşa şəhərində Molla Pənah Vaqifin məzarı üzərində ucaldılan əzəmətli məqbərənin açılışı olmuşdu. Məhz bu səfər çərçivəsində ümummilli lider Heydər Əliyev Vaqif Poeziya Günlərinin keçirilməsi ilə bağlı göstəriş vermiş və həmin ilin 29 iyul – 3 avqust tarixlərində Şuşada Vaqif Poeziya Günləri keçirilmişdir.

Muzey-məqbərə kompleksi Cıdır düzünə yaxın ərazidə dahi şairin məzarı üstündə inşa edilmişdi. Dördkünc quruluşa malik və mərmərlə bəzədilən türbənin inşası məsələsi həll edilərkən ətrafdakı dağ mənzərəsi və şəhərsalma xüsusiyyəti nəzərə alınaraq, Azərbaycanın qülləvari türbələrinin kompozisiya quruluşundan istifadə edilmişdi. Məqbərənin inşasında xalq memarlığının yerli ənənələrinə, monumental-dekorativ və tətbiqi plastika vasitələrinə yer verilmişdi. Türbənin daxilində Molla Pənah Vaqifin heykəltəraş Albert Mustafayev tərəfindən hazırlanan büstü qoyulmuşdu. 1992-ci ildə Şuşa şəhərinin Ermənistan tərəfindən işğalı nəticəsində kompleksin binası və burada sərgilənən bütün eksponatlar məhv edildi. Müzəffər Azərbaycan Ordusunun şanlı Zəfərindən sonra, 39 il əvvəl məqbərənin açıldığı gündə - yanvarın 14-də Şuşa şəhərinə səfəri zamanı məqbərəni ziyarət edən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, burada təmir-bərpa və

yenidənqurma işlərinə start verildi.

Məqbərədə təmir-bərpa və yenidənqurma işləri Heydər Əliyev Fondu tərəfindən aparılıb. 2021-ci ilin mart ayından başlayaraq türbə ilkin mərhələdə konstruktiv müayinədən keçirilərək, tələb olunan hissələr üzrə gücləndirmə tədbirləri araşdırılıb və bu çərçivədə işçi layihələr hazırlanıb. Abidənin hər detalında tarixi görkəm qorunub saxlanılıb. Abidə kompleksinin bütün infrastrukturunu yenidən qurulub, yağış suları üçün drenaj xətləri və elektrik xətləri çəkilib quraşdırılıb. Landşaftda istinad divarları və meydança tarixi görkəmi çərçivəsində qranitlə üzlənib. Eyni zamanda ətrafda o dövrün şəkillərində əks olunduğu kimi, müxtəlif növ qızılgül kolları əkilib.

Şuşada Vaqif Poeziya Günləri də bərpa olunub.

Şuşa mağara düşərgəsi

1971-1973, 1975-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası Məmmədəli Hüseynovun rəhbərliyi altında Qarabağın ən qədim ərazilərindən biri olan Şuşada elmi tədqiqat işləri aparmışdır. Aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində Şuşa şəhəri yaxınlığında, Cıdır düzünün aşağı hissəsində paleolit mədəniyyətinə aid qədim insan düşərgəsi aşkar olunmuşdur.

Düşərgə Şuşa şəhərinin ərazisində olduğu üçün ona Şuşa mağarası adı verilmişdir. Mağara Daşaltı çayının sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 1500 metr yüksəklikdə, çayın müasir yatağından isə 80 metr hündürlükdə yerləşir. Karst mənşəli mağara təbii surətdə milyon il bundan əvvəl formalaşmışdır. Düşərgənin eni 20, uzunluğu 100, hündürlüyü 7 metrə bərabərdir.

Şuşa mağarasında aparılan tədqiqatlar zamanı çöküntülərdə 5 təbəqə müəyyən olunmuşdur. Birinci və ikinci təbəqələrdə

aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı eneolit, tunc, antik və orta əsrlərə aid metal və gil qab qırıqları tapılmışdır. Düşərgənin üçüncü təbəqəsində heç bir maddi mədəniyyət nümunəsi qeydə alınmamışdır. Dördüncü və beşinci təbəqələrdə paleolit dövrünə aid maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, Şuşa mağarasının qabağında və ətraf ərazilərdə antik dövrə aid qala divarlarının qalıqları aşkar olunmuşdur. Bəzi yazılı tarixi mənbələrdə də Şuşa şəhəri ərazisində qədim insanların yaşamasına dair məlumatlar var.

Şuşa şəhərinin salınma tarixi barədə tarix elmində müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Elmi ədəbiyyatın çoxunda Şuşa şəhərinin əsasının 1750-ci ilin əvvəllərində Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən qoyulması qeyd olunur. Lakin son 50 il ərzində Azərbaycan alimlərinin apardıqları kompleks elmi tədqiqat işləri nəticəsində Şuşanın ölkəmizin ən qədim şəhərlərindən biri olması elmi əsaslarla sübuta yetirilmişdir.

Məlum olmuşdur ki, XVIII əsrdən hələ çox əvvəllər də Şuşa şəhərinin ətrafında müdafiə qalaları və istehkamları mövcud olmuşdur. Pənahəli xan isə ona qədər Şuşa ətrafında mövcud olan bəzi müdafiə qalalarını bərpa etdirmişdir. Qarabağ xanlığı təşkil olunduqdan sonra Pənahəli xan Bayat, Şahbulaq və Pənahabad qalalarını 1748-1757-ci illərdə tikdirib başa çatdırmışdır. Pənahəli xan çox mühüm hərbi strateji əhəmiyyətə malik olan yaşayış məntəqələrinin ətrafına müdafiə divarları çəkdirmiş və həmin yerləri abadlaşdırmışdır.

Bu dövrdən etibarən yeni tarixi başlayan və Qarabağ xanlığının mərkəzinə çevrilən Şuşa bir müddət Pənahəli xanın adı ilə Pənahabad adlanmışdır. Lakin 1971-1973 və 1975-ci illərdə aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı Şuşa ərazisində paleolit

dövrünə aid qədim insan düşərgəsinin aşkar olunması, həmin düşərgədə və onun yaxınlığında antik dövrə aid qala divarlarının qeydə alınması, aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqları əsasında Şuşada qədim insanların orta aşel mədəniyyəti dövründən məskunlaşmağa başlaması, qala divarlarının isə antik dövrdən tikilməsi müəyyən edilmişdir. Aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri əsasında Şuşa ərazisində qədim insanların 200-250 min il bundan əvvəl yaşamağa başlamaları və bu diyarın qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olması elmi əsaslarla sübuta yetirilmişdir.

Son 50 ildə Azərbaycan alimlərinin Qarabağ, o cümlədən Şuşa ərazisində apardıqları arxeoloji, etnoqrafik, epiqrafik, paleocoğrafi və antropoloji elmi tədqiqatlar ən qədim zamanlardan, yəni Quruçay mədəniyyətindən başlamış Azərbaycan xalqının ulu əcdadlarının bu torpaqlarda yaşadığını, zəngin maddi və mənəvi mədəniyyət yaratdığını sübut edir və tarixi saxtalaşdırmağa cəhd edən ermənilərin iddialarının elmi cəhətdən tamamilə əsassız olduğunu göstərir. Mağara Şuşa şəhərinin qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut edir.

Şuşa qalası

Şuşa qalası 1750-1751-ci illərdə salınıb. Qarabağ tarixçilərinin yazdığına görə, 1750-ci ildə Şuşakənddən bir qədər aralı, hündür, sıldırım dağ üstündə qalanın tikintisinə başlanıb və işlər 1756-1757-ci illərdə başa çatdırılıb. Pənahəli xan Şuşanı özünə paytaxt edib möhkəmləndirmiş, qala şəhərə çevirmişdi. Şəhər bir müddət Pənahəli xanın şərəfinə "Pənahabad", sonradan isə "Şuşa qalası" və "Şuşa" adlandırılmışdır.

Bu gün dağıdılmış Şuşa qalası öz qədim üslubunu qoruyub saxlamaqla restavrasiya edilir və demək olar ki, işlərin böyük hissəsi başa çatıb.

Üzeyir Hacıbəyovun ev-muzeyi

Muzey 1975-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılıb. Üzeyir bəy bu evdə 1915-1942-ci illərdə yaşamışdı. Muzey 4 otaqdan, şüşə salondan, kinoteatrdan və sərgi salonundan ibarətdir.

Muzeydəki ekspozisiyalar bəstəkarın həyat və yaradıcılığını, habelə bəstəkarın şəxsi əşyalarını nümayiş etdirirdi. Bu evdə hər şey Üzeyir bəyin zamanında olduğu kimi saxlanılırdı. Üzərində gümüş qablar, samovar, mis qablar, qrammofon, radioqəbuledici, dostlarının hədiyyələri və s. ilə birlikdə bəstəkarın yemək masası olduğu kimi qalmışdı. Üzeyir Hacıbəyovun masası ilə birlikdə masadakı bütün əşyalar da qorunmuşdu. Ona məxsus bütün əşyalar - saat, eynək, hətta "Azərbaycan" simfonik şeirinin yarımçıq hissəsi də masasının üstündə idi. Ekspozisiya Hacıbəyovun bütün Yaxın Şərqdə ilk opera hesab edilən "Leyli və Məcnun"dən tutmuş klassik "Koroğlu" ya qədər olan musiqi səhnələrindən bəhs edirdi.

Görkəmli bəstəkar, peşəkar musiqi sənətimizin və milli operamızın banisi Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeyi Şuşa şəhərində Ermənistanın işğalınadək fəaliyyət göstərmişdir.

Erməni işğalçı qüvvələrinin vəhşiliyi nəticəsində muzeydə dahi bəstəkarın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı 1700 eksponatdan yalnız 100-ə yaxını salamat qalıb, qalanı məhv edilib.

Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ev-muzeyində aparılacaq işlər üzrə layihə hazırlanıb.

Ev-muzeyində həyata keçiriləcək işlərdən sonra 1992-ci ildə muzeyin Bakıya aparılmış eksponatlarının burada yerləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlar Üzeyir Hacıbəylinin fotosəkilləri, məktubları, əsərlərinin partituraları və şəxsi əşyalarıdır.

*İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva
Bülbülün ev-muzeyinin açılışında,
29 avqust 2021
Mənbə: www.president.az*

Bülbülün ev-muzeyi

Görkəmli musiqiçi 1982-ci ildən ev-muzeyi kimi fəaliyyət göstərən bu evdə anadan olub və uşaqlıq illərini burada keçirib.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin göstərişi əsasında Şuşa Şəhər Xalq Deputatları Sovetinin İcraiyyə Komitəsi 1982-ci il 31 avqust tarixli qərarı ilə Bülbülün doğulduğu və yaşadığı evin ev-muzeyinə çevrilməsi barədə qərar qəbul edib. Bina 1982-1983-cü illərdə təmir olunub, muzey ekspozisiyası qurulub və önündə inzibati bina inşa edilib.

Muzeydə Bülbülün uşaqlıq illərinə aid şəkillər, şəxsi əşyalarından bəziləri, o cümlədən onun qavalı da nümayiş etdirilirdi. Muzeydə Bülbülün yaradıcılıq, elmi-tədqiqat, pedaqoji, ictimai fəaliyyətini əks etdirən 9 minə yaxın sənəd toplanmışdı. Burada, həmçinin

Azərbaycanda yeni vokal məktəbinin yaradılmasında, xalq musiqisinin öyrənilməsi və təbliğində Bülbülün çoxillik səmərəli yaradıcı işini təsdiq edən materiallar nümayiş etdirilirdi.

Ev-muzeyi 1992-ci ildə Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı erməni vandalizminə məruz qalaraq fəaliyyətini dayandırılıb.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən muzeydə aparılan təmir-bərpa və yenidənqurma işləri artıq başa çatıb.

Bərpa işləri zamanı eyvana çıxan divarlarda suvaq altından daş üzərində yonulmuş ərəb əlifbası ilə iki yazı və günəş simvolunu əks etdirən təsvir aşkar olunub. Yazıların birində Qurandan ayə, digərində

isə evin tikilmə tarixi qeyd edilib. Divarın üzərində yeni aşkar olunmuş yazıda göstərilir ki, bina 1788-ci ildə inşa edilib. Bina tipoloji mənsubiyyətinə görə Qarabağ və Azərbaycanın tarixi yaşayış binalarının xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir, otaqların daxili quruluşu Azərbaycanın ənənəvi evlərinə xasdır.

Şuşa şəhərinin işğal zamanı ev yararsız hala salınıb, yükdaşıyıcı divarlarında çatlar əmələ gəlib və divarlar çöküb. Bərpa zamanı bütün yükdaşıyıcı divarların bünövrəsi möhkəmləndirilib, çatlamış divar hissələrində yenidənqurma işləri aparılıb. Binanın daxili otaqlarında çürümüş taxta döşəmələr yeniləri ilə əvəz olunub. Dam örtüyü, qapı və pəncərələri çürüdüyündən və istismara yararsız halda olduğundan, binanın tarixi görkəmini qorumaq şərti ilə yenisi ilə əvəz edilib.

Bülbülün ev-muzeyinə məxsus həyətyanı sahə ilkin görkəmi saxlanılmaqla bərpa olunub.

Hazırda binada Bülbülün muzey ekspozisiyası qurulub. Ev-muzeyinin həyətində Bülbülün yeni hazırlanmış büstü ucaldılıb.

Şuşa şəhəri işğalda olduğu dövrdə Bülbülün vandalizmə məruz qalmış büstü isə erməni vəhşiliyini nümayiş etdirmək məqsədilə saxlanılıb.

Qara Böyük Xanım bürcü

Qara Böyük Xanım qəsri – Şuşa şəhərində yerləşir. Şəhər qalanın üstün strateji yerlərində dördbucaq planlı, iç həyətli qəsir formasında tikilib. Bu qəsrlər hər şeydən öncə içərisində mudafiə alayı yerləşən qala tikililəri idi. Həm də şəhər qalasının kənarlarında, hündür yerlərdə tikilmiş bu qəsrlər şəhər çevrəsini tam nəzarət altında saxlamaq və qalaya olan hücumların xarakter və istiqamətini müəyyənləşdirib müdafiəni təşkil etmək məsələlərində həlledici rol oynayırdı.

Onlardan indiyə yalnız ikisi - Pənah xan qəsri və Qara Böyük Xanım qəsri qalıb. Giriş qapısı üstündəki kitabəyə görə Qara Böyük xanım qəsri 1768-ci ildə tikilmişdir. Ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsidir.

Ağa Qəhrəman Mirsiyab oğlunun karvansarayı

Vaxtilə Ağa Qəhrəman Mirsiyab oğlunun Karvansarayı kimi tanınan Şuşa Yaradıcılıq Mərkəzinin yerləşdiyi bina ölkə əhəmiyyətli tarixi memarlıq abidələri siyahısındadır.

Azərbaycanlı tacir Ağa Qəhrəman Mirsayib oğlunun karvansarayı Şuşanın karvansarayları arasında özünəməxsus yer tuturdu. XIX yüzillik 80–ci illərinə aiddir. Karvansaray iki mərtəbəli olub, 25 otaqdan ibarət idi. Ermənilər Şuşanı işğal etdikdən sonra, bu abidənin üzərində dəyişikliklər ediblər. Onun memarlığı təhrif olunub və burada incənəsət qalereyası yerləşdirilib.

İkimərtəbəli karvansaray

Şuşanın Şeytan Bazar adlanan hissəsində mehmanxana tipli iki mərtəbəli karvansaraydır. XIX əsrin ikinci yarısında Məşədi Hüseyn Mir Səyyaf oğlu Hacı Əmiraslan bəyin karvansarayını alandan sonra, onu sökərək yerində inşa etdirmişdir. Buna görə də karvansaray xalq arasında Hacı Səyyaf oğlu karvansarayı kimi tanınırdı. Məşədi Hüseyn vəfat edəndən sonra, oğlanları Qəhrəman və Məşədi Şükür karvansarayı şərikli işlətməyə başlayırlar. Bu karvansaray istər böyüklüyünə, istərsə də memarlıq üslubuna görə, şəhərdəki digər karvansaraylardan seçilirdi.

Qazançı kilsəsi

Tarixi mənbələrə görə, indiki Qazançı kilsəsinin yerində 1722-ci ildə, Alban memarlığına aid məbəd olmuşdur. 1858-ci ildə bu məbədin yanında rus

komandanlığının göstərişi ilə zəng qülləsi tikərək, binanı dindar rus əsgərlərinin istifadəsinə verdilər. Kilsənin üzərindən asılan zəng, Şuşadakı rus komandanlığının sifarişi ilə Rusiyanın Tula şəhərində hazırlanaraq, hərbcilərin köməyi ilə Şuşaya gətirilmişdi. 1868-1887-ci illərdə bu Alban məbədinə sökərək onun xarabalığı üzərində, rus pravoslav kilsə memarlığı üslubunda yeni kilsə tikiblər. Təbii ki, kilsə tikintisində müsəlman əhali işləməzdi. Şuşada isə kilsənin tikintisində işləmək üçün, xristian əhali yox idi. Deməli, o dövrdə Şuşada nə erməni, nə də digər xristian xalqların mülki nümayəndələri yaşayıblar. Məhz bu səbəbdən də Şuşada tikilən kilsənin tikintisində işləmək üçün Şuşaya erməni əhali köçürdülər. Qazançı kəndindən gələn ermənilər kilsənin tikintisindən sonra Şuşada qalaraq elə kilsənin ətrafında məskunlaşıb orada yaşadılar. Elə bu səbəbdən də kilsənin adına Qazançı kilsəsi deyilməyə başladı.

Qazançı kilsəsi 4 apsisdən ibarətdir. Hündürlüyü 35 metr, uzunluğu 34,7 metr,

eni 23 metr, qülləsinin hündürlüyü 17 metrdir. Kilsə üç girişdən, qərb, şimal və cənub qapılarından ibarətdir. Girişlərdə və pəncərələrdə müxtəlif ornament işləmələr olub.

8 may 1992-ci ildə Ermənistan silahlı qüvvələri Şuşanı işğal etdikdən sonra, Şuşadakı kilsələr də erməniləşdirilməyə məruz qaldı. Qazançı adlandırılan Rus Pravoslav kilsəsinin 1995-2000-cı ildə Memarlıq quruluşu dəyişdirilərək erməni qriqoryan kilsəsinə çevrildi.

Gəncəsər monastırı

Kəlbəcər rayonunun Vəngli kəndində yerləşən Gəncəsər monastırının əsas tikililəri XIII əsrdə inşa edilmişdir. Monastırın yerləşdiyi Xaçınçay sahilindəki təpə hələ xristianlıqdan öncə müqəddəs yer sayılırdı. Gəncəsər monastırı Qafqaz Albaniyasının dini və mədəni mərkəzi olmuşdur.

Gəncəsər Monastır kompleksi
Mənbə: <https://azertag.az>

Gəncəsər monastır kompleksi kilsə, xüsusi giriş salonu və yardımçı tikililərdən ibarətdir. Monastır cənub və qərb tərəflərində iki qapısı olan qala divarları ilə əhatə olunub. Şimal və cənub divarlarına hücrələr və yardımçı binaların otaqları birləşir. Kompleksin cənub qapısına yaxın olan kilsənin əsası 1216-1238-ci illər arasında Alban knyazı Həsən Cəlal tərəfindən qoyulmuşdur.

1993-cü ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Kəlbəcər rayonu işğal edildikdən sonra həmin il aprel ayının 3-dən abidənin memarlıq quruluşu və interyeri ermənilər tərəfindən qeyri-qanuni olaraq dəyişikliklərə uğrayıb. Divar yazıları korlanmış, abidənin divarları üzərində olan

bir neçə daş yazıları, eləcə də Albaniya dövrünə aid xeyli sayda ornament və simvollar tamamilə silinmiş, onlardan bir çoxunun isə formaları dəyişdirilərək tanınmaz hala salınmışdır. 2000-ci ildən təmir adı altında abidənin memarlıq quruluşuna ciddi zərər vurulmuş, interyerinə və fasadlarına müxtəlif heyvan fiqurları yerləşdirilmişdir. Monastırın həyətində, ona aid olan qəbiristanlıqda 2000-2009-cu illərdə 15-dən çox qəbir və xaç daşları quraşdırılmışdır. Abidənin daxili divarları üzərindəki yazılar və bədii nümunələr silinmiş, qırmızı və qara rənglərlə bütün divarlar boyu erməni dilində yazılarla bəzədilmişdir. Kompleksin daxilindəki knyaz Həsən Cəlal Dövlənin qəbri üzərindəki sinə daşını sındıraraq, üzərində həkk olunmuş bədii ornamentlərin bir çoxunu məhv etmişlər. Hazırda da daxilində və ətrafında təmir-tikinti işləri aparılan kompleks 1994-cü

Xudavəng monastırı, 05 dekabr 2020
Mənbə: www.azertag.az

ildən etibarən Ermənistan Respublikasının abidələri siyahısına daxil edilmiş və erməni kilsəsi kimi təbliğ olunmuşdur.

Hazırda abidə erməni kilsəsi kimi tanındığı üçün Azərbaycan Respublikası tərəfindən hər hansı bərpa işləri aparılmır.

Xudavəng monastırı

Kəlbəcər rayonunun Vəng kəndində yerləşən Xudavəng monastırının əsası eramızın ilk əsrlərində xristian missionerlərin Qafqaz Albaniyasında təbliğatla məşğul olduqları dövrdə qoyulmuşdur. Kompleksin ən erkən tikilisi olan bazilika İsa Məsihin həvarisi müqəddəs Faddeyin göstərişi ilə xristianlığı təbliğ etmək üçün gəlmiş Dadinin məzarı üzərində VIII əsrdə inşa edilmişdir.

Alban Xaçın Knyazlığının dini mərkəzi olan bu monastırda alban yepiskopunun iqamətgahı və dini maarif mərkəzi fəaliyyət göstərmişdir. XIII əsrdə Mehranilər sülaləsindən olan Xaçın knyazı Böyük Həsənin oğlu Bəhramın ailəsi tərəfindən monastır yenilənmiş və orada əlavə tikililər inşa edilmişdir.

İşğal dövründə ermənilər tərəfindən Xudavəng monastırında qanunsuz bərpa işləri aparılmış, bir çox xaç elementlərində dəyişikliklər edilmişdir.

Ermənilər yenə də başqa vasitələrdən istifadə edərək xaricdə göstərdikləri kino-filmlərdə çox ustalıqla alban abidəsini erməni kilsəsi kimi təqdim edirlər və ulu Artsakın maddi-mədəniyyət abidəsinin türklər tərəfindən dağıdılması haqqında dünya ictimaiyyətinə saxta tarixi məlumatlar çatdırırlar.

Kəlbəcər rayonunda saxta tarixi daşların hazırlandığı müəssisə aşkarlanmışdır. Bu müəssisədə üstünə erməni-qriqorian xaçının həkk olunduğu daşlar kimyəvi məhlulda saxlanılaraq rəngi dəyişdirilib qədim daşlara bənzədilir və daha sonra həmin daşlar yerə basdırılır ki,

gələcəkdə arxeoloqlar onları aşkar etdikdə ermənilərə məxsus olduğunu görsünlər. Bu faktlar ermənilərin planlarının bariz nümunəsidir.

2020-ci ildə Kəlbəcər rayonu işğaldan azad olunduqdan sonra 2020-ci il dekabrın 4-də Alban (Qafqaz) Apostol Müstəqil Kilsəsinin varisi olan Azərbaycan Alban-udi dini icmasının nümayəndələrinin Xudavəng monastır kompleksini ziyarət etmələri böyük əhəmiyyətə malik hadisə olmuşdur.

2021-ci il yanvarın 8-də isə Azərbaycan Alban-udi dini icmasının nümayəndələri Xudavəng monastır kompleksində İsa peyğəmbərin mövludu gününü - Milad bayramını qeyd etmişdilər. İcma nümayəndələri məbəd kompleksə aid kilsədə ayinlər yerinə yetirmiş, bayram duaları oxunmuş, kilsədə şamlar yandırmışdılar.

Lex qalası

Lex qalası Kəlbəcər rayonunun Qanlıkənd kəndinin ərazisində yerləşir. Uca dağ zirvəsində inşa edilən qala XIII—XIV əsrlərdə müdafiə məqsədi ilə tikilmişdir.

Lex qalası həm də möhkəmliyi ilə diqqət çəkəndir. Çox maraqlıdır ki, bu qalanın adı onun öz görünüşünü bir növ ifadə edir. Yəni Lex sözü “dəvə boynu” mənasını verir və qalanı görənlər də təsdiq edə bilər ki, karvan yolu üzərində tikilmiş bu qala məhz həmin o formanı özündə ehtiva edir. Qalanın divarları üstündə nəzarətçilərin dayana biləcəyi daşdan yonulmuş yerlər var. Onlar burda dayanmaqla karvan yolunu nəzarət altında saxlayıblar.

1993-cü ildə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Kəlbəcər rayonu işğal edildikdən sonra Azərbaycanın mədəniyyət incilərindən olan Lex qalası da erməni işğalına məruz qalıb.

Zar mağarası

Zar mağarası Gədəbəy rayonunda Şahdağ və Murovdağ silsiləsi arasında, Tərtər çayının sol tərəfində, dəniz səviyyəsindən 2190 m yüksəklikdə yerləşir.

Mağara, xəzinə axtaranlar tərəfindən dağıdılmışdır. Dağıdılmış sahədə M. Mənsurovun apardığı araşdırmalar zamanı obsidiandan hazırlanmış 152 əşya aşkar edilmişdir. Onlar istehsal tullantularından, qəlpələrdən, nukleuslardan, itiüclulardan, qaşovlardan, iskenələrdən, vərdənə və s. alətlərdən ibarətdir. Tapıntılar arasında bütün parametrlərinə görə Üst Paleolit dövrünə uyğun olan qaşovlar, yarpaqsəkilli itiüclular, retuşla işlənmiş lövhələr, qarmaqsəkilli alətlər vardır. Mağaranın cənub qurtaracağında aparılan kəşfiyyat qazıntısı zamanı, kəsikdə çınqıl və çaydaşı qarışıq gilli torpaqdan yaranmış altı təbəqənin olduğu müəyyən edilmişdir. Bir-birini əvəz edən bu təbəqələrin yalnız dördündə maddi mədəniyyət qalıqlarının olduğu müəyyən edilmiş, mədəni təbəqələrdən ona yaxın əmək aləti aşkar olunmuşdur. Aşağıdan yuxarıya doğru sıralanan bu əmək alətlərində texniki irəliləyiş aydın nəzərə çarpır. Zar mağarasının əmək alətləri tipoloji və texnoloji səviyyəsinə, qəlpələrin morfolojiyasına görə Mustye mədəniyyətinin ikinci mərhələsini və Mustyedən Üst Paleolitə keçidi əks etdirir.

Ağoqlan monstırı

Laçın rayonundakı Ağoqlan çayının yanındakı Siservank monastırının üçnefli kilsəsi VI əsrdə tikilmişdir. Şişuclu qübbə ilə orta nef, dərin apsida ilə tamamlanır, silindrik qübbələr ilə örtülmüş yan neflər isə şişuclu qübbə tikilişlərlə qurtarır. Apsida yarımğünbəzlə örtülmüşdür, apsidanı yaradan tağ nalşəkilli təsəvvür yaradır. Kilsənin interyeri suvaq üzərində freska naxışları ilə tərtib olunmuşdur. Tağların arxivoltları və onların dayaq olduqları

naxışlı sütunlar iri, təmiz yonulmuş plitelərlə üzlənmişdir. Tikilinin yuxarı hissələrində daş üzərində dekorativ oyma işlənmişdir, onlar orta, daha hündür nefin pəncərələri ilə yaxşı işıqlanır.

Erməni vandalizminin qurbanı olan abidələrimizdən biri Laçın rayonunu ərazisində yerləşən Ağoqlan monastırındır. Bu tarixi abidənin əsası V-VI əsrlərdə qoyulmuş, abidə müxtəlif vaxtlarda uçqun və dağıntılara məruz qaldığından IX əsrdə yenidən inşa edilmişdir. Monastır təmir edilərkən özünün ilk bünövrələri olduğu kimi saxlanılmış, köhnə divarlar üzərində yeni divarlar tikilmişdir. Bərpadan sonra Ağoqlan monastırı Azərbaycan tarixinin alban dövrü memarlığının ən möhtəşəm abidələrindən birinə çevrilmişdir.

Ermənistan tərəfindən Azərbaycan əraziləri işğal olunduqdan sonra qeyri-qanuni olaraq Ağoqlan monastırının memarlıq quruluşunda və interyerində dəyişikliklər edilmişdir. Abidənin mühafizə divarı dağıdılaraq ikinci girişi qapısı açılmışdır. Belə ki, monastırın memarlıq quruluşunda dəyişiklik edilərək sağ divarı dağıdılmış və oraya qapı yerləşdirilmişdir. 2005-ci ildə monastırın sağ divarının bir neçə metrliyində 6 qəbir daşı qoyulmuşdur. Abidənin daxili və xarici divarları üzərində olan, 26 alban simvolu və divar yazıları dəyişdirilərək orijinal bədii nümunələr tamamilə silinmişdir. Kompleksin girişində bazalt daşdan hazırlanan 2,5 metr hündürlüyündə bir neçə xaç quraşdırılmışdır.

Dəmirovlu pir məbədi

Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəni irsinə aid olan abidə Laçın rayonunun Qarqışlaq kəndində yerləşir və XI əsrə aiddir.

Laçın rayonu 1992-ci ildə Ermənistan tərəfindən işğal edildikdən sonra abidənin hazırkı vəziyyəti məlum deyil.

Həməzə Sultan sarayı

Mənbə: <https://az.wikipedia.org/>

Həməzə Sultan sarayı

Həməzə Sultan sarayı Laçın rayonunun Hüsülü kəndində yerləşir. Tarixi sənədlərdə sarayın 1761-ci ildə tikilməsi haqqında məlumat verilir. Saray əvvəl böyük bir kompleks təşkil etsə də, dövrümüzdə ondan yalnız bir saray binası qalıb. Bina memarlıq və mühəndislik baxımından dövrünün möhtəşəm tikintisi olduğunu göstərir. XVIII əsrdə tikilməsi ehtimal edilən sarayın tikintisində şərq memarlıq ənənələrindən geniş istifadə edilib.

1992-ci ilin mayında Laçın rayonunun Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğalından sonra kəndin adı dəyişdirilib, Həməzə Sultan sarayı isə təmir edilərək qonaq evi kimi istifadəyə verilib.

Hətta, Bako Saakyan Laçın rayonunun Hüsülü kəndində yerləşən Həməzə Sultan sarayında "rayon" rəhbərliyinin iştirakı ilə ictimaiyyətlə görüş keçirib. Görüşdə sakinləri narahat edən məsələlərə aydınlıq gətirilib,

qarşıda duran vəzifələr müzakirə olunub. Mövcud problemlər və onların həlli yolları barədə fikir mübadiləsi aparılıb. Laçın ("Berdzor") şəhərinin mərkəzi olduğu "Kaşatak rayonu"nun "rəhbəri" Suren Xaçaturyanın hesabatı dinlənilib.

Hüsülü kəndi (müəyyən dövrlərdə Qaraçorlu, daha sonralar Sultanlar, Əsədlər adlandırılmışdır) Laçın rayonunun tamamilə erməniləşdirilməyə məruz qalmış 30 yaşayış məntəqəsindən biridir. Kənd uzun illər Qaraçorlu mahalının mərkəzi kimi də fəaliyyət göstərmişdir.

Məlik Əjdər türbəsi

Laçın rayonunun Cicimi kəndi yaxınlığında geniş məzarlıq içərisində iki yanaşı türbə ucalır. Onlardan tarixən qədim olanının — Məlik Əjdər türbəsinin planı içəridə dairə, bayırda səkkizbucaqlı formadadır. Abidənin bir sıra detalları Qubadlının Dəmirçilər kəndindəki türbələrdə işlədilmiş detallarla eynidir. Üstündə inşaat kitabəsi və naxışlı səthlər yoxdur və tədqiqatçılar Cicimli türbəsinin

XII—XIII əsrlərdə tikildiyini ehtimal edirlər. Bu abidənin XIII əsrin sonlarında — Elxanilər çağında inşa edildiyi daha çox güman edilir. Türbənin üzərində olan kitabə ərəb dilindədir. Həmin kitabə aşınmaya məruz qaldığı üçün tam oxunması mümkün olmamışdır.

Xudafərin körpüsü

Təxminən səkkiz-doqquz yüz il əvvəl tikildiyi güman edilən Xudafərin körpüləri Araz çayının şimal və cənub sahillərini birləşdirirdi. Bu körpülər Azərbaycanın Cəbrayıl rayonu ərazisindədir. Vaxtilə İpək yolunun üzərində yerləşən körpülərdən biri on beş, digəri on bir aşırımlıdır.

Tarix boyu Xudafərin körpüsü Hindistandan başlayaraq Yaxın və Orta Şərq ölkələri, Avropa ölkələri arasında Azərbaycanın iqtisadi və mədəni əlaqələrinin inkişafında böyük rol oynamışdır. Eyni zamanda Xudafərin körpüsü Azərbaycanın quzeyi ilə güneyinin əlaqəsini möhkəmləndirən əsas vasitələrdən biri olmuşdur. Xudafərin körpülərini Azərbaycanın orta əsrlər dövrü inşaatçılıq-

Xudafərin körpüsü, 16 noyabr 2020

Mənbə: www.president.az

mühəndislik sənətinin ən gözəl nümunələrindən hesab etmək olar.

Təəssüflər olsun ki, onbir aşırımlı körpünün sahil tağları XX yüzilin 30 – cu illərində Şimali və Cənubi Azərbaycan arasında əlaqələri kəsmək üçün İran və SSRİ rəhbərliyinin birgə qərarı ilə dağıdılmışdır. Həmin vaxtdan yerli əhali körpüyə Sınıq köprü adını vermişdir.

Xudafərin körpülərinin 30 il erməni əsirliyində qalması xalqımızın qəlbində böyük mənəvi yaralara yol açmışdır. Ancaq 2020-ci il 18 oktyabr tarixində abidələrin yerləşdiyi ərazilər Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğaldan azad edilmişdir.

Uşaq qalası

Laçın rayonu Quşçu kəndi ərazisində yerləşən orta əsrlər (XV əsr) qalası. Uşaq qalası Laçın rayonunun Quşçu kəndinin "Qalacıq" adlanan ərazisində inşa edilib. Qala çox-çox əvvəllər uçub dağılıb, 4-5 daş hündürlüyündə özülü qalmış qalanın heç bir təsviri günümüzdə qədər gəlib çıxmayıb.

Laləzar körpüsü

Laləzar körpüsü Qubadlı rayonunun Əliquluuşağı kəndi ərazisində, Bərgüşad çayı üzərindədir. Maraqlı memarlıq quruluşuna malik olan körpünün 1867-ci ildə inşa olunduğu ehtimal edilsə də, bir çox tədqiqatçıların fikrincə, körpünün inşa tarixi XVIII əsrə aiddir.

Laləzar körpüsü düz oval şəkildə tikilib. Mərkəzindəki iki düz sütun tağlarla tamamlanaraq körpüyə ikitağlı görkəmi verib. Körpünün uzunluğu 17 metr, eni 2,8 metr, hündürlüyü 4,5 metrdir.

İşğal dövründə körpüyə ciddi zərər dəyməsə də, divarında onun inşa tarixini göstərən lövhə üzərindəki yazılar ermənilər tərəfindən silinib (115).

Gürcülü türbəsi

Gürcülü türbəsi Qubadlı rayonunun Gürcülü kəndi ərazisində yerləşən XVIII əsrə aid tarixi-memarlıq abidəsidir.

Abidə üzərində heç bir kitabə saxlanılmamış və ola bilsin ki türbə ümumiyyətlə kitabəsiz olmuşdur. Buna görə də, abidəni öyrənən tədqiqatçılar onun tarixini müəyyənləşdirərkən əsasən memarlıq xüsusiyyətlərinə istinad etmişlər (116).

Laləzar körpüsü, 26 may 2021
Mənbə: www.azertag.az

Məmmədbəyli türbəsi
Mənbə: www.azertag.az

Məmmədbəyli türbəsi

Zəngilan rayonunda yerləşən Məmmədbəyli türbəsi Azərbaycanın bürəvarı türbələrində bənzəyir. Tikintisində çay daşlarından istifadə edilmişdir. Deyilənə görə, bu abidədən Həkəri çayının digər sahilindəki Şərifan kəndinə yeraltı tunel olub. 1975-ci ildə ilk dəfə yeraltı sahə təmizləndikən türbənin sərdabəsi üzə çıxdı. Sərdabənin döşəməsi yaxşı cilalanmış daşlarla hörülüb. Orta əsrlərdə belə türbələr feodal əyanlarının və varlı şəxslərin qəbri üstündə ucaldılmışdır.

Məmmədbəyli türbəsi erməni vandalizminə məruz qalıb. İşğal dövründə abidənin müəyyən hissələrində dağıntılar törədilib. Sözügedən tarixi abidə 27 il ərzində baxımsız vəziyyətdə qalıb.

Ağoqlan monastırı
Mənbə: <https://az.wikipedia.org/>

Hacı Bədəl körpüsü

XIX əsrdə Hacı Bədəl tərəfindən Ağa çayı üzərində tikilib və yerli sakinlər tərəfindən Hacı Bədəl körpüsü kimi tanınır. Vaxtilə 15 kəndin əhalisinin rayon mərkəzi ilə əlaqəsini təmin edirdi. Uzun illər düşmən əsarətində qalan bu körpü yararsız vəziyyətə düşüb.

Körpünün inşasında put daşdan (xüsusi bəzək vurmaqla) əhəng və yumurta sarısından istifadə olunub. Körpünün son dərəcə maraqlı arxitekturası var. Belə ki, körpü yaz gələndə daşan dağ çayının (Ağa çayı) üstündə salınıb. Heç vaxt ram olmayan, dəlisov dağ çayının üstündə salındığından tağbənd formasındadır. Körpünün ortasında dayaqlar ona görə qoyulmayıb ki, dağ çayına sel gəlsə, maneəsiz axını təmin olunsun.

Bu tarixi abidə Qubadlının işğalına qədər olduğu kimi qalırdı, ancaq uzun illər düşmən əsarətində qalan bu körpü yararsız vəziyyətə düşüb (117).

Şəhri Şərifan şəhərinin qalıqları

Zəngilan rayonunun Şərifan kəndində, Həkəri çayının sağ sahilində qədim bir türbənin alt hissəsinin — sərdabəsinin qalıqları aşkar edilmişdir. Sərdabənin plan forması çıxıntıları olan kvadratdır (5,4 x 5,4 metr). Sərdabənin cənub divarında dayaz düzbucaqlı mehrab tağçası var. Onun üst hissəsi stalaktidlə, yanları incə sütuncuqlarla bəzədilmişdir.

Sərdabənin çıxıntıları tağbəndlə, mərkəzi hissəsi sferik günbəzlə örtülmüşdür. Divar və tağlarının yaxşı yonulub cilalanmış daşlarla üzlənməsi, mehrab tağçası və tağın arxivoltunda oyma naxışlı bəzək zolağının işlənməsi və s. vaxtilə həmin sərdabənin çox yüksək memarlıq bədii həlli olan bir qülləvari türbəyə aid olduğunu deməyə əsas verir. Şərifan sərdabəsi XIII—XIV əsrlərin qovşağında tikilmiş abidə hesab edilir. 20 oktyabr 2020-ci ildə kənd işğaldan azad edilmişdir (118).

Qız qalası

Qala Cəbrayıl rayonu ərazisində yerləşir. Uca dağlıq ərazidə yerli daşlardan tikilmiş qalanın müdafiə məqsədli gözətçi məntəqəsi olduğu güman edilir. Diridağ dağında yerləşən qala XII-XIV əsrə aiddir. Hazırda qala dağılmış vəziyyətdədir. Qala divarlarının uzunluğu təxminən 50 metr, hündürlüyü 13 metrdir.

İşğalın ilk illərində Qız qalasının bir tərəfi düşmənlərimiz tərəfindən partladılmışdı. Məqsəd tariximizi yaşadan abidələrdən biri kimi onu məhv etmək idi.

*Zülfüqarlı kəndində mineral bulaq,
Kəlbəcər rayonu
Mənbə: <https://az.wikipedia.org>*

Təhlükəsizliyin təmin edilməsi, müvafiq infrastrukturun yaradılması aparılır, turizm məhsulları, marşrutlar, bölgədə turizmin inkişafı strategiyası, brendləmə və s. hazırlanır.

Ekoturizm

Ekoturizmin əsas ehtiyatını təbiət təşkil edir. Belə ki, təbiətin, ətraf mühitin hər bir komponenti maraqlı obyektə ola və özünə ekoturistləri cəlb edə bilər. Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının zəngin təbiəti, dağları, dərələri, qoruqları və s. var. Bu, ekoturizmin inkişafı üçün böyük potensial deməkdir. Bu potensialı şərtləndirən amillərdən biri bu ərazilərin böyük rekreasiya əhəmiyyətinin olmasıdır. Qarabağın rekreasiya əhəmiyyətindən danışıq üçün müalicəvi mineral sularımızı

qeyd etməmək olmaz. Belə ki, Qarabağ vulkanik yaylasında toplanan mineral su ehtiyatları kimyəvi tərkibinin müxtəlifliyinə görə fərqlənir. İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə böyük müalicə əhəmiyyəti olan 120-dək müxtəlif tərkibli mineral su yataqları vardır. Digər ölçü ilə bu, 7805 m³/gün mineral su təchizatı deməkdir. Kəlbəcər, Laçın və Şuşa rayonlarının ərazisində isti suların potensial ehtiyatı, yerləşdiyi ərazinin təbiətinin cəlbədiciyi kurort-müalicə kompleksinin yaradılması üçün əlverişli təbii amillərdir. Azərbaycanda olan mineral suların ümumi ehtiyatının 33%-i Kəlbəcər, Laçın rayonlarının payına düşür. Şuşada Turşsu, Şırlan, Kəlbəcərdə İstisu, Qoturlu, Laçında İliqsu müalicəvi mineral sular ürək-damar, qan azlığı, qaraciyər, öd yolları, öd kisəsi və böyrək xəstəliklərindən əziyyət çəkənlər üçün əvəzsiz nemətdir. Əsrarəngizliyi ilə seçilən Laçında və Zəngilanda çoxlu sayda şəfalı termal su mənbələri mövcuddur.

Müalicəvi bulaqların zənginliyinə görə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu xüsusilə seçilir. Kəlbəcərdə yalnız Tərtər çayının

Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva Kalbəcər və Laçın rayonlarında, 16 avqust 2021
Mənbə: www.president.az

qolu olan Tutqunçay dərəsində 400-ə qədər müalicəvi sulara rast gəlinir ki, bu da kiçik bir ərazi üçün unikal sayıla bilər. Bu müalicəvi su hövzələrindən ən məşhurları İstisu və Tutqun mineral-termal su hövzələridir. Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşən İstisu mineral suları özlərinin əlverişli qaz və kimyəvi tərkibinə, yüksək temperaturuna, böyük təbii ehtiyatlarına görə xüsusilə fərqlənir. İstisu kəndinin məşhur mineral suyu olan "İstisu" bulağı ətrafında 1928-ci ildə eyni adlı sanatoriya salınıb. Kəlbəcər rayonu İstisu mineral ehtiyatı və "İstisu" sanatoriyası ilə bütün dünyada tanınıb. İstisu balneoloji kurortu Qarabağ yaylasının şimal-qərb hissəsində 2200 m yüksəklikdə, Tərtər çayının sağ sahilində alp bitkiləri ilə zəngin ərazidə yerləşir. Mənbələrə görə, istisu mineral bulaqları 1138-ci ildə güclü zəlzələ nəticəsində meydana çıxıb. Öz kimyəvi tərkibinə və bir çox digər xüsusiyyətlərinə

görə İstisuyun dünyada analoqu yoxdur. Burada suyun temperaturu müsbət 58,8 dərəcədir. Suyun temperaturu səthdə müsbət 74, dərinlikdə 90 dərəcəyə çata bilər. İstisu mineral bulaqları 12 bulaqdan ibarətdir. Müalicə məqsədi ilə içilən və vanna kimi qəbul edilən mineral bulaqların suyu mədə-bağırsaq xəstəliyinə, maddələr mübadiləsi pozğunluqlarına, habelə hərəkət orqanları, sinir sistemi və ginekoloji, bəzi uroloji xəstəliklərə şəfa verir. İstisu bulağı üstündə 80-ci illərdə sanatoriya-kurort kompleksi və mineral sudoldurma zavodu tikilib. Həmin zavod sutkada 800 min litr su istehsal edirdi. Rayonun İstisu qəsəbəsində İstisu sanatoriyaları fəaliyyət göstərirdi. Orada hər il 50 mindən artıq insan müalicə olunur, eyni zamanda istirahət edirdi. Kəlbəcər rayonunda məşhur

"Karlovı Varı" tipli mineral su yatağının analoqu olan Yuxarı İstisu sularının istismar ehtiyatı gündə 82 min litr, Aşağı İstisu - 260 min litr, Qoturulu - 70 min litr, Tutqun - 600 min litr təsdiq edilmişdir. Kəlbəcər rayonunun mineral sularının istismar və proqnoz ehtiyatları yuxarıda göstərilən rəqəmlərdən dəfələrlə çoxdur.

Laçın rayonu ərazisində isə hidrotermal ilıq sular yerləşir, burada onlarla Narzan tipli soyuq mineral su bulaqlarına rast gəlmək mümkündür. Suların temperaturu nisbətən alçaq olub 24-290, 60 C-dir. Burada İlıqsu bulağı dəniz səviyyəsindən 1600 metr hündürlükdə Minkənd və Əhmədli kəndlərinin ərazilərində yerləşir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda Şuşa şəhəri mineral bulaqları ilə tanınır. Burada Şuşa-Turşsu rekreasiya zonasındakı Turşsu, Şırlan, İsa bulağı, Zamanpəyəsi, Daşaltı bulaqlarından Turşsu və Şırlan bulaqlarının müalicəvi xüsusiyyətləri təsdiq edilmişdir. Turşsu Şuşa şəhərindən 17 kilometr cənub-qərbdə, Zarışlı çayının dərəsində 1700 metr hündürlükdə çıxır. Suyu faydalı mikroelementlərlə, əsasən, karbon qazı, hidrogen-karbonad, maqnezium, natruim, kalsiumla zəngindir. Turşsu vasitəsilə müxtəlif daxili xəstəliklər müalicə olunur, kəmə vasitəsilə Şuşa şəhərinə su verilirdi. Suyu içilir, vanna edilir, mədə-bağırsaq, öd kisəsi yuyulur və s. Burada ürək-damar, qan azlığı, qaraciyər, öd yolları, öd kisəsi və böyrək xəstəliklərindən əziyyət çəkənlər müalicə olunurlar.

Şırlan mineral suyu Şuşa şəhərindən 18 kilometr qərbdə Sarıbaba dağının ətəyində çıxan üç bulağın ümumi adıdır, karbonadlıdır. Temperaturunun aşağı olması və tərkibində maqneziumlu komponentlərin çoxluğu ilə seçilir. Şırlan suyundan əsasən, mədə-bağırsaq, qan azlığı, maddələr mübadiləsinin pozulması və s. xəstəliklərin müalicəsində istifadə

olunur. Dünyada ən uzun mineral su kəmərinin- 32 kilometrlik məsafədən Narzan tipli Şırlan suyunun şəhərə çəkilməsi Şuşanın kurort şöhrətini daha uzaqlara yaymışdı. Gündə 342 min litr su verən Turşsu pavilyon qalereyası bu diyarın kurortoloji əhəmiyyətini artırmış, onu dağ-iqlim kurortu səviyyəsindən çıxararaq balneoloji kurorta çevirmişdi.

Bütün bu potensiala baxmayaraq, ermənilər işğal dövründə bu resurları və təbii sərvətləri amansızlıqla korlamış, Azərbaycanın mineral su yataqlarına böyük ziyan vurmuşdular. Ermənistan bütün beynəlxalq qanunları pozaraq Kəlbəcər rayonunun işğalı zamanı böyük miqdarda mineral suların xarici ölkələrə ixracını təşkil etmişdir. Həmçinin ermənilər ərazilərimizi işğal etdikdən sonra təbii ehtiyatları istismar etməklə yanaşı, buradakı İstisu sanatoriyasını dağıtmışdılar.

Hazırda bu sərvətlərin bərpası, xalqın sağlamlığına sərf olunması, həmçinin ekoturizmi bərpa etmək və bu mineral sülardan səmərəli istifadə etməyin də vaxtı çatmışdır. Alimlərin fikrincə, Qarabağın dağlıq hissəsinin saf bulaqları Kislovodsk, Abastuman və hətta İsveçrə, İtaliya kurortlarından üstün şəraitə malikdir. Ermənilərin dağıdıcı fəaliyyətinə rəğmən bu gün də mineral bulaqlarımız kurort və sanatoriya komplekslərinin yaradılması üçün əlverişlidir.

İstisunun mineral suyu Kəlbəcərin regional büdcəsinə böyük qazanc gətirməyə qadir təbii sərvətdir. Ermənilər tərəfindən dağıdılan İstisu sanatoriyalarının yenidən bərpası və fəaliyyət göstərməsi bura olan turist marağını artıracaq. Həmçinin, Bağırsaq, Yuxarı İstisu, Aşağı İstisu, Kəlbəcər ətrafı, Qoturulu və Çərəkdar, İlıqsu, Turşsu kimi mineral su yataqları burada müalicə əhəmiyyətli kurortların tikilməsi böyük imkanlar yaradacaq. Bu bulaqlardan və mineral su hövzələrinin

potensialından geniş istifadə etməklə, ekoturizm marşrutlarını, müalicəvi turizm istiqamətinin inkişafını xeyli genişləndirmək olar.

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın kifayət qədər geniş olan rekreasiya imkanlarının və regionun mineral su ehtiyatları mövcudluğu içki sənayesində yeni emal güclərini ortaya çıxaracaq. Belə ki, keçən əsrin 50-ci illərinin sonlarında İstisuda və Turşsuda mineral suları şüşələrə dolduran zavod işləyirdi. Biz bu imkanlardan istifadə edərək burada “içki sənayesi-turizm-rekreasiya” üçbucağının yaradılmasına nail ola bilərik. Əgər bunu müasir tələblərə uyğun şəkildə qura bilsək, bu üçbucaq zəncirvari reaksiya effekti ilə turizm üçün daha cəlbedici amilə çevriləcək.

İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda müxtəlif təbiət abidələri, nadir bitki və

heyvan növləri yayılmışdır. Uca dağları, şiş qayaları, yaşıl meşələri, gur çayları bu əraziləri turistlər üçün cəlbedici məkana çevirəcək. İşğaldan azad olunmuş Kiçik Qafqazın dağlıq zonası da Azərbaycanın iri meşə rayonudur. Bu zonada Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda meşə ehtiyatları 178.1 min hektar təşkil edir ki, bunun təxminən yarısı Kəlbəcər və Laçın rayonlarının payına düşür. Təbii landsaftı, nadir bitki və heyvanlar aləmini mühafizə etmək məqsədi ilə Kiçik Qafqazın işğal altında olan ərazilərində vaxtilə bir sıra qoruq və yasaqlıqlar təşkil olunmuşdur. Bunlardan Bəsitçay Qoruğunu, Laçın yasaqlığını göstərmək olar ki, onlar ərazinin turizm imkanlarını genişləndirir. Bəsitçay

*İlham Əliyev Laçın şəhərində,
21 sentyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

qoruğu Azərbaycanın cənub-qərbində - Zəngilan ərazisində Bəsitçayın dərəsində 1974-cü ildə yaradılıb. Qoruğun sahəsi 107 hektardır. Burada qorunan bitki şərqi çınarıdır. Çay boyu çınar meşəliyi 12 km məsafədə uzanır. Burada bitən ağacların yaşı 500 ilə çatır və şərqi çınarı "Qırmızı Kitab"a daxil edilib.

Laçın yasaqlığı Azərbaycanın işğal olunmuş Laçın rayonu ərazisində 1961-ci ildə təşkil edilmişdir. Sahəsi 21.4 min hektardır. Erməni işğalından öncə yasaqlıqda dağ keçisi, cüyür, çöl donuzu, turac, kəklik mühafizə olunurdu. Eyni zamanda, Dağlıq Qarabağda yerləşən Şuşa şəhərinin füsunkar təbiəti də turizm baxımından əlverişlidir. Şuşa rayonu ərazisində bitən xarı bülbül Qarabağın rəmzi hesab olunur.

Qarabağ iqtisadi rayonunda Ağcabədi ərazisində yerləşən Ağgöl Milli Parkı isə bu bölgəyə turistlərin cəlbi üçün başqa prizma vəd edir. 1964-cü ildə 9173 hektar sahədə Ağ göl Dövlət Təbiət Yasaqlığı yaradılmışdır. 1978-ci ildə gölün 4400 hektara bərabər olan su ərazisinə qoruq statusu verilmiş və bura Ağ göl Dövlət Qoruğuna çevrilmişdir. 2003-cü ildən isə qoruğun sahəsi genişləndirilərək 17924 hektara çatdırılmış və bura Milli Park elan edilmişdir. Bununla da Azərbaycanın nadir flora və faunasının qorunub gələcək nəsillərə çatdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addım atılmışdır. Ağ göl Azərbaycanın ən məşhur çöl-göl ekosistemi

*Suqovuşanda turizm kompleksinin
təməlləşmə mərasimi, 20 mart 2022
Mənbə: www.president.az*

olub, köçəri və yerli quşların, digər heyvanların məskunlaşdığı ərazilərdən biridir. Ağ gölün qorunmasının beynəlxalq əhəmiyyəti var. Bu da göldə adları Beynəlxalq Təbiəti Mühafizə İttifaqının "Qırmızı siyahı"sına və Azərbaycan Respublikasının "Qırmızı kitabı"na daxil edilmiş quşların məskunlaşması ilə bağlıdır. Eyni zamanda, burada turizm və istirahət üçün yaxşı şərait yaradılmışdır.

Həmçinin relyefi, iqlimi də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının turizm imkanları barədə geniş potensial vəd edir.

İşğaldan azad edilmiş torpaqların səthinin dağlıq olması gələcəkdə burada dağ və qış turizminin inkişafına təkan verəcək. Burada Alagöllər, Qaragöl, Zalxa gölü və s. gölləri, Gamiş dağı (3724 m) və Dəlidağ (3616 m) zirvələri var ki, bu ekoturizmi inkişaf etdirə bilər. Laçın və Kəlbəcər başda olmaqla, Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarında unikal relyef müxtəlifliyi burada həm yay, həm də qış turizminin perspektivlərini artırır. Bu ərazilər, qış kurort - qış xizək kurort sanatoriyalarının tikilməsi üçün məqsədəuyğundur.

Həmçinin, Qarabağ iqtisadi rayonunun Tərtər rayonunda Suqovuşan qəsəbəsi də ekoturizmin inkişafını dəstəkləyəcək ərazilərdən biridir. Suqovuşan kəndi 2020-ci il oktyabrın 3-də Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğaldan azad olunub. Burada hələ 1976-cı ildə ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə su anbarı inşa edilmişdi. Qəsəbənin saf dağ iqlimi, gözəl təbiət mənzərələri, Tərtərçayın kənarında yerləşməsi, tarixi abidələri və su anbarı burada turizmin inkişafı üçün çox əlverişlidir. Artıq Suqovuşanda turizmin inkişafı üçün hazırlanan konsepsiyaya uyğun olaraq ilkin işlərə başlanıb. Prezident

İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın 2022-ci il martın 20-də Suqovuşana səfəri zamanı Turizm İnkişaf Konsepsiyası əsasında yaradılacaq turizm kompleksinin təməli qoyulub.

İlk növbədə ərazi minalardan təmizlənəcək, dağıdılmış tikililərin qalıqları yığışdırılacaq, daha sonra abadlıq işlərinə başlanacaq və əraziyə uyğun bitkilər əkiləcək. Suqovuşan su anbarı ətrafında yaradılacaq kompleksdə ilkin olaraq 5 hektar ərazidə istirahət parkı, sahilboyu gəzinti cığırıları salınacaq, oturacaqlar, söhbətgahlar quraşdırılacaq. Həmçinin burada turistlərə xidmət göstərəcək 40 nəqliyyat vasitəsi üçün avtodayanacaq, turizm məlumat mərkəzi və ictimai iaşə obyektini yaradılacaq.

Suqovuşan Turizm Kompleksində işlər cari ilin sonunadək başa çatdırılacaq, növbəti mövsümdə turistlərə xidmət göstərəcək. Ərazinin dağ iqlimi, gözəl təbiət mənzərələri, su anbarı kimi amillər, eləcə də Tərtərdən və Naftalandan qəsəbəyə gedən avtomobil yollarının yenidən qurulması, Suqovuşanın turizm məkanı kimi şöhrət tapacağına zəmin yaradır.

Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının unikal təbii iqlim xüsusiyyətləri ərazidə aqroturizmin və kənd turizminin inkişafına da imkan verir. Qələbədən sonra burada kənd infrastrukturunun sürətlə yenilənməsi, normal həyat üçün bütün zəruri şəraitin yaradılması bölgə kəndlərini turistlər üçün sevimli istirahət məkanı edəcək.

Həmçinin, Şuşanın adı dillərdən düşməyən Cıdır düzü, İsa bulağı, Çətir şlaləsi bu yerlərin turistləri üçün yaddaqalan olacaq. Cıdır düzü dağlar qoynunda yerləşən şəhərin yeganə və böyük hamar ərazisidir. Elə bu səbəbdən də ta qədimdən burada Qarabağ igidlərinin

cıdır yarışları, çövkən oyunları, Novruz və digər el şənlikləri keçirilib. Cıdır düzü bütün zamanlarda şuşalıların və Şuşaya təşrif buyuran qonaqların ən sevimli məkanı, seyrangahı olub. O, şəhərin kənarında - Daşaltı dərəsinin yuxarı hissəsində yerləşir. Buradan açılan heyrətamiz mənzərə insanı valeh edir. Bir tərəfdə bir-birinin ardında sıralanmış və xalq arasında “Üçmıx” adlandırılan üç təpə yerləşir. Ətrafdakı sal qayaların, yaşıl

örtüklü dağların, Günəşin qızıl şüalarına bürünmüş zümrüd meşələrin gözəlliyini təsvir etməyə söz yetmir. Cıdır düzündən bir qədər aşağıda “Qırx pilləkən” deyilən dik pilləli yol Daşaltı dərəsindən axan Daşaltı çayına aparır. Mənbəyini Qarabağ silsiləsindən götürən çay buz kimi soyuq və şəffafdır.

Əsrarəngiz İsa bulağı isə Şuşa rayonu ərazisində, rayon mərkəzindən 4 kilometr məsafədə, Qarabağ silsiləsində, dəniz səviyyəsindən 1600 metr yüksəklikdə, çox mənzərəli qalın meşələr qoynunda yerləşən səfalı istirahət guşəsidir. Azərbaycanın, Qarabağın ən məşhur istirahət yeri hesab

*İlham Əliyev Şuşada bərpa edilən
“Xan qızı” bulağında, 12 may 2021
Mənbə: www.president.az*

olunur. İsa bulağının suyu həm soyuq, həm xeyirli, həm də göz yaşı kimi dumdurudur. Şuşa şəhərinin əsas simvollarından biri olan İsa bulağı Şuşa Şəhər Dövlət Qoruğu İdarəsi tərəfindən tam bərpa edilib.

Bulağın özü mərmərdən hazırlanıb, İsa bulağı sözü isə milli ornamentlə yazılıb və bulağın su təminatı da tam bərpa olunub.

Ekoturizm destinasiyalarından digər biri kimi Çətir şlaləsi el arasında suyun yaratdığı nadir səsə görə "Şır-şır" şlaləsi kimi də tanınır. Şlalədən axan su Daşaltı çayına tökülür.

Həmçinin işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın dağ çaylarında raftinq inkişaf etdirilə bilər.

Bütün bu faktlar və məkanların zənginliyi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoturizmin inkişafı üçün böyük potensialın olduğunu göstərir.

Festival turizmi

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə keçirilən beynəlxalq və yerli tədbirlər festival turizminin inkişafına şərait yaradır. "Xarıbülbül" Beynəlxalq Musiqi Festivalı, kulinariya festivalı kimi böyük festivallar festival turizminin inkişafı üçün böyük potensial deməkdir. Bundan sonra da keçiriləcək bir çox musiqi festivalları, mədəni tədbirlər, idman yarışları bu ərazilərin dünyada tanınmasına töhfə verəcək, ölkəni dünyada tanıتماğa xidmət edəcək. Turizmin bu növü turizm biznesində kifayət qədər maraqlı istiqamətə çevrildiyi üçün bütövlükdə ölkə turizmini dəstəkləyə bilər.

Kulinarıya turizmi

Kulinarıya turizmi turizmin məqsədi kimi yeməklərin kəşfidir. O, turizm təcrübəsinin mühüm komponenti hesab olunur. Turistlər üçün əhəmiyyətinə görə kulinarıyanın iqlim, yaşayış və mənzərə ilə yanaşı sıralandığına inanılır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları zəngin mətbəxi ilə məşhurdur. Qubadlı aşı, “Avdal qutabı”, düyü qutabı, Qarabağın qırxbuğumlu aşı, Ağdamın balbası, Pənahəli xanın dövründə hazırlanan “qiyməli plov”, Şuşanın məşhur “Şeşrəngi” aşı, axta-zoğallı aş, nardança, habelə Qarabağ kətəsi kimi gözəl təamlar bu mətbəxin ayrılmaz parçasıdır. Bu zəngin mətbəx bu bölgədə kulinarıya turizminin inkişafı üçün şərait yaradır.

Bundan başqa, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı olan Şuşada keçirilən bir digər mühüm tədbir olan Birinci

*Şuşada Birinci Beynəlxalq
Kulinarıya Festivalı, 06 may 2022
Mənbə: www.azertag.az*

Beynəlxalq Kulinarıya Festivalı tarixi, möhtəşəm və əlamətdar hadisə olmaqla yanaşı, Qarabağda turizmin inkişafına da böyük töhfə verəcək. Festival Heydər Əliyev Fondu və Dövlət Turizm Agentliyinin təşkilatçılığı ilə 5-8 may 2022-ci il tarixlərində keçirilmişdir. Bu festivalda Türkiyə, Rusiya, Almaniya, Avstriya, Çin, Fransa, Gürcüstan, İran, İsrail, İtaliya, Malayziya, Yaponiya, Belçika, Çexiya, Kanada, Cənubi Koreya, Qazaxıstan, Özbəkistan və digər ölkələrdən kulinarlar, beynəlxalq ekspertlər, qida sahəsinin nümayəndələri və bloggerlər olmaqla bir çox ölkələrin nümayəndələri, Avropadan, Latın Amerikasından, Asiyadan qonaqlar iştirak etmişlər.

Bu festival nəinki Azərbaycanın, dünya xalqlarının mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin və milli mətbəxinin bütün zənginliyini, həm də böyük turizm potensialını bir daha nümayiş etdirməyə imkan verir. Belə ki, bu festival dünya turizminin prioritet sahələrindən olan gastronomik turizmin inkişafına da şərait yaradır. Azərbaycanın kulinariya ənənələri ölkəmizin, onun qədim mədəniyyətinin səciyyəvi cəhətlərindən biri olduğu üçün bu cür festivallar ənənəvi xarakter alacaq və qədim Şuşa timsalında işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın mədəniyyət-turizm potensialı dünyanın diqqətini cəlb edəcək.

Mədəni turizm

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda tarixin izləri hər şəhərdə var. Azıx mağarası, alban məbədləri, qədim xristian monastrları, paleolit dövrünün izləri, xanların qalaları və s. kimi memarlıq abidələri burada mədəni turizmin inkişafı

üçün böyük imkanların olduğunu göstərir. Əfsuslar olsun ki, bu abidələrin çoxu ermənilər tərəfindən tamamilə və ya qismən dağıdılmışdır. Lakin ölkə rəhbərliyi bu abidələrin bərpası istiqamətində böyük işlər görür.

İdman turizmi

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları həmçinin idman turizminin inkişafı üçün əlverişli bölgədir. Burada hələ 1952-ci ildən Ağdamın İmarət stadionu fəaliyyət göstərirdi. Stadionda futbolçuların bazası mövcud idi. Lakin təəssüf ki, stadion 1993-cü ilin iyun ayında döyüşlər zamanı Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin artilleriyası tərəfindən iki dəfə mərmə zərbələrinə məruz qalaraq, yarasız vəziyyətə salınmışdır.

*Ağdamda Atçılıq Nəsilartırma Mərkəzi,
04 oktyabr 2022
Mənbə: www.president.az*

Lakin bu stadion yenidən inşa ediləcək və stadionunun tamaşaçı tutumu 30 min nəfərdən çox olacaq. Əlavə olaraq İmarət stadionu ətrafında idman turizmi üçün əlverişli infrastruktur (otellər, idman bazaları) yaradıla bilər.

Qarabağda idman turizmi haqqında danışarkən Qarabağ atlarını da xüsusi qeyd etmək vacibdir. Ölkəmizin dilbər guşələrindən olan Qarabağ dünyada nadir cins atları ilə tanınır. Qarabağda atçılıq ənənələri qədimdir. Hələ Qarabağ xanları Pənah xanın, İbrahim xanın, Mehdiqulu xanın, Cəfərqulu xanın dövründə atçılıq qiymətli və maraq göstərilən sahə olmuşdur.

Dünyada Qarabağ atlarının tanınması dövlət səviyyəsində təşkil olunur. Belə ki, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Kral ailəsi üzvlərinin şərəfinə ənənəvi təşkil edilən Vindzor Kral Atçılıq Şousunda Azərbaycan təmsilçiləri çıxış etmişlər. Bu çıxışları böyük maraqla izləyən Kraliça II Yelizavetaya Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin hədiyyəsi – “Şöhrət” adlı Qarabağ atı təqdim olunmuşdur. Bundan başqa, Cıdır düzündə keçiriləcək beynəlxalq sərgilər, tanıtımlar burada digər turizm növləri ilə bərabər idman turizmini də inkişaf etdirəcəkdir.

Qara turizm (dark tourism)

Qara turizmi hüzn, kədər yerlərinə edilən turistik səfərlər kimi şərh etmək olar. Bu sahə dövlət tarixindəki faciəli hadisələrlə - müharibələr, təbii fəlakətlər və s. ilə əlaqələndirilir. Qara turizmə aid məkanlar kimi Belçikadakı Vaterloo savaşı meydanını, Etna vulkanı ərazisini, atom bombasının atıldığı Xirosimanı (Yaponiya), “Auschwitz” ölüm düşərgələrini (Nasist düşərgələri), Çanaqqala müharibələrinin baş verdiyi meydanları, Dolmabaxçanı (M.K.Atatürkün vəfat etdiyi yer), Çernobılı

və başqa nümunələri göstərə bilərik. Qara turizmə aid nümunələr yaxın dövrü əhatə edəndə turistləri daha çox cəld edir. Bu baxımdan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının qara turizmin inkişafı üçün böyük potensialı var. Belə ki, bu torpaqlar son 30 ildə iki müharibəyə, erməni vandalizminə, insanlığa sığmayan işgəncələrə, günahsız insanların ölümünə şahid olmuşdur. Turizmin bu növü ilə dünya ictimaiyyətinə ermənilərin tarixi, dini abidələri, yaşayış evlərini necə dağıtdığını açıq şəkildə göstərmək mümkün olacaq.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının turizm potensialı nəzərə alınaraq burada otellər inşa edilir. Bu cür obyektlərin istifadəyə verilməsi Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı olan Şuşanın turizm potensialının möhkəmləndirilməsində çox mühüm rol oynayacaq. 2021-ci ilin mart ayında burada Şuşa Xarı bülbül Oteli layihəsinin icrasına start verilmiş, mayın 12-sində otelin yenidənqurmada sonra açılışı olmuşdur.

Avqustun 29-da isə Şuşada digər bir otelin-Qarabağ otelinin açılışı olmuşdur. 1980-ci ildə inşa edilmiş hotelin binası 1992-ci ilin mayında Şuşa şəhərinin işğalı nəticəsində öz fəaliyyətini dayandırmış və baxımsızlıqdan tamamilə yararsız vəziyyətə düşmüşdür. Şuşa şəhəri müzəffər Azərbaycan Ordusunun şanlı Zəfəri nəticəsində Ermənistanın işğalından azad edildikdən sonra 2021-ci ildə Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, hoteldə təmir-bərpa və yenidənqurma işləri həyata keçirilməyə başlandı. Müasir səviyyəyə çatdırılan hoteldə Şuşa şəhərinə səfər edən qonaqların rahatlığı üçün hər cür şərait yaradılıb.

Türk dövlətlərinin turizm əlaqələrinin inkişafında Qarabağ böyük turizm potensialı vəd edir. Belə ki, 24 may 2022-ci il tarixində keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatının turizm nazirlərinin 7-ci

görüşündə Şamaxı şəhəri 2023-ci il üçün Türk Dünyasının Turizm Paytaxtı seçilmişdir. Görüşdə azad edilmiş torpaqların böyük turizm potensialına malik olduğu, bu ərazilərdə Azərbaycan hökuməti tərəfindən genişmiqyaslı quruculuq işləri aparıldığı, tezliklə Qarabağın regional turizm destinasiyasına çevriləcəyi və azad edilmiş ərazilərin bərpa olunması dövründə üzv ölkələrlə fəal qarşılıqlı əlaqələrin önəmi qeyd edilib. Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv ölkələrin tarixi köklərlə bir-birinə bağlılığı, ortaq tarix və mədəni irsə sahib olma kimi amillərlə yanaşı, coğrafi yaxınlıq, vizasız gediş-gəliş və birbaşa uçuşların olması turizm əlaqələrinin, eləcə də dostluq və qarşılıqlı anlaşma üzərində qurulan əməkdaşlığın inkişafına öz töhfəsini verəcək. Eyni zamanda, ölkələr arasında turizm üzrə müxtəlif sahələrdə, o cümlədən qış turizmi üzrə əməkdaşlıq, müştərək turizm məhsullarının yaradılması istiqamətində əməkdaşlıq işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda turizmin müxtəlif sahələrinin sürətli inkişafına kömək edəcək.

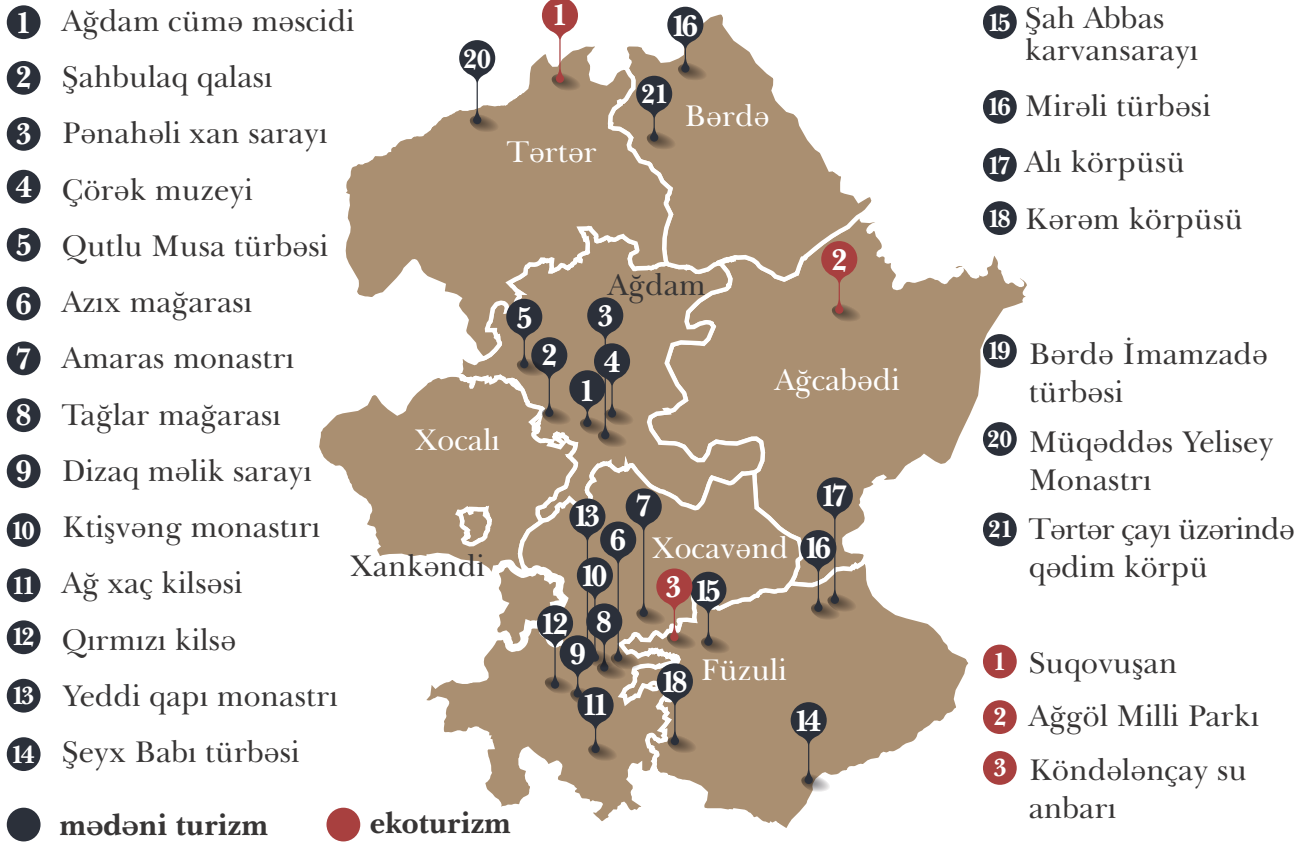
İşğaldan azad olunan kimi Qarabağda dərhal bərpa və yenidənqurma işlərinin aparılması, bu sahədə sıx əməkdaşlıqların həyata keçirilməsi onu göstərir ki, yaxın bir neçə il ərzində azad olunan torpaqlarımızda turizm inkişaf edəcək və bu sahə həmin ərazilərin dirçəlməsində əhəmiyyətli yerlərdən birini tutacaq. Ümumilikdə, 2025-ci ilə qədər işğaldan azad edilmiş ərazilərə bir milyona yaxın yerli və xarici turistin səfər edəcəyi proqnozlaşdırılıb.

Turizm imkanlarının genişləndirilməsi üçün bu bölgələrdə avtomobil yollarının geniş şəbəkəsi yaradılır, dəmir yolu çəkilir. Qarabağın “hava qapısı”adlanan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı tez bir zamanda istifadəyə verilmişdir. Hava limanına istənilən tip təyyarələrin eniş etməsi mümkündür. Həmçinin Zəngilan

Beynəlxalq Hava Limanı istifadəyə verilmişdir. Laçın Hava Limanının da təməli qoyulmuşdur. İşlər başa çatdırıldıqdan sonra bu bölgəyə yerli turistlərin, eləcə də xarici ölkələrdən səyahət etməyə gələnlərin sayı xeyli artacaq. Beləliklə, üç hava limanı bölgə turizminin inkişafında müstəsna rol oynayacaq.

Mədəniyyət və turizm sahələrinin tədqiqi onu göstərir ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərimizin yaradıcı sənayenin inkişafı üçün də böyük imkanları var. Qarabağın musiqi mədəniyyəti, rəqsləri burada mövcud olmuş musiqi sahəsi üzrə infrastrukturun, habelə tarixən bu ərazilərdə keçirilmiş festivalların, mədəniyyət tədbirlərinin bərpası işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın şöhrətini özünə qaytara biləcək. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları ərazisindəki abidələr və muzey-saraylar, məscidlər, ev muzeyləri, məqbərələr, qalalar erməni vandalizmi nəticəsində ziyan görsə də, sürətlə aparılan bərpa işləri bu yerlərin mədəniyyət və turizminin inkişafına şərait yaradacaq. Turşsu yaylaqları, Səkili bulağı, İsa bulağı, Şəmilin bulağı, Cıdır düzü və s. ekoturizm və sağlamlıq turizmi imkanlarını genişləndirəcək. Mədəniyyət və turizmin genişlənməsi ilə burada yaşayış və iqtisadiyyat canlandırılacaq, bu ərazilərin dünyaya tanınması sürətlənəcək.

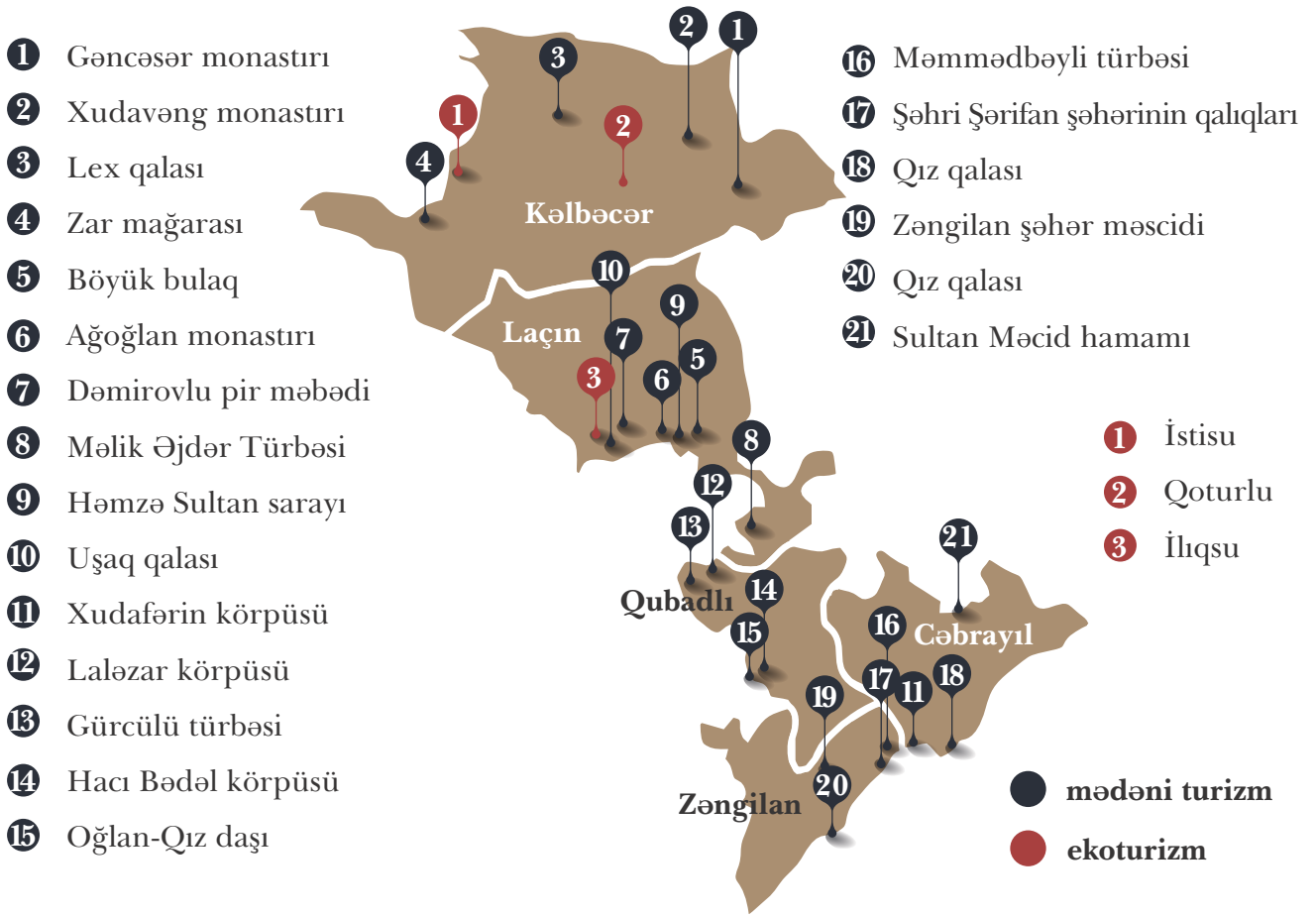
Şəkil 15. Qarabağ: Turizm potensialı

Şəkil 16. Qarabağ: Şuşa turizm potensialı

Şəkil 17. Şərqi Zəngəzur: Turizm potensialı

ŞUŞA ŞƏHƏRİ (25 000 nəfər)

BAŞP | Modern döyüş planı üçün formalaşan şəhər

BAŞ PLAN (03716)

MÜFƏSSƏL PLAN

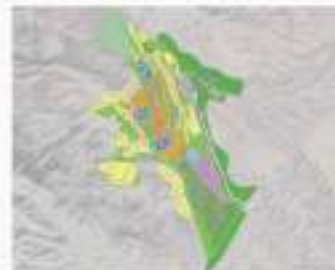
MƏMARLIQ HƏLLİ

CƏBRAYİL ŞƏHƏRİ (15 000 nəfər)

BAŞP | Vətəndaşların istifadəsi üçün rahat və əyləncəli şəhər mərkəzi

BAŞ PLAN (03716)

MÜFƏSSƏL PLAN

MƏMARLIQ HƏLLİ

KƏLBƏCƏR ŞƏHƏRİ (17 000 nəfər)

BAŞP | Cəbrayıl döyüş şəhəri (Şuşa) və Cəbrayıl kəndini birləşdirən qrup üçün funksional sayın mərkəzi

KONSEPTUAL SİYEM

BAŞ PLAN (03716)

MÜFƏSSƏL PLAN

ZƏNGİLƏN ŞƏHƏRİ (16 000 nəfər)

BAŞP | Bəzənki kəndi üçün canlı regional mərkəz, rahat və əyləncəli mərkəz və vətəndaşların istifadəsi üçün mərkəz

KONSEPTUAL SİYEM

BAŞ PLAN (03716)

MÜFƏSSƏL PLAN

FİZULİ ŞƏHƏRİNİN BAŞ VƏ MÜFƏSSİL PLANI
Master and Detailed Plans of Fizuli City

MEYDAN - KÜLLƏ - ÇİLƏKƏN - MAJOR - ZONING - DISTRICTING

MEYDAN - KÜLLƏ - ÇİLƏKƏN	MAJOR - ZONING - DISTRICTING
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
6	6
7	7
8	8
9	9
10	10
11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99
100	100

FİZULİ ŞƏHƏRİNİN BAŞ VƏ MÜFƏSSİL PLANI
Master and Detailed Plans of Fizuli City

FİZULİ ŞƏHƏRİNİN BAŞ VƏ MÜFƏSSİL PLANI
Master and Detailed Plans of Fizuli City

FİZULİ ŞƏHƏRİNİN BAŞ VƏ MÜFƏSSİL PLANI
Master and Detailed Plans of Fizuli City

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Azərbaycan Respublikasında Zəfər Gününün təsis edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 3 dekabr 2020-ci il, № 2314
2. "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 24 noyabr 2020-ci il, № 2303
3. “Azərbaycan Respublikasında 2022-ci ilin “Şuşa İli” elan edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 5 yanvar 2022-ci il, № 3096.
4. “Qarabağ İqtisadi Rayonunda Bərpa, Tikinti və İdarəetmə Xidməti” publik hüquqi şəxsin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 21 iyul 2022-ci il, №1757
5. “Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonunda 1 saylı Bərpa, Tikinti və İdarəetmə Xidməti” publik hüquqi şəxsin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 21 iyul 2022-ci il, №1756
6. “Şuşa İli” ilə bağlı Tədbirlər Planı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 25 fevral tarixli 124s nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
7. “Ağdam şəhərinin 2040-cı ilədək inkişafına dair Baş planı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 16 avqust 2022-ci il, № 305
8. Ağdam şəhərinin Baş planı.
https://arxkom.gov.az/storage/uploads/plans/bashplan_632866e5ec7aa_az.pdf
9. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə / 2022. Bakı: 2022, 748 s.
10. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın Regionları 2021. Statistik məcmuə. Bakı: 2021, 844 s.
11. Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict Report
<https://armenia-azerbaijan-conflict.com/report>

12. Cymie R Payne; Peter H Sand.2011 “Gulf War reparations and the UN Compensation Commission : environmental liability” Oxford ; New York : Oxford University Press
13. Hartshorne, Richard (Jan, 1950). "The Franco-German Boundary of 1871", World Politics, pp. 209–250.
14. "How The Potsdam Conference Shaped The Future Of Post-War Europe". Imperial War Museums. Retrieved 12 February 2018.
15. John Gimbel, "Science Technology and Reparations: Exploitation and Plunder in Postwar Germany" Stanford University Press, 1990 ISBN 0-8047-1761-3
16. Lederach, J. P., & Appleby, S. (2010). Strategji Sülh quruculuğu: İcmal. In D. Philpott, & G. Sülh Gücləri, Strategiyaları. Qəddar Dünyada Münaqişənin Dəyişdirilməsi (səh. 19-44). Nyu York: Oxford Universitetinin Nəşri
17. Lewarne, Stephen and David Snelbecker. 2004. Economic Governance in War-Torn Societies: Lessons Learned From The Marshall Plan to the Reconstruction of Iraq. United States Agency for International Development (USAID), Washington, DC.
18. Morgenthau, Henry (1967). Morgenthau Diary (Germany). U.S. Government Printing Office. p. 416.
19. Richards, Paul, Khadija Bah and James Vincent. 2004. “Social Capital and Survival: Prospects for Community-Driven Development in Post-Conflict Sierra Leone.” Social Development Paper No.12. World Bank, Washington, DC.
[http://lnweb18.worldbank.org/ESSD/sdvext.nsf/67ByDocName/SocialCapitaland/\\$FILE/wp12.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/ESSD/sdvext.nsf/67ByDocName/SocialCapitaland/$FILE/wp12.pdf) . August 2008.
20. Sperl, Stefan and Machtelt de Vriese. 2005. From Emergency Evacuation to Community Empowerment Review of the Repatriation and Reintegration Programme in Sierra Leone. EPAU/2005/01, Evaluation and Policy Analysis Unit, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Geneva.
21. Tucker, Spencer C. & Roberts, Priscilla (2005). The Encyclopedia of World War I: A Political, Social, and Military History. ABC=CLIO. ISBN 978-185109-420-2.
22. The Treaty of Versailles, 1919". Château de Versailles. 22 November 2016. Archived from the original on 6 November 2020. Retrieved 2 March 2021.
23. UNDP (United Nations Development Programme). 1999. Governance Foundations for Post-conflict Situations: UNDP's Experience. Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme (UNDP), New York, NY.
24. World Bank operation evaluation department.1998 “Post-Conflict Reconstruction”
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/175771468198561613/pdf/multi-page.pdf>

Internet saytları

25. <https://president.az/az/articles/view/56521>
26. <https://president.az/az/articles/view/51088>
27. <https://president.az/az/articles/view/55909>
28. <https://president.az/az/articles/view/52389>
29. <https://president.az/az/articles/view/49876>
30. <https://president.az/az/articles/view/54040>
31. <https://president.az/az/articles/view/51471>
32. <https://president.az/az/articles/view/51776>
33. <https://president.az/az/articles/view/54687>
34. <https://mehriban-aliyeva.az/news/node/849066>
35. <https://president.az/az/articles/view/55987>
36. <https://president.az/az/articles/view/53334>
37. <https://president.az/az/articles/view/54036>
38. <https://president.az/az/articles/view/55439>
39. <https://president.az/az/articles/view/55983>
40. <https://president.az/az/articles/view/51768>
41. <https://president.az/az/articles/view/55437>
42. <https://president.az/az/articles/view/53339>
43. <https://president.az/az/articles/view/56524>
44. <https://president.az/az/articles/view/56546>
45. <https://president.az/az/articles/view/53512>
46. <https://president.az/az/articles/view/53341>
47. <https://president.az/az/articles/view/56544>

48. <https://president.az/az/articles/view/55435>
49. <https://president.az/az/articles/view/51769>
50. <https://president.az/az/articles/view/52742>
51. <https://president.az/az/articles/view/53331>
52. <https://president.az/az/articles/view/55434>
53. <https://president.az/az/articles/view/56196>
54. <https://president.az/az/articles/view/53343>
55. <https://president.az/az/articles/view/57290>
56. <https://president.az/az/articles/view/56102>
57. <https://president.az/az/articles/view/56208>
58. <https://ereforms.gov.az/az>
59. <https://modern.az/qarabag/358741/aali-sakinleri-torpaqlarina-qayidir-proses-basladi/>
60. <https://nato-pfp.mfa.gov.az/az/news/3030/ermenistan-silahli-quvvelerinin-azerbaycanin-mulki-sexsleri-ve-mulki-obyektlerini-ag-fosfor-mermisinden-atese-tutmasina-dair-xin-in-beyanati>
61. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Umumdunya_Seher_Forumunun_11_ci_sessiyasinda_videoformatda_chixis_edib_VIDEO-2194589
62. <https://azersu.az/az/blog/2862>
63. <https://azersu.az/az/blog/2889>
64. <https://azertag.az/xeber/2103782>
65. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Zengilan_rayonunda_Agilli_kend_layihesinin_birinci_merhelesi_uzre_achilis_
66. https://azertag.az/xeber/Fuzuli_Beynelxalq_Hava_Limaninin_achilis_merasimi_olub_Prezidentler_Ilham_Aliyev_ve_Receb_Tayyib_Ardogan_achilis_merasiminde_istirak_e_dibler_YENILANIB_VIDEO-1908966
67. https://azertag.az/xeber/Fuzuli_hava_limanina_beynelxalq_status_ve_IATA_kodu_verilib-1900651
68. https://azertag.az/xeber/Beynelxalq_Mulki_Aviasiya_Teskilati_Zengilan_Hava_Limanini_beynelxalq_mekan_indeksleri_kataloquna_daxil_edib-1989839

69. https://azertag.az/xeber/Zengilan_Beynelxalq_Hava_Limani_uchus_kutlesi_400_tona_qeder_olan_hava_gemilerini_qebul_ede_bilecek___REPORTAJ_VIDEO-2156318
70. https://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Prezidenti_Zengilanda_hava_limaninin_bu_il_Lachinda_ise_2024_cu_ilde_achilacagini_bildirib-2115617
71. https://azertag.az/xeber/Lachin_Beynelxalq_Hava_Limanında_aparılan_tikinti_isleri_ile_tanisliq-2194343
72. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Agbend_demir_yolunun_chekilisi_suretle_davam_etdirilir-2097401
73. <https://corp.ady.az/tarixi-irsimiz#1979>
74. <https://report.az/infrastruktur/berde-agdam-demir-yolu-xetinde-gorulen-isler-aciqlanib/>
75. <https://corp.ady.az/media/xeberler/isgaldan-azad-olunmus-erazilerde-demir-yolu-infrastrukturunu-yeniden-qurulur>
76. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3465/2021-ci-il-erzinde-yerine-yetirilmis-isler-barede>
77. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3917/ehmedbeyli-fuzuli-susa-avtomobil-yolu>
78. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3541/saleh-memmedov-fuzuli-susa-avtomobil-yolunun-tikintisi-isleri-ile-tanis-olub>
79. https://azertag.az/xeber/Talis_Tapqaraqoyunlu_Qasalti_sanatoriyasına_geden_yeni_avtomobil_yolunun_insasi_bu_ilin_sonunadek_yekunlasdirilacaq-2092316
80. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3872/berde-agdam-avtomobil-yolunun-tikintisi-suretle-davam-etdirilir>
81. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3400/berde-agdam-avtomobil-yolunun-tikintisi-suretle-davam-etdirilir>
82. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Goygol_rayonunda_insa_edilen_iki_tunelin_tikintisi_ile_tanis_olub_VIDEO-2194316
83. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3605/xudaferin-qubadli-lacin-avtomobil-yolunun-insasi-suretle-davam-etdirilir>
84. https://azertag.az/xeber/Horadiz_Cebrayil_Zengilan_Agbend_avtomobil_yolunun_tikintisi_suretle_davam_etdirilir-2132363
85. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3772/sukurbeyli-cebrayil-hadrut-yolunun-14-km-hissesinde-asfalt-ortuyunun-dosenmesi-yekunlasir>

86. https://azertag.az/xeber/Fuzuli_Hadrut_avtomobil_yolunun_tikintisi_suretle_davam_etdirilir-2148554
87. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Kelbecer_Lachin_avtomobil_yolunun_insasi_ile_tanis_olub_VIDEO-2194331
88. https://azertag.az/xeber/Qarabag_ve_Serqi_Zengezur_iqtisadi_rayonlari_erazisinde_icra_olunan_yol_layiheleri_barede_melumat_achiqlanib_VIDEO-2055335
89. <http://www.aayda.gov.az/az/news/3704/648-km-uzunluga-malik-fuzuli-agdam-avtomobil-yolunun-insasi-davam-edir>
90. https://azertag.az/xeber/Lachin_seherinden_yan_kechen_yeni_avtomobil_yolunun_asfaltlanmasina_baslanilib-2189123
91. <https://www.international-alert.org/wp-content/uploads/2021/09/Colombia-Supporting-Alternative-Economic-Opportunities-Peacebuilding-EN-2009.pdf>
92. <https://academic.oup.com/ia/article/94/2/381/4872626>
93. <https://economy.gov.az/az>
94. <https://smb.gov.az/az>
95. <https://top-center.org/en/analytics/3348/with-russia-and-iran-sanctioned-middle-corridor-has-a-chance-to-%20%20establish-itself-as-a-viable-route-in-the-east-west-trade>
96. <https://www.railfreight.com/beltandroad/2022/03/08/a-bypass-route-to-duisburg-is-this-the-new-normal/?gdpr=accept>
97. <https://theloadstar.com/ukraynanin-issqali-çin-avropa-dəmir-yolu-yüklərinə-təsir-edəcək-və-tarifləri-yüksəldəcək/>
98. <https://agroeeconomics.az/>
99. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Zengilan_rayonunda_Agilli_kend_layihesinin_birinci_merhelesi_uzre_achilis_merasiminde_istirak_edibler__YENILANIB_2_VIDEO-2153075
100. <https://eurasianet.org/russia-sanctions-prompt-kazakhstan-to-increase-exports-via-caspian>
101. <https://oxu.az/politics/582040>
102. <https://eurasianet.org/rusiyanin-sanksiyalari-qazaxistani-xəzər-vasitəsilə-ixracı-artırmağa-vadar-edib>

103. <https://az.trend.az/azerbaijan/gundem/3529674.html>
104. <http://eco.gov.az/az/nazirlik/xeber?newsID=11560>
105. <https://e-qanun.az/framework/25657>
106. <https://scip.az/az/post/2664>
107. <https://scip.az/az/post/2596>
108. <https://scip.az/az/post/2651>
100. <https://e-qanun.az/framework/48328>
110. <https://scip.az/az/post/2586>
111. https://azertag.az/xeber/Araz_Vadisi_Iqtisadi_Zonasi_Senaye_Parkinda_subartezian_quyusu_istifadeye_verilib-2052953
112. https://azertag.az/xeber/Dagliq_Qarabag_ve_etraf_regionlarin_enerji_potensialini_Tehlil-1631113
113. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Isgaldan_azad_edilmis_erazilerde_bu_il_bes_stansiya_Azerenerji_terefinden_berpa_edilecek_VIDEO-2091002
114. <http://www.azerenerji.gov.az/newsdetail/1783>
115. https://azertag.az/xeber/Qubadlinin_Lalezar_korpusu_FOTO-1790345
116. <https://portal.azertag.az/az/node/18203>
117. <https://etap.az/az/qubadlinin-haci-bedel-korpusu-foto3-video>
118. https://armenianvandalism.preslib.az/az_zangilan.html
119. https://azertag.az/xeber/Kechmis_mecburi_kochkunler_uchun_Agdam_seherinde_insa_olunacaq_yasayis_mehellesinin_temeli_qoyulub_YENILANIB_VIDEO-2319929%20%20
120. https://azertag.az/xeber/Agdamda_Demir_yolu_ve_Avtovagzal_Kompleksi_insa_edilecek_YENILANIB_VIDEO-2319947%20%20https://azertag.az/xeber/Agdam_seherinin_daxili_yol_ve_kommunikasiya_sebokesinin_temelqoyma_merasimi_kechirilib_YENILANIB_VIDEO-2319863%20%20
121. https://azertag.az/xeber/Agdam_seherinde_City_Hotel_Agdam_mehmanxanasi_insa_olunacaq_YENILANIB_VIDEO-2319887%20%20

122. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Agdamin_Xidirli_kendinin_temelqoyma_merasiminde_istirak_edibler_YENILANIB_VIDEO-2319734%20%20
123. https://azertag.az/xeber/Agdamin_Kengerli_kendinin_temeli_qoyulub_YENILANIB_VIDEO-2319824%20%20
124. https://azertag.az/xeber/Agdamin_Saricali_kendinin_temeli_qoyulub_YENILANIB_VIDEO-2319962
125. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Ismayilli_rayonunun_Basqal_qesebesinde_Azərbaycan_Televiziyasına_musahibe_verib___YENILANIB_VIDEO-2250398
126. https://www.carecprogram.org/uploads/CAREC_DRC_map_February_2021.pdf
127. <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/central-asia/>
128. Birləşmiş Nəqliyyat və Logistika Şirkəti (UTLC)– Avrasiya Dəmir Yolları Alyansı.
<https://utlc.com/en/>
129. https://azertag.az/xeber/AZAL_in_teyyaresi_Zengilan_Beynelxalq_Hava_Limanina_texniki_enis_edib-2284274
130. <https://corp.ady.az/media/xeberler/demir-yolu-uzre-beynelxalq-teskilatin-rehberihoradiz-agbend-layihesi-ile-tanis-olub>
131. <http://www.aayda.gov.az/az/news/4135/talis-tapqaraqoyunlu-qasalti-yeni-avtomobil-yolunun-tikintisi-suretle-davam-etdirilir>
132. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Berde_Agdam_avtomobil_yolunda_gorulen_islerle_tanis_olub_YENILANIB-2319662
133. <http://www.aayda.gov.az/az/news/4456/toganali-kelbecer-istisu-yolunun-ve-murovdag-tunelinin-insasi-davam-etdirilir>
134. <http://www.aayda.gov.az/az/news/4180/horadiz-cebrayil-zengilan-agbend-yolunun-zengezur-dehlizi-tikintisi-53-faiz-icra-olunub>
135. https://azertag.az/xeber/Sukurbeyli_Cebrayil_Hadrut_avtomobil_yolunun_20_kilometrlik_hissesi_asfaltlanib-2264675
136. https://azertag.az/xeber/Fuzuli_Hadrut_avtomobil_yolunun_tikintisi_son_merhelede_icra_olunur-2274065
137. <http://www.aayda.gov.az/az/news/4412/fuzuli-agdam-avtomobil-yolunun-insasi-suretle-davam-edir>

138. https://azertag.az/xeber/Lachin_seherine_daxil_olmadan_yeni_avtomobil_yolunun_tikintisi_yekunlasib-2248424
139. <https://report.az/ask/ktn-agilli-kend-de-agilli-heller-nezerde-tutulub/>
140. <https://report.az/media-xeber/serqi-zengezur-ve-qarabag-bolgelerinde-televisiya-yayim-kanallari-ayrilib/>
141. <https://www.adb.org/documents/carec-2030-connecting-region-sustainable-development>
142. <http://report.az/en/karabakh/expert-opening-of-zangazur-corridor-to-contribute-to-prosperity-of-entire-region/>
143. <https://aircenter.az/uploads/files/Zangezur%20Corridor.pdf>
144. https://www.turan.az/ext/news/2021/9/free/politics_news/en/8186.htm/001
145. <https://www.eurasian-research.org/pu>
146. <https://ereforms.gov.az/en/ekspert-yazilari/zengezur-dehlizinde-region-olkelerinin-demaragi-yuksekdir-59blication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr>
147. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/743006/adbi-unlocking-transport-connectivity-092921-web.pdf>
148. <https://karabakh.center/az>
149. <https://www.virtualkarabakh.az/>
150. <https://www.heydar-aliev-foundation.org/az>
151. <https://azerbaijan.az/>
152. <https://tourism.gov.az/>
153. <https://culture.gov.az/az>
154. <https://mincom.gov.az/az/>
155. <http://idp.gov.az/az>
156. <https://agro.gov.az/az>
157. <https://sosial.gov.az/>
158. <https://qdf.gov.az/>

159. <http://mst.gov.az/az/news/342>
160. <https://nk.gov.az/az/article/2259/>
161. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Qubadli_seherinin_Bas_plani_ile_tanis_olub_Isgal_ve_Zefer_muzeyleri_kompleksinin_temelini_qoyublar_VIDEO-2340776
162. https://azertag.az/xeber/Qubadlida_Zabuxchay_ve_Bergusadchay_su_anbarlarinin_layiheleri_ile_tanisliq_VIDEO-2340737
163. https://azertag.az/xeber/Cebrayilda_yaradilacaq_mese_telim_merkezi_agillitingchilik_ve_dostluq_mesesi_kompleksinin_layihesi_ile_tanisliq_cherchivesinde_rayon_erasisine_18_bas_ceyran_buraxilib_YENILANIB_VIDEO-2340578
164. https://azertag.az/xeber/Sukurbeyli_Cebrayil_Hadrut_avtomobil_yolunun_Sukurbeyli_Cebrayil_hissesi_istifadeye_verilib_VIDEO-2340503
165. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Zengilanin_Agali_kendinde_sakinlerle_gorusubler_YENILANIB_VIDEO-2341127
166. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Zengilan_Beynelxalq_Hava_Limaninda_yaradilan_seraitle_tanis_olublar_VIDEO-2341169
167. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Zengilanda_ilk_yasayis_binasinin_temelini_qoyub_VIDEO-2341337
168. https://azertag.az/xeber/Zengilan_seherinde_mekteb_binasinin_temeli_qoyulub_VIDEO-2341367
169. https://azertag.az/xeber/Zengilanda_Arximed_turbini_tipli_Su_Elektrik_Stansiyasi_ise_salinib_VIDEO-2341268
170. https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_ve_birinci_xanim_Mehriban_Aliyeva_Zengilan_Beynelxalq_Hava_Limaninda_yaradilan_seraitle_tanis_olublar_VIDEO-2341169
171. https://azertag.az/xeber/Zengilan_Beynelxalq_Hava_Limaninin_achilis_merasimi_olub_Prezidentler_Ilham_Aliyev_ve_Receb_Tayyib_Ardogan_achilis_merasiminde_istirak_edibler_YENILANACAK-2342261
172. https://azertag.az/xeber/Turkiye_Prezidenti_Receb_Tayyib_Ardogan_Azerbaycana_resmi_sefere_gelib_Zengilan_Beynelxalq_Hava_Limaninda_ilk_resmi_qarsilanma_YENILANIB-2342210

**Yeni Qarabağnamə:
Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında
post-konflikt quruculuğu**

Layihənin koordinatoru: R.Hüseyn

Redaktor: Y.Cəfərli

Dizayner: E.Zeynalova

Kitab barədə fikir və mülahizələrinizi
aşağıdakı elektron poçt ünvanına göndərə bilərsiniz:
info@ereforms.gov.az

Yığılmağa verilmişdir: 01.10.2022

Çapa imzalanmışdır: 17.10.2022

Nəşrin ölçüsü: 60x90 1/16

Fiziki çap vərəqi: 14

Sifariş: 735

Tiraj: 2000 ədəd